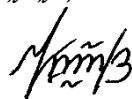

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ**

**ТДУ 9+908 (575.3)
ТКБ 63.3+26.891 (2 тоҷик)**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ҚОЗИЗОДА ШҶҲРАТҶОН

**ТАЪРИХИ ИНКИШОФИ ҲАӢТИ ИҚТИСОДӢ-ИҚТИМОӢ
ВА ФАРҲАНГИИ НОҲИЯИ МАСҶОҲ (1955-2021)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори
фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020300 – Таърих,
6D020301 – Таърихи ватанӣ

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертатсия дар шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ иҷро шудааст

Рохбари илмӣ:

Убайдулло Насрулло Каримзода – доктори илмҳои таърих, профессор, сарҳодими илмӣ шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ

Муқарризони расмӣ:

Ҳомидзода Фурқат Муқим – доктори илмҳои таърих, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Артиқов Абдурафиқ Абдраманҷонович – номзади илмҳои таърих, дотсент, декани факултети таърих ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ҳимояи диссертатсия санаи **17 сентябри соли 2026 соати 13⁰⁰** дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-093 назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Ганди Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) ва сомонаи расмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (www.institute-history.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «__» _____соли 2026 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
доктори фалсафа (PhD)
аз рӯи ихтисоси таърих**

Мирзоев Ш.Ч.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Истиқлоли комили давлатӣ ва ташкилёбии Ҷумҳурии Тоҷикистони мустақил ба марҳалаи сифатан нави таҳқиқ ва омӯзиши таърихи чандинҳазорсолаи халқи тоҷик ибтидо гузошт. Бо соҳибистиқлолӣ барои рушди илми таърих шароити мусоид ва мувофиқ ба ҳадафҳои миллӣ фароҳам омад, ки дар натиҷаи он раванди таҳқиқот такмил ёфта, методология ва усулҳои омӯзиши таърих таҷдид шуданд ва дастрасӣ ба сарчашмаҳои таърихӣ, бахусус маводи бойгонӣ, ба таври назаррас васеъ гардид. Дар ҳамин замина таърих ва донишҳои таърихӣ ба яке аз воситаҳои муҳими худшиносии миллӣ, таҳкими ваҳдат ва таъмини ягонагии ҷомеа табдил ёфтанд.

Яке аз омилҳои муҳими болоравии мақоми илми таърих ва донишҳои таърихӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон ин, пеш аз ҳама таваҷҷуҳи пайваста ба ҳадафмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таърих, сабақҳои таърихӣ, мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ ва оину суннатҳои аҷлобӣ мебошад. Маҳз ҳамин арзишҳо ҳамчун рукҳои асосии муттаҳидсозандаи ҷомеа ва омилҳои таҳкимбахши худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ тадриҷан дар замони соҳибистиқлолӣ мавқеи устувор пайдо карданд ва пойдевори асосии соботу ваҳдат ва ягонагии ҷумҳурии тозаистиқлол гардиданд.

Дар шароити истиқлол, пас аз чандин аср манфиат ва арзишҳои миллӣ дар сиёсати давлатӣ мавқеи калидӣ касб намуданд ва ин раванд ба муҳаққиқон-муаррихон имкон фароҳам овард, ки бо таърих ба сиёсати фарҳангӣ-таърихӣ давлат ва бо назардошти манфиатҳои миллӣ ба омӯзиш ва таҳқиқи саҳифаҳои гуногун, аз ҷумла масъалаҳои то ҳол камомӯхташуда ва норӯшани таърихи миллат рӯ оваранд.

Дар ин замина, таҷдиди назар намудани таърихи асри XX ва ибтидои асри XXI, инчунин таҳлили ҳамаҷонибаи дастовардҳои давраи соҳибистиқлолӣ аҳамияти хоса касб намуд. Аз ҷумла, мавзӯи таҳқиқоти мазкур ба таҳқику омӯзиши таърихи яке аз минтақаҳои муҳими ҷумҳурӣ- ноҳияи Масчоҳи нав, ки маҳз дар давраи навтарини таърихи халқи тоҷик ташаккул ва рушд ёфт, бахшида шудааст. Ин аз як тараф кӯшиши пажӯҳиши илмист дар самти таҳқиқи таърихи як минтақа дар партави равандҳои умумимиллии таърихи халқи тоҷик ва аз тарафи дигар қадамест дар таҳлили муқоисавии ду марҳалаи алоҳида ва аз ҳамдигар фарқкунандаи як давраи таърихи миллат мебошад. Бо таъкиди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «ноҳияи Масчоҳ аз оғози солҳои 60-уми асри гузашта дар тафаккури мардуми Тоҷикистон чун майдони часорату мардонагии халқамон ҷой гирифтааст» [12].

Рисолаи мазкур пеш аз ҳама ба таҳқиқи раванди таъсисёбӣ ва рушди ноҳияи Масчоҳи нав дар давраи шуравӣ, қаҳрамонӣю корнамоии мардуми тоҷик дар азхудкунии як дашти ноободу беоб ва ба минтақаи пешрафтаи иқтисодӣю фарҳангӣ табдил додани он ва ҳамзамон баррасии таҳаввулоти ҷиддии иқтисодӣю иҷтимоӣ ва фарҳангии ин минтақа дар шароити истиқлоли давлатӣ равона гардида, дорои аҳамияти баланди назариявӣю амалӣ мебошад. Таҳқиқи мавзӯю имконият медиҳад, ки таърихи давраи наватарини халқи тоҷик дар натиҷаи омӯзишу баррасии ташаккул ва пешрафти як минтақа боз ҳам пурратар гардад ва инчунин натиҷаҳои он дар раванди корҳои илмӣ-таҳқиқотӣю таърихи ҷомеаи тоҷикон ва таълими он дар муассисаҳои таълимӣ истифода гарданд.

Ноҳияи Кӯҳистони Масчоҳ 5 декабри соли 1929 дар қисми болообӣ дарёи Зарафшон таъсис ёфта, дар натиҷаи дигаргунсозӣю иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсати давлатӣю шуравӣ дар ҳайати ҶШС Тоҷикистон тадриҷан рушд намуда, ба як минтақаи пешрафта табдил ёфт [41, 935]. 27 ноябри соли 1956 бо мақсади азхудкунии заминҳои Дашти Дилварзини вилояти Ленинобод (ҳоло Суғд) кӯчонидани аҳолии Кӯҳистони Масчоҳ ба ин минтақа амалӣ гардид [16, 16-17]. Ин иқдом тибқи қарори Раёсати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон анҷом дода шуд. Дар натиҷаи татбиқи ин сиёсати давлатӣ ноҳияи нав дар давраи шуравӣ аз як минтақаи нообод ба яке аз ноҳияҳои пешрафта ва муҳимми кишоварзии ҷумҳурӣ табдил ёфта, ҳаёти иқтисодӣю иҷтимоӣ ва фарҳангии он дучори тағйироти амиқ ва фарогир гардид.

Марҳалаи сифатан нави рушди ноҳияи Масчоҳ ба давраи истиқлоли давлатӣ рост меояд, ки дар партави сиёсати созанда ва дурбинонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар баробари дигар минтақаҳои кишвар, симои иҷтимоӣю иқтисодӣ ва фарҳангии он ба таври кулӣ дигаргун гардид. Дар натиҷа, ноҳия ба яке аз минтақаҳои муҳимми саноатӣю кишоварзӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ табдил ёфт.

Таърихи манотиқи кӯҳӣю Тоҷикистон, аз ҷумла ноҳияи Масчоҳ таваҷҷӯҳи муҳаққиқони сатҳи гуногунро ба худ ҷалб кардааст. Масчоҳ ҳамчун ҷузъи таркибии Суғди Қадим таърихи чандин ҳазорсола дошта, номаш ҳатто дар китоби муқаддаси «Авесто» зикр ёфтааст. Дар ҳуҷҷатҳои суғдӣю аз Кӯҳи Муғ ёфтшуда, номи Матрушкат (Мадрушкати ҳозира) ва дар асарҳои ҷуғрофидонони арабзабон номи «Масчо» борҳо зикр гардидааст. Муаррих Самъонӣ дар асри XII нахустин бор истилоҳи «Ғарҷистони Самарқанд»-ро истифода бурдааст, ки ҳудуди Бутамон (Масчоҳ, Фалғару Фон ва Панҷакент)-ро дар бар мегирад. Калимаи «Ғарҷистон» аз калимаи суғдӣю «ғар» [115, 25-28] гирифта шуда, маънои «кӯҳ»-ро дорад ва баъзан дигар манотиқи кӯҳистонӣю Мовароуннаҳру

Хуросонро низ чунин меномиданд. Масчоҳ, Фалғару Фонро баъзан бо номи умумии «Кӯҳистон» низ ёд менамуданд. Доир ба шакли дурусти номи мавзеъ дар илм баҳсҳои гуногуни доманадор мавҷуданд ва онро бо шаклҳои «Масчоҳ», «Масчо», «Мостчо», «Масҳо», «Мастчоҳ», «Маччо» ва амсоли инҳо истифода кардаанд [73, 3-8]. Ба назари мо, шакли дурусти ин номвожа «Масчоҳ» мебошад ва аз ин рӯ дар таҳқиқоти мазкур ҳамин шакл истифода гардид.

Дар замони шуравӣ сокинони Кӯҳистони Масчоҳ ба дашти Дилварзин муҳочир шуданд ва дар он ҷо ноҳияи Масчоҳи нав ташкил гардид. Таърихи ташкили ин ноҳияи нав ва равандҳои рушди он дар ду марҳалаи таърихӣ, яъне замони шуравӣ ва давраи истиқлоли давлатӣ то ҳол мавриди таҳқиқ ва омӯзиши алоҳидаи ҷамъониба қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ, таҳқиқи баррасии мавзӯи мазкур бори аввал дар доираи як рисолаи илмӣ интиҳоб карда шуд.

Муҳимияти мавзӯ, пеш аз ҳама боз дар он аст, ки таҳқиқоти ҷамъониба ва таҳлили равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии рушди ноҳия саҳифаҳои норӯшани таърихи онро равшан сохта, ба бисёре аз масъалаҳои баҳсталаби таърихи ноҳия нукта мегузорад. Ҷамзамон, мубрамии интиҳоби мавзӯи мазкур, инчунин дар зарурияти таҳқиқи ҷамъонибаи равандҳои таърихӣ ташаккул, рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масчоҳ дар асоси манобеи бойгонӣ ва сарчашмаҳои муътамади таърихӣ зоҳир мегардад.

Ба замми он, то имрӯз доир ба таърихи ташкилбӣ ва ташаккули ноҳияи Масчоҳ ҳамчун як минтақаи саноатӣ кишоварзӣ дар доираи як рисолаи мустақили таҳқиқотӣ ба таври ҷамъониба пажӯҳише ба анҷом нарасидааст. Гарчанде дар солҳои гуногун доир ба таърихи ноҳия мақолаҳо ва китобҳои алоҳидаи илмӣ-оммавӣ ба таърих расидаанд, вале онҳо бештар хусусияти тавсифӣ дошта, раванди ташкилбӣ ва рушди ноҳияро дар заминаи таҳлили мукаммали манобеи таърихӣ ба шакли муназзам инъикос карда наметавонанд. Ҳамин тавр мубрамии мавзӯи мавриди таҳқиқ қарор гирифта, асосан дар нуктаҳои зерин зоҳир меёбанд:

- ба миён омадани зарурияти таҳқиқ ва омӯзиши давраҳои алоҳидаи таърихи халқи тоҷик бо истифода аз усули аз ҷузъ ба кулл, яъне аз таърихи минтақаҳои алоҳида ба тасвири таърихи ҷомеи халқи тоҷик;

- таҷдиди назар намудани таърихи давраи навтарини халқи тоҷик, махсусан давраи шуравии он аз нигоҳи нав ва бо истифодаи манобеи тозаи дастрасшуда, берун зи ҳама ҷаҳорҷӯбаи идеологӣ;

- нишон додани неруи созандагӣ бунёдкорӣ халқи тоҷик дар мисоли азхудкунӣ ва ободсозӣ як мавзеи бекорҳобида ва беоб ва ба минтақаи комилан пешрафта мубаддал намудани он, инчунин исботи фарҳанги таърихан устуворшудаи кишоварзӣ тоҷикон ҳамчун сокинони

бумии минтақаи Осиёи Марказӣ ва бунёдгузори фарҳанги кишоварзӣ дар минтақа;

- бо инъикоси таърихи як ноҳия, аз ҷумла ноҳияи Масҷох нишон додани дастовардҳо ва созандагиҳои замони истиқлоли давлатӣ, новбаста аз мушкилоту омилҳои монеасозии дохилию берунӣ.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Таҳқиқи мавзӯи нишон медиҳад, ки то имрӯз дар миёни муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти ҳамаҷониба оид ба таърихи ноҳияи Масҷох ба анҷом нарасидааст. Маводи мавҷудаи нашршуда асосан аз мақолаҳои оммавӣ ва китобҳои алоҳида иборат буда, бештар хусусияти публисистӣ доранд. Муаллифони дар ин асарҳо ва мақолаҳо баъзе масъалаҳои ҷузъиро бе истифода аз усулҳои илмии таҳқиқотӣ ва манобеи бозғитимодӣ таърихӣ инъикос намудаанд. Бо вучуди ин, қисме аз ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳия дар шакли маҳдуд дар баъзе асарҳо, мақолаҳои оммавӣ ва ёддоштҳо инъикос ёфтааст.

Асосан муаллифони мақолаҳо ва асарҳои алоҳида мутахассисони самтҳои гуногун буда, дар баробари муҳаққиқон рӯзноманигорон, сиёсатмадорон, ҳуқуқшиносон, намоёндагони касбу кори мухталиф низ даст ба ин кор задаанд. Новобаста аз гуногунии ихтисосҳо, дар раванди таҳқиқи мавзӯи ин асарҳо ҳамчун маводи муҳим истифода шуданд. Ҳамчунин дигар таълифоти замони Иттиҳоди Шӯравӣ ва давраи соҳибистиқлолӣ, ки ба ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох бахшида шудаанд, ҳангоми таҳқиқи истифода гардиданд. Истифодаи чунин манобеъ имкон дод, ки таҳқиқ ба шакли фарогир ва низомнок анҷом дода шуда, ҷанбаҳои гуногуни рушду таҳаввулоти ноҳия дар давраҳои мухталиф ба тарзи таҳлилӣ ва бозғитимод инъикос гардад.

Ҳамзамон, таҳқиқоти алоҳидаи илмӣ оид ба ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии вилояти Суғд дар солҳои 1955-2021 низ мавҷуданд, ки дар онҳо инъикоси баъзе масъалаҳои марбут ба таърихи ноҳияи Масҷох ба назар мерасад.

Дар маҷмӯъ, асарҳои бунёдӣ ва дастаҷамъӣ, рисолаҳои илмӣ, ёддоштҳо ва мақолаҳои илмӣ-оммавӣ, ки роҷеъ ба таърихи давраи шӯравӣ ва истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус вилояти Суғд таҳия шудаанд ва дар онҳо масоили гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох ба таври бавосита ва ё бевосита инъикос ёфтаанд, дар рафти таҳқиқи мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Вобаста ба ин, мо адабиёти марбут ба мавзуи мазкур ва ҳамзамон ҳангоми таҳқиқи истифодашударо метавонем ба гурӯҳҳои зерин тақсим намоем:

Ба гурӯҳи аввал асару мақолот, маърузаву суханронҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ

Раҳмон [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13;14] дохил мешаванд, ки ҳангоми сафарҳои қорӣ ба минтақаҳои мухталифи ҷумҳурӣ, аз ҷумла вилояти Суғд, баҳусус ноҳияи Масҷох ироа ва баррасӣ гардидаанд ва фарогири инъикоси равандро иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошанд. Масъалаҳои рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ пайваста дар маркази диққати Сарвари давлат буда, дар суҳанрониҳо, асару мақолаҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор ёфтаанд.

Ҳамзамон бархе аз масъалаҳои марбут ба мавзӯи рисола, дар адабиёте, ки ба фаъолияти қорӣ ва сафарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба навоҳии мухталифи ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама ноҳияи Масҷох бахшида шудаанд, низ ҷойи махсус доранд [1; 2; 3; 4].

Ба гурӯҳи дуюм асарҳои илмӣ бунёди ва дастҷамъона дохил мешаванд, ки ба таърихи Тоҷикистони шуравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиклол бахшида шуда, дар баробари таҳлили равандро умумимиллӣ, ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох низ ишора кардаанд. Ба ин гурӯҳ асарҳои бунёди ва дастҷамъонае шомил мебошанд, ки таҷрибаи таърихӣ минтақаҳо мавриди омӯзиш қарор дода, маълумоти арзанда оид ба вазъи ҷомеау иқтисод ва фарҳанги ноҳия дар давраҳои мухталифро дар бар мегиранд. Аз ҷумла, «История таджикского народа» дар ду нашр [64; 65; 66; 67], «Из истории колхозного строительства в Таджикской ССР» [59; 60], «Из истории культурного строительства в Таджикистане» [61; 62; 63], «Из истории индустриализация Таджикской ССР» [58], «Очерки по истории Таджикистана» [83], «Очерки истории народного хозяйства в Таджикистана (1917-1965 гг.)» [82], «Очерки истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965)» [81], «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [84] дохил мешаванд. Дар адабиёти мазкур равандро ва ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох то андозае дар радифи таърихи умумии халқи тоҷик ба таври умум инъикос ёфтаанд. Бо вучуди он, ки ин таҳқиқотҳо маълумоти муҳим ва алоҳидаеро оид ба таърихи ноҳия дар бар мегиранд, вале онҳо хусусияти умумӣ дошта, масоили мухталифро бештар дар заминаи таҳлили равандро умумимиллӣ баррасӣ намудаанд. Аз ин рӯ, зарурати боз ҳам фарогир ва дақиқ омӯхтани таърихи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох бо таъя ба сарчашмаҳои муваҷҷиба ва таҳлили муфасссали илмӣ эҳсос мегардад.

Ба гурӯҳи сеюм монографияҳо ва осори илмие дохил мегарданд, ки бевосита масоили мухталифи вазъи сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии манотиқи мавриди назар, аз ҷумла ноҳияи Масҷохро дар раванди инъикоси таърихи умумии халқи тоҷик мавриди таҳқиқ қарор

доданд, дохил мешаванд. Ба ин гурӯҳ пеш аз ҳама асарҳои академик Б. Ғ. Ғафуров [55], Б. А. Антоненко [52], академик Р. М. Масов [69; 70], профессор Р. А. Абулхаев [47; 48; 49; 50], Ф.М. Абдурашитов [43;44; 45; 46], А.Л.Хромов [78], Аво Сузи [51], А.Мухторов [72; 73; 74], К. Абдулов [41], С. М. Парпиев [85; 86; 97], М.А.Ҳомидҷонова [79], Ҷӯра Юсуфӣ [68], Ҳ. Абдулов [42], Юсуф Вафо [88], Бахтиёрӣ М. [54], Қ. Давлатов [56; 57], М. Нуоров [71], Ҳочи Содик [75], Ғ. Окилов [80], Ҳ.М.Гулзода [76; 77] ва А. Одинаев [96] ва дигаронро ворид намудан мумкин аст.

Ба гурӯҳи чорум рисолаҳои илмие шомил мегарданд, ки бевосита ба таҳқиқи масоили гуногуни вазъи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии вилояти Суғд дар замони Иттиҳоди Шуравӣ ва Истиқлол бахшида шудаанд, ки дар онҳо доир ба ноҳияи Масчоҳ низ маълумот омадааст. Ба ин гурӯҳ асосан таҳқиқоте, ки хусусияти таърихиву иқтисодӣ доранд ва пеш аз ҳама асарҳо ва рисолаҳои номзадӣ ва доктории Ф.М. Ҳомидов [98], Д. Х. Алимов [89], Х. Курбонзода [94], Ф. Ш. Баҳодурова [91], З. З. Қобилов [93], К. Д. Бозоров, [92] А.А. Артыков [90], Т. А. Наджмуддинов [95] ва дигаронро дохил мегарданд.

Ба гурӯҳи панҷум мақолаҳои илмӣ-оммавӣ ва оммавие дохил мешаванд, ки дар саҳифаҳои маҷаллаҳо ва рӯзномаҳо дар бораи рӯйдодҳои замони Иттиҳоди Шуравӣ ва давраи Истиқлол ба нашр расида, ҷанбаҳои муҳталифи ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳияи Масчоҳро бозтоб менамоянд.

Манобеи таҳқиқоти диссертатсиониро асосан маводи бойгонии ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ), Бойгонии таърихи наватарини Ҷумҳурии Тоҷикистон (БДТН ҶТ) ва Бойгонии давлатии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон (БДВС ҶТ) ташкил доданд. Ин манбаъҳо барои омӯзиши ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масчоҳ дар солҳои 1955-2021 маводи зарурӣ ва ниҳоят фаровонро дастраси муҳаққиқон мегардонанд. Дар ин ҳазинаҳо ҳисобот, санадҳои расмӣ, иттилооти идораҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ, инчунин маълумоти сохторҳои фарҳангӣ, маориф ва иқтисодии ноҳия маҳфуз мебошанд. Махсусан, доир ба мавзӯи таҳқиқ дар Бойгонии давлатии вилояти Суғд (БДВС ҶТ), инчунин бойгонии сохторҳои алоҳида маводи зиёд нигоҳ дошта мешаванд. Ин сарчашмаҳо имкон доданд, ки раванди рушди иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳия ҳам дар замони шуравӣ ва ҳам давраи истиқлоли давлатӣ мавриди таҳқиқи таҳлил қарор гиранд.

Илова ба ин, ҳамчун заминаи сарчашмавӣ маҷмӯи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ҳуҷжатҳои расмӣ ҳизбию давлатӣ, маҷмӯаҳои оморӣ, солномаҳо, ки ҳам дар замони шуравӣ ва ҳам дар давраи соҳибистиқлолӣ пайваستا

нашр мешуданд, ба таври фаровон истифода бурда шуданд. Махсусан, дар рафти таҳқиқ аз маводи ҳарсолаи «Народное хозяйство Таджикской ССР» [39], «Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам» [18; 19], «Свод законов и другие нормативно-правовые акты о земле» [20], «Тоҷикистон: 25-соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯи оморӣ» [36], «Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» [37], «Омили солонаи вилояти Суғд-2025 (нашри расмӣ)» [38], «Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Масҷох барои солҳои 2016-2020» [40], «Ведомостҳои Совети Олии ҶШС Тоҷикистон» [16], «Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [15] ва дигар сарчашмаҳо ҳамаҷониба истифода гардиданд. Инчунин, яке аз манбаҳои хуби таҳқиқотӣ ин маводи матбуоти даврӣ махсус меёбанд, ки аз онҳо низ истифода шуд, махсусан маводи рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Ҷумҳурият», АМИТ «Ховар», рӯзномаҳои ноҳиявии «Байрақи Ленинӣ» ва «Машғал», маҷаллаҳои «Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон» ва «Коммунисти Тоҷикистон» ва амсоли инҳо дар раванди таҳқиқ истифода шуданд. Дар саҳифаҳои матбуот даврӣ ҳаёти рӯзмарраи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳия ба таври васеъ инъикос ёфтаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурномаи фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии Шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, дар самти «Таърихи ҳалқи тоҷик, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои ҳоси раванди таърихи давраи муосир» омода гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқотии рисола инъикоси таърихи ташакулёбӣ ва рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох мебошад. Баҳри ноил гаштан ба ин ҳадаф, пеш аз ҳама ҳалли вазифаҳои зерин пеш гузошта шуданд:

- омӯхтани сабабҳо ва омилҳои асосии ташкилёбии ноҳияи Масҷохи нав, аз ҷумла таҳқиқи раванди азхудкунии заминҳои бекорхобидаи дашти Дилварзин ва обёрикунии он, муҳоҷиркунонии аҳоли ва таъсири онҳо ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия;

- баррасии муҳайё сохтани шароити иқтисодию иҷтимоии ноҳия дар давраи шуравӣ ва ба ноҳияи калони пахтакорӣ табдил ёфтани Масҷох;

- инъикоси ҳаёти фарҳангӣ, вазъи маориф ва дигар равандроҳои иҷтимоӣ дар ноҳия тавассути истифодаи манобеи гуногуни илмӣ ва бойгонӣ;

- марҳала ба марҳала нишон додани тағйироти сохторӣ, иҷтимоию - иқтисодӣ ва таҳлили дигаргунсозӣҳои сифатии замони соҳибистиклолӣ дар дар ҳаёти ноҳияи Масҷох.

Объекти таҳқиқоти диссертатсиониро таҳқиқи таърихи ташаккулёбӣ ва рушди ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох дар давраи таҳқиқшаванда ташкил медиҳад.

Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқот омӯзиши раванди дигаргунсозӣ, инчунин маҷмӯи равандҳо, хусусиятҳо ва қонунмандӣҳои рушди ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох дар солҳои 1955-2021 мебошад, ки дар заминаи онҳо тағйироти сохторӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ минтақаи мазкур тавсиф мегардад.

Марҳала, макон ва давраи таҳқиқот. Марҳалаи таҳқиқот солҳои 2022-2025-ро дар бар гирифта, ба давраи таҳсил дар зинаи доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020300 – Таърих, 6D020301 – Таърихи ватанӣ мутобиқ мебошад. Дар ин марҳала интиҳоби мавзӯи диссертатсионӣ ва роҳбари илмӣ, таҳияи нақшаи инфиродии кор, ҷамъоварӣ ва омӯзиши сарчашмаҳои бойгонӣ, адабиёти илмӣ ва маводи матбуоти даврӣ, таҳлил ва низомиандии маълумоти ғирдовардашуда, навиштани матни диссертатсия, интишори мақолаҳои илмӣ аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқот, инчунин иштирок дар конференсияҳои илмӣ байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ амалӣ гардид.

Макони асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ Шӯъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон мебошад.

Аз нигоҳи замонӣ, таҳқиқот солҳои 1955-2021-ро фаро мегирад, ки ибтидои онро санаи ташкилёбии ноҳияи Масҷохӣ нав ва нуқтаи ниҳоиро 30-солагии Истиклоли комили давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд. Яъне рисолаи илмӣ раванди ташкилёбӣ ва рушди ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷохро дар ду марҳалаи давраи таърихи навтарин - замони шӯравӣ ва сӣ соли давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаро мегирад.

Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертатсионӣ гуногунҷабха буда, пеш аз ҳама дар заминаи талаботи илми таърихшиносии муосир бе истифодаи ягон қолаби идеологӣ ё ҷаҳорҷӯбаи муқарраршудаи сиёсӣ анҷом ёфтааст. Ба зами ин осори илмӣ бунёди таърихи халқи тоҷик, таҳқиқоти олимони шинохтаи ватанӣ ва хориҷӣ, муқаррароти муайян намудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба самтҳои афзалиятноки қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар ҷумҳури ҳамаҷун заминаи назариявӣ истифода шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар пояи принсипҳои аслии таърихшиносӣ, пеш аз ҳама таърихият, воқеият,

таҳлили муқоисавӣ, хронологӣ, далелнокии илмӣ, низоммандӣ ва устувории ҳулосаҳо асос ёфтааст. Принципи таърихият, ки муҳимтарин унсурҳои таҳқиқоти илми таърихшиносӣ махсус меёбад, дар диссертатсия ҳангоми таҳлилу баррасии таърихи ташкилӣ ба зина ба зина рушд ёфтани ноҳияи навбодӣ ҷумҳурӣ дар робита ба шароити мушаххаси таърихӣ ва аз назари ҳамонвақтаи замона мавриди истифода қарор гирифтааст. Истифодаи принципи воқеият имкон дод, ки ҳаводиси таърихӣ ба ягон тавсифи худбинона ва идеологию сиёсӣ ва дар тақвия ба манобеи боғитомод мавриди таҳлил қарор гиранд. Истифодаи усули таҳқиқи таърихнигорӣ дар қараёни омӯзиш ва таҳлили адабиёти мавҷудани илмӣ оид ба мавзӯ имкон дод, ки онҳоро ҳамаҷониба таҳлил намуда, доир ба ин масъала ҳулосабарории мушаххас ба даст ояд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот аз он бар меояд, ки бори нахуст масъалаи ташкилӣ ноҳияи Масҷод, вазъи иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ба маркази калони кишоварзӣ табдил ёфтани он дар ду марҳалаи таърихӣ дар доираи як рисолаи илмӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Гарҷанде рисола ду марҳалаи таърихи фаро мегирад ва онҳо аз рӯи хусусиятҳои худ тафовут доранд, маҳз дар ҳамаи давра дар тамоми самтҳои ҳаёти ноҳия дигаргунӣҳои кулӣ ба вуқӯъ омаданд, ки онҳо дар бахшҳои алоҳидаи рисола тасвир ёфтаанд. Вобаста ба ин, навгонии илмӣ рисола дар бандҳои зерин инъикоси худро пайдо намудаанд:

- аввалин бор раванди ташкилӣ ва рушди ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷод дар солҳои 1955-2021 дар доираи як рисола ба таври маҷмӯъ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, раванди азхудкунии заминҳои бекорҳобида, заминаҳо ва омилҳои маъракаи муҳочиркунонии аҳоли ва таъсири онҳо ба рушди ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии сокинони муҳочиршуда таҳлил гардидааст;

- рисолаи мазкур кӯшиши нахустинест, ки таърихи зиёда аз 30-солаи охири давраи шуравии халқи тоҷикро дар мисоли як ноҳия аз мавқеи нав ва берун аз ҳамагуна ҷаҳорҷӯбаи идеологӣ бо бурду бохт ва дастоварду норасоноҳояш мавриди таҳқиқ қарор гирифтаву дар мисоли таърихи як ноҳия раванди таҳаввулотӣ сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии халқи тоҷик дар солҳои 1955-2021 ва гузариш аз як низомӣ сиёсӣ иқтисодӣ ба низомӣ комилан нав баррасӣ гардидааст ва нишондиҳандаҳои ду марҳалаи таърихӣ - давраи шуравӣ (зиёда аз 30 сол) ва замони соҳибистиклолӣ (30 сол) муқоиса шудаанд;

- дар раванди таҳқиқ ва таҳлили масъалаи мазкур бори аввал ба маъракаи муҳочирсозии пурраи як ноҳия ва мардуми муқими кӯҳистон ба мавзеи навқорам, ки асосан барои кишти зироати барои онҳо бегона-пахтакорӣ махсус гардонида шуда буд, бештар тавачҷуҳ шуда, дар

муддати кӯтоҳ азхуд намудани фарҳанги пахтапарварӣ ва ба сафи пешбаромадани сокинони аслан кӯхистонии ноҳияи Масчоҳ на танҳо дар ҷумҳурӣ, инчунин дар минтақа ба таври васеъ инъикос ёфтааст;

- инчунин таҷрибаи нодири дар як вақт ободсозии ҳам мавзеи нав ва ҳам аз мадди назар дур намондани макони зисти кӯҳна, ки дар натиҷаи ниҳой ба ноҳия алоҳидаи мустақил табдил ёфт, дар натиҷаи муқоисаи ду марҳалаи таърихӣ-давраи шуравӣ (1955-1991) ва замони истиқлол (1991-2021) раванди таҳаввулоти иҷтимоӣ фарҳангӣ ва сатҳи маърифатнокии сокинони як ноҳия мавриди таҳқиқи илмӣ қарор гирифт.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- пажӯҳиш муайян намуд, ки таъсиси ноҳияи нави Масчоҳ натиҷаи сиёсати ҳадафмандонаи давлатии азхудкунии заминҳои нав, қорҳои ирригатсионӣ мелиоративӣ дар дашти Дилварзин ва ташаккули минтақаҳои нави истеҳсоли маъмури буда, пайваста азхудкунии заминҳои бекорҳобида барои ташкили ноҳияи нави махсуси пахтакорӣ заминаи моддию иқтисодиро фароҳам овард ва ин раванд ноҳияи навро ба яке аз марказҳои муҳими обёришавандаи соҳаи кишоварзӣ (пахтакорӣ)-и ҷумҳурӣ табдил дод;

- дар асоси санадҳои бойгонӣ ва маълумоти оморӣ собит карда шуд, ки муҳоҷиркунонӣ ҷузъи сиёсати ягонаи давлатӣ баҳри азхудкунии заминҳои бекорҳобида ва ташкили марказҳои нави иқтисодӣ кишоварзӣ буда, дар давраи аввали он (солҳои 1956-1963) аз минтақаи Масчоҳи Кӯҳӣ ба дашти Дилварзин 4 108 оила, ё 18 548 нафар сокинон кӯчонида шуданд, ки ин таҷрибаи аввалин дар таърихи навтарини халқи тоҷик оид ба пурра кӯчонидани як ноҳия бо тамоми сохтор ва сокинонаш ба ҷойи дигар ва дар як муддати кӯтоҳ бунёд намудани ноҳияи нави маъмури бо инфрасохтори зарурии сиёсӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ буд;

- таҳқиқ амиқ намуд, ки дар солҳои истиқлол соҳаи кишоварзӣ ноҳияи Масчоҳ дар натиҷаи ислоҳоти аграрӣ, гузариш аз хоҷагиҳои коллективӣ (колхозу совхозҳо) ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва дигаргунсозӣ иқтисодӣ иҷтимоӣ қомилан тағйир ёфта, шумораи хоҷагиҳои деҳқонии ноҳия то ба 4 671 адад (соли 2015) расид ва бо нишондиҳандаҳои оморӣ сатҳи Масчоҳ дар ҳаёти кишоварзӣ вилояти Суғд дар истифодаи заминҳои обӣ то 15%, боғдорӣ 12%, чорводорӣ 10-12% ва истеҳсоли пахта наздики 10% афзоиш ёфт, ки ин аз нақши устувори ноҳия дар тақсими минтақавӣ истеҳсолоти аграрӣ гувоҳӣ медиҳад;

- муқоисаи маълумоти омории солҳои 1991-2021 ошкор намуд, ки дар замони истиқлол зери парчами сиёсати бунёдқоронаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сохтори иқтисодии ноҳия қуллан дигаргун гардид, Масчоҳ аз ноҳияи

асосан аграрӣ (пахтакорӣ) ба ноҳияи саноатию аграрӣ табдил ёфт ва шумораи корхонаҳои саноатӣ аз ду адад (замони то истиқлол) ба 30 адад (соли 2020) зиёд шуда, ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ба 240,7 млн сомонӣ (соли 2019) расид.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Бори аввал дар асоси таҳлили доираи васеи маводи бойгониҳо, маълумоти омориву санадҳои меъёрӣ, ҳуҷҷатҳои расмӣ ва адабиёти илмӣ таърихи инкишофи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох (1955-2021) мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор гирифт. Натиҷаҳои таҳқиқ ва ҳулосаҳои илмӣ рисола ба раванди омӯзиши таърихи иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон, махсусан омӯзиши таърихи давраи навтарини халқи тоҷик ба мутахассисони соҳаи таърих ва дигар илмҳои ҷомеашиносӣ кӯмак хоҳад намуд.

Маводи диссертатсия дар раванди таълим ва омӯзиши ҷанҳои ҷомеашиносӣ, пеш аз ҳама «Таърихи халқи тоҷик», «Таърихи муосири Тоҷикистон», «Таърихнигории таърихи халқи тоҷик» ва курсҳои махсус оид ба таърихи давраи навтарин ба таври васеъ истифода хоҳанд шуд.

Ҳулосаҳои таҳқиқотӣ ва таҳлилҳои илмӣ дар рисола овардашуда имконият медиҳанд, ки чараҳои ташаккул ва рушди ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох дар солҳои 1955-2021 ба таври дақиқа асоснок нишон дода шаванд. Ин натиҷаҳо метавонанд ҳангоми таълифи асарҳои ҷомеаи бунёдӣ оид ба таърихи халқи тоҷик ва вилояти Суғд мавриди истифода қарор гиранд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро дақиқии маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи диссертатсионӣ, қоркарди натиҷаҳои бадастомада, ҳаҷми интишорот, таҳлилу баррасӣ, муқоисаи илмӣ амалӣ ва таҳлили таърихнигории маводи мавҷуда таъмин менамоянд. Ҳулоса ва тавсияҳо асосан дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод шудаанд.

Мутобикати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020300 – Таърих, 6D020301 – Таърихи ватанӣ мутобикат менамояд. Мундариҷа ва мазмуни диссертатсия, пеш аз ҳама мутобик ба бандҳои 3.3. - Рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият дар ҳудуди Тоҷикистон: сохти ҷамъиятӣ, хоҷагии қишлоқ, саноат, роҳҳои муошират ва нақлиёт, тичорат, воситаҳои алоқа, шаҳрсозӣ, ташаккул ва вазъи табақаҳо, синфҳо; 3.6. - Таърихи рушди фарҳанг, илм ва таҳсилот дар Тоҷикистон ва минтақаҳои он. Маданияти модӣ ва маънавӣ, маориф ва илм; 3.7. - Таърихи рушди шаҳрҳо ва деҳоти Тоҷикистон ва 3.9. - Алоқаҳои иқтисодӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва фарҳангии

Тоҷикистон бо дигар кишварҳо -и шиносномаи ихтисоси илмӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки муаллиф дар асоси манбаҳои муътамад, шумораи зиёди асарҳои илмӣ нашршуда ва маводи бойгонии матбуоти даврии вобаста ба таърихи инкишофи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷох дар солҳои 1955-2021 таҳқиқоти маҷмӯӣ ва мукаммали илмиро анҷом додааст. Ин таҳқиқот бори нахуст дар таърихнигории ватанӣ ба сурати мустақил анҷом ёфтааст.

Дар натиҷаи таҳлил ва омӯзиши ҳамаҷонибаи сарчашмаҳои мухталиф ва адабиёти илмӣ, муҳаққиқ таърихи давраи навтарини яке аз ноҳияҳои калони ҷумҳурӣ ва маркази муҳимми кишоварзӣ агроноомии кишвар, ноҳияи Масҷохро ба таври илмӣ бозсозӣ ва пешниҳод намудааст.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои илмӣ дар таҳқиқот. Нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (2022-2025), конференсияҳои илмӣ-амалӣ ва илмӣ-назариявии ҳайати профессорону ходимони илмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон маъруза шуда, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи шӯъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (суратҷаласаи №3 аз 10 мартӣ соли 2026) муҳокима ва баррасӣ гардида, ба ҳимояи қушод тавсия дода шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи таҳқиқот. Муқаррароти умумӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар 12 мақолаи муаллиф, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 181 саҳифаи матни компютерӣ таълиф гардида, аз муқаддима, се боб, шаш зербоб, баррасии натиҷаҳо, хулоса, рӯйхати сарчашма ва адабиёти истифодашуда иборат мебошад.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима аҳамияти илмӣ таҳқиқот асоснок қарда шуда, дараҷаи таҳқиқи мавзӯ, робитаи қор бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, марҳала, макон ва давраи таҳқиқот, асосҳои назариявӣ методологӣ, нағғонҳои илмӣ ва нуктаҳои асосии натиҷаҳои ба даст омада, ки барои ҳимоя пешниҳод мешаванд, инчунин аҳамияти назариявӣ амалии таҳқиқоти анҷомёфта, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот, мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии довталаб, тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои илмӣ, интишорот аз рӯи мавзӯи таҳқиқот ва

сохтори диссертатсия баррасӣ ва муайян шуда, вобаста ба талаботи муқарраршуда маълумот медиҳад.

Боби аввали рисола - **«Азхудкунии заминҳои бекорхобида ва ташкилбнии ноҳияи Масчоҳ»**, ки аз ду зербоби алоҳида иборат мебошад, ба омилҳо ва сабабҳои асосии азхудкунии заминҳои нав ва муҳочир намудани сокинони Қўҳистони Масчоҳ ба дашти Дилварзин ва ташкилбнии ноҳияи нави Масчоҳ бахшида шудааст.

Дар зербоби аввал **«Азхудкунии заминҳои дашти Дилварзин ва муҳочиркунонии масчоҳиён»** ба таври муфассал дар заминаи таҳлили вазъи ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 50-60-уми асри гузашта, вобаста ба азнавбарқароркунии баъдичангии хоҷагии халқ, ба вижа барқарор намудани саноати сабук ва ҳӯрока, иншооти ирригатсионӣ мелиоративӣ, азхудкунии заминҳои аз истифода беруншуда ва ба гардиши истеҳсоли ворид намудани заминҳои нави бекорхобидаю беоб, зарурияти азхудкунии дашти Дилварзин мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар раванди татбиқи ин вазифаҳо эҳтиёҷи калони соҳаи саноати Иттиҳоди Шӯравӣ, ба вижа саноати ҳарбӣ ба масолеҳи ашӯи хом, махсусан пахта пайваста ба инбат гирифта мешуд.

Қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС аз моҳи майи соли 1948 «Дар бораи нақшаи бо барқ таъмин намудани деҳот барои солҳои 1948-1950» низ вазифа гузошта буд, ки минбаъд ҳангоми сохтмони нерӯгоҳҳои барқии деҳот на танҳо истеҳсоли барқ ва таъмини аҳоли бо рӯшноӣ, инчунин бояд ба бунёди иншооти гидротехникӣ, сарбандҳои мавҷуда, каналҳои обёрикунӣ ва дигар объектҳои хоҷагии об диққати ҷиддӣ дода шавад [19, 83].

Яке аз вазифаҳои сохтмони НБО-и Қайроққум дар солҳои 1956-1957 низ аз ҳамин иборат буд. Барои ба даст овардани афзоиши пешбинишудаи заминҳои обёришаванда ба масоҳати умумии 474 ҳазор гектар дар ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Қазоқистон захираи мавҷудаи оби Сирдарё кифоя намекард. Дар баъзе солҳои камобӣ норасонии захираи об барои таъмини обёрии ин заминҳо 1-2 млрд. м³-ро ташкил медод [22, в.78]. Барои ба таври доимӣ ва муқаррарӣ бо об таъмин кардани заминҳои обёришаванда ва навқорами ин ҷумҳуриҳо, аз ҷумла заминҳои бекорхобидаи шимоли Тоҷикистон бунёди обанборе ба мисли Қайроққум хеле зарур буд. Барои ҳамин мувофиқи нақшаи генералӣ сохтмони иншооти гидротехникӣ дар дарёи Сир ва обанбори гунҷоишаш 4,2 млрд. метри мукааб пешбинӣ гардид [109, 123].

Дар ҳалли ин вазифа қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС аз 2 июни соли 1951 дар бораи сохтмони НБО-и Қайроққум ва қарори муштараки КМ ҲК Тоҷикистон ва Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон дар бораи оғози чорабиниҳои гузаронидани корҳои тайёрӣ ба сохтмони нерӯгоҳ мусоидат намуд [99, 152]. Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва, махсусан сохтмони онро ба ҳисоб гирифта, комиссия барои дар навбати аввал ба бунёди обанбори Қайроққум иҷозат дод, ки бунёди он бо хароҷоти кам ва бо техникаи одӣ ба

даст меомад ва, ҳамзамон бо шарофати ин сохтмон имкони истехсоли дар як сол ба ҳисоби миёна то 550 млн. кВт. соат қувваи барқ пайдо мешуд [50, 81].

Аз тарафи дигар, ин сохтмон ба вилояти Ленинободи ҶШС Тоҷикистон зарари ҷиддӣ мерасонид, зеро майдони зиёда аз 75 ҳазор гектар заминҳои серҳосили вилоят зери об мемонд. Вобаста ба ин комиссия пешниҳод кард аз ҳукумати умумиттифоқӣ хоҳиш карда шавад то, ки масъалаи зиёд кардани фонди заминҳои вилояти Ленинобод аз ҳисоби заминҳои аз нав обёришавандаи ҶШС Ёзбекистон мувофиқи ивазшавии марзҳои давлатии ҷумҳуриҳои мазкур баррасӣ гардад; ба хоҳири ривож додани обёрии мошинӣ дар вилояти Ленинобод истифодабарии қувваи барқи неругоҳҳои барқи оби Қайроққум ва Фарҳод иҷозат дода шавад; чорабиниҳои муҳофизатӣ бо мақсади зери об намондани заминҳои ҳосилхези атрофи обанбор гузаронида шаванд; хоҷагиҳои минтақаҳои зериобшаванда ба ҷойҳое, ки гузаронидани қорҳои обёрикуни пешбинӣ шудаанд, кӯчонида шаванд [21, в.9].

Муҳимтарин натиҷаи сохтмони ин иншоот азҳудкунии заминҳои нав, аз ҷумла дашти Дилварзин ва обёрикунӣ ин мавзё буд. Дашти Дилварзин дар ҳудуди Тоҷикистон майдони 56,3 ҳазор гектарро ташкил меод, ки 16 ҳазор гектараш барои обёрии навбати аввал пешбинӣ шуда буд. Дар баробари канали калони «Тоҷикистони Шуравӣ», ки соли 1928 дар қанори поёни Дилварзин сохта шуд, бо қарори КМ ҲК Тоҷикистон ва Шурои Вазирони ҷумҳурӣ ба сохтмони канали болои Дилварзин шурӯъ намуданд.

Моҳи январӣ соли 1955 бо даъвати кумитаи ҳизбӣ ва кумичроияи вилояти Ленинобод аз 29 колхоз наздики 2 000 нафар колхозчиёни ноҳияҳои Нов, Пролетар, Ленинобод, Ёротепша ва дигар навоҳии шимолӣ Тоҷикистон ба ёрӣ сохтмончиён омаданд. Сохтмончиён дар зарфи 4-5 моҳ то 29 ҳазор метр санг ва, умуман бештар аз 302 ҳазор метри мукааб санг ва зиёда аз 1 миллион 308 ҳазор метри мукааб хок канданд [103, 2-3]. Ибтидои моҳи майи соли 1955 сохтмончиён санҷиш гузаронида, обро сар доданд, аммо бо ҳаптои нақшакашҳо ҳамаи ноустувори санглоху регдори маҷрои канал имкон надод, ки об ҷорӣ шавад ва ба дашту домани атроф паҳн шуд. Барои бартараф намудани ин фалокат феврал каналро баста, бо маҳлули оҳану бетонӣ рӯйпӯш намудан зарур шуд.

Баробари ба охир расидани сохтмон ва ба истифода додани навбати якуми канали Болои Дилварзин азҳудкунии заминҳои ҳосилхези дашт, ки дар давоми асрҳо ҳама буд, оғоз ёфт. Бо ҷорӣ шудани об гурӯҳи зиёди деҳқонони ноҳияи Кӯҳистони Масҷид ба ин ҷо кӯчида омаданд.

Идораи сохтмонӣ то моҳи майи соли 1955 ба бунёди биноҳои истиқоматӣ барои ҳуди коргарон машғул шуда, баъд ба сохтмони хонаҳои истиқоматӣ барои сокинони колхозҳо шурӯъ намуд. Тибқи маълумотҳои бойғони дар давоми «соли 1955 қариб 600 бинои истиқоматӣ сохтан зарур буд, вале аз сабаби нарасидани қувваи қорӣ (дар сохтмон танҳо 110 нафар коргар қор мекарданд) то моҳи сентябр ҳамагӣ 36 хонаи истиқоматӣ ба

истифода дода шуд ва 40 хонаи дигар баъди шаш моҳ барои истифода омода гардид» [23, в.30].

Анҷумани Х ҲК Тоҷикистон (1956) КМ ҲК ва Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон, ташкилотҳои маҳаллии ҳизбӣ ва шуравиро вазифадор кард, ки ғамхориرو дар бораи муҳоҷирони ноҳияҳои пахтакор пурзӯр намоянд ва ба иҷрои нақшаи муҳоҷиркунӣ ва сохтмони манзил барои хоҷагиҳои муҳоҷиршуда муваффақ шаванд. Дар роҳи иҷрои ин қарор барои солҳои 1956-1957 ҳамагӣ 3 892 оила колхозчиён аз ноҳияҳои кӯҳистони ҷумҳурӣ ба колхозҳо ва совхозҳои пахтакор кӯчонида шуданд, ки ин ҳамагӣ 69,1% нақшаи муҳоҷиратро ташкил медод [24, в.27]. Яке аз сабабҳои асосии иҷро нагардидани нақшаи муҳоҷиркунӣ тайёрии хеле сусти колхозу совхозҳои ҷумҳурӣ ба қабули муҳоҷирон буд. Масалан, «соли 1957 дар колхозҳое, ки муҳоҷиронро қабул мекарданд, бояд 3 800 хонаи истиқоматӣ сохта мешуд, аммо дар амал танҳо 650 хона сохта шуд» [24, в.27].

Бо супориши Б. Ғафуров ҳукумати ҶШС Тоҷикистон тавассути комиссияи номбурда аз ҳукумати Иттиҳод дархост намуд, ки ба ивази заминҳои зери обанбори Қайроққум монда, аз ҳисоби заминҳои бекорҳобидаи Ҷумҳурии Ўзбекистон, як микдор замин ҷуброн гардад ва аҳолии аз манзилашон ҷудошуда ба заминҳои обёршуда ҷамъовар ва киштбоб кӯчонида шаванд. Ҳукумати Ўзбекистон мебоист соли 1958 аз минтақаи Мирзочул ба Тоҷикистон зиёда аз 50 ҳазор гектар замини бекорҳобида ҷудо мекард. Аммо дар амал Ўзбекистон аз ҳисоби талу тепаҳои ноҳияҳои Бекободу Боёвут ва Хоавости вилояти Тошканд барои Тоҷикистон танҳо наздики 40 ҳазор гектар замин ҷудо кард [100, 71-78].

Б. Ғафуров бо назардошти бисёр омилҳо, масъалаи ба дашти Дилварзин муҳоҷир кардани сокинони ноҳияи кӯҳистони Масчоҳро пеш гузошт. Ин ноҳия, бидуни кӯҳсору рӯдҳояш, бо тамоми сохти маъмурӣ, номҳои ҷуғрофӣ, хоҷагиҳои коллективӣ, мактабу муассисаҳои мадания маърифатӣ, коргузорӣ, пурра ба дашти Дилварзин кӯчонида шуд. «Замоне фаро мерасад, - пешгӯӣ карда буд Б. Ғафуров, - масчоҳиён даштҳои Дилварзинро обод карда, сатҳи зиндагонияшонро боло бардошта, баъдан Масчоҳи кӯҳиро ҳам эҳё хоҳанд кард» [49, 132].

Мувофиқи қарори Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 25 январи соли 1956 «Дар бораи нақшаи муҳоҷиргардонӣ ва интиҳоби муташаккилонаи коргарон дар соли 1956» барномаи муҳоҷир намудани колхозчиён ва дигар гурӯҳҳои аҳолии ноҳияҳои кӯҳиву баландкӯҳ ба колхозу совхозҳои пахтакори ҷумҳурӣ тархрезӣ гардид. Дар вилояти Ленинобод соли 1956 аз ноҳияи Масчоҳ ба дашти Дилварзин мувофиқи ин нақша бояд 1 200 хоҷагии деҳқонон муҳоҷир карда мешуданд [48, 221].

Муҳоҷирсозии аҳолии Кӯҳистони Масчоҳ тибқи қарори Раёсати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон амалӣ гардид. То охири моҳи августи соли 1956 барои кӯчонидани 3 058 оила ҳуҷҷатҳои зарурӣ ба расмият дароварда шуданд ва дар навбати аввал 527 оила ба макони зисти нав кӯч бастанд [41, 848]. Танҳо дар

давоми «соли 1957 барои сари вақт ва муташаккилона гузаронидани муҳочиргардонӣ ба ноҳияи Масчоҳ 120 млн. рубл, дар ҳаҷму андозаи пули он вақт маблағ ҷудо карда шуд. Ин маблағи ҷудогардида барои сохтмони хонаҳои истикоматӣ, иншооти фарҳангӣ-маишӣ, маъмурӣ ва ғайра сарф гардид [49, 123].

Умуман, заминҳои дашти Дилварзин дар се навбат азхудкарда шуданд. Дар навбати аввал 15 356 гектар, навбати дуюм 11 549 гектар ва навбати сеюм 3 397 га азхудкарда шуданд [68, 39]. Пас азхудкардани заминҳои бекорхобидаи Дилварзин ноҳияи нав, пеш аз ҳама ҳадафмандона бо мақсади рушди соҳаи пахтакорӣ дар ҷумҳурӣ таъсис ёфт. Вобаста ба ин фаъолияти тамоми ташкилоту сохторҳо ва сокинони ноҳия аз ибтидо ба рушди пахтакорӣ равона гардид. Барои расидан ба ин мақсад дар як муддати кӯтоҳ ташкили хоҷагиҳои нави дастаҷамъона-колхозҳо ва дастгоҳи идораи онҳо ба роҳ монда шуд.

Дар зербоби дуюми боби аввал - «Ташкилёбии ноҳияи нави Масчоҳ», бевосита раванди ташкилёбии ноҳияи нав бо ҳама зерсохторҳояш мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

27 ноябр соли 1956 бо мақсади азхудкунии заминҳои Дилварзини вилояти Ленинобод мардуми Масчоҳ аз кӯхистон ба ин ғӯшаи диёр кӯчонида шуданд. Дар қарори Раёсати Шурои Олии ҶШС омадааст:

«Ба муносибати ба заминҳои нави азхудкардашавандаи мавзеи Дилварзин муҳочир кардани ҳамаи колхозчиёни ноҳияи Масчоҳ Раёсати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон қарор мекунад:

1. Ноҳияи Масчоҳ ба мавзеи Дилварзин кӯчонида шуда, Шурои деҳоти Авзикент, деҳҳои: Бегулӣ, Чингилик, Капали, Катта-Оличалӣ, Қок, Оккур, Сарой Мардон, Тераклӣ, Тохмоқ, Тол ва Ўткансой, Шурои деҳоти Унҷӣ, деҳаҳои: Чингилик, Дӯнг Булоқ, Қатор-Булоқ, Катта-Айрӣ, Қизибӣ, Қичикойрӣ, Машараф, Мирзоработ, Ҳамработ, Хулба-Булоқ ва Четики Шурои деҳоти Ёва ва шаҳракҳои: Консой, Такелӣ, Олтин Топқан ва Қуруксой ноҳияи Ленинобод ба ҳайати он дохил карда шаванд.

Маркази маъмурии ноҳия Масчоҳ дар деҳаи Янтоқ муқаррар карда шавад. Сарҳади маъмурӣ ҳудуди байни ноҳияи Масчоҳ ва Ленинобод мувофиқи харитаи заимашуда муқаррар карда шавад.

2. Шурои деҳоти Ғузн, Ланглиф, Масчоҳ, Исиз, Обурдон, Падроҳ ва Палдораки ноҳияи Масчоҳ барҳам дода шаванд.

3. Дар мавзеи Дилварзини ноҳияи Масчоҳ Шурои деҳоти зерин ташкил карда шаванд:

Шурои деҳоти Масчоҳ – дар ҳудуди шаҳраки №1, ба ин шаҳрак номи деҳаи Масчоҳ дода шавад:

Шурои деҳоти Обурдон – дар ҳудуди шаҳраки №2, ба ин шаҳрак номи деҳаи Обурдон дода шавад.

Шурои деҳоти Палдорақ – дар ҳудуди шаҳраки №3, ба ин шаҳрак номи деҳоти Палдорақ дода шавад.

4. Дар ҳайати ноҳияи Масчоҳ Шурои деҳоти Янтоқ бо марказаш дар деҳаи Янтоқ ташкил карда шуда, ба ҳайати он деҳаҳои: Бегулӣ, Чингилик, Дўнг, Булоқ, Капалӣ, Катта-Оличалӣ, Қатор-Булоқ, Катта-Айрӣ, Қизибӣ, Кичикойрӣ, Кок, Машараф, Мирзоробот, Оккур, Сарои мардон, Тераклӣ, Тохмоқ, Тол, Ўткансой, Ҳамработ, Ҳулба-Булоқ, Четик ва Янтоқ дохил карда шаванд» [16, 16-17].

Ба қарори мазкур раиси Раёсати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон М. Раҳматов ва котиби он Д. Гадоев, имзо гузоштаанд. Аммо дар баъзе таълифот қарори мазкур бо имзои Н. Додхудоев ҳамчун раис оварда шудааст, ки ин комилан нодуруст аст, зеро Н. Додхудоев аз 25 майи соли 1956 аллакай ба вазифаи раиси Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон таъин шуда буд.

Кумитаи ҳизбии ноҳия ва кумичроияи Шурои вакилони меҳнаткашони ноҳия дар солҳои 1955-1956 бо ёрии ташкилотҳои ибтидоии ҳизбӣ ва фаъолони ғайриҳизбӣ дар ҳамаи деҳаҳо ва маҳаллаҳо дар бораи манфиатҳои ба водии Дилварзин кӯчонидани мардуми ноҳия ва дар шароити нав баланд бардоштани сатҳи ҳаёти моддӣ ва фарҳангии аҳоли, ташкил намудани майдони нави иловагии кишти пахта кори васеи фаҳмондадихӣ гузарониданд. Дар ҳамаи ташкилотҳои ибтидоии ҳизбии колхозҳо ва дигар муассисаҳо ҷамъомадҳои умумӣ баргузор намуда, доир ба шартҳо ва шароити вазифаҳои асосии муҳоҷиркунонӣ қорҳои тарғиботӣ бурданд.

Соли 1956 дар дашти Дилварзин дар бобати бунёди таҳкурсии нави ноҳияи Масчоҳ кори бузург анҷом дода шуд. Барои барқарор намудани ҳаёти муътадили ноҳия дар назди кумитаи ҳизбии ноҳияи Масчоҳ комиссияи ташкил карда шуд, ки ба ҳайати он кормандони ҳизбӣ, шуравӣ, раисони колхозҳо, котибони ташкилотҳои ҳизбӣ дохил буданд. Мувофиқи талаби кумичроияи ноҳия аз вилояти Ленинобод ба дашти Дилварзин барои вусъати биноҳои истиқоматӣ 50 нафар хунармандон бо техникаи зарурӣ фиристода шуданд. Бо ёрии ҳаррӯзаи ташкилотҳои вилоятӣ, ҳизбӣ, шуравӣ ва сохтмони вилояти Ленинобод дар мавсими тобистони соли 1956 дар се қитъаи сохтмонӣ барои муҳоҷирон зиёда аз 600 хонаи истиқоматӣ сохта шуд [85, 36].

Бо фармони Раёсати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 1956 ба майдони нави пахтакорӣи дашти Дилварзин номи ноҳияи Масчоҳ дода шуд. Дар баробари ин як қисми зиёди ҳудуди ноҳияи Ленинобод, ки дар он ҷо комбинати Консой, ПМТ-и Қурамазор, мавзеи Сардоб ва як қатор нуктаҳои аҳолинишин ва қитъаҳои ҷустуҷӯии геологӣ воқеъ буданд, ба ихтиёри Масчоҳ дода шуданд.

Моҳи сентябри соли 1956 аввалин масчоҳиён ба Дилварзин омаданд. То омадани сокинон ин майдонро ба се қитъа тақсим карда буданд, то ки дар ҳар кадоми онҳо се колхоз ҷойгир бошад ва ғайр аз ин барои сохтмон марказ майдони махсус ҷудо карда шуд. Дар аввал бархе аз муҳоҷирон дар хаймаҳо зиндагӣ мекарданд. Канали асосӣ ҳанӯз то омадани сокинон тайёр набуд, оби нушакӣ намерасид. Баъд қарор дода шуд, ки сохтмони хатти об аз чашмаи кӯхистон то маҳаллаи Янтоқ, ки дар ин ҷо маркази ноҳия барпо карда

шудааст, тезонида шавад, то об аз он чо бо зарфҳо ба ҳамаи китъаҳо бурда шавад.

Дар байни сокинони Масчоҳ низ ватандӯстони ҳақиқӣ бисёр буданд, ки тамоми қувваи худро ба кори ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама бунёди хонаҳои анъанавии кӯхистонӣ, дуредгарӣ ва дигар корҳо равона намуда, ба мардуми муҳочиршуда кӯмаки ҳамаҷониба мерасониданд. Аз ҷумла, дуредгар Мазбӯт Аҳмадов бо ҳунари устоии худ шӯҳрати баланд пайдо кард буд ва бо иштироки ӯ дар китъаи дуҷоми маҳаллаи колхозӣ садҳо хонаҳои истиқоматӣ сохта шуданд. Дар китъаи сеюм, ки ба он чо сокинони колхозии Палдорак кӯчида буданд, номи чинакҷӣ ва дуредгари 75 сола Ашӯр Олимов аз колхозии «Правда» маъруф буд. Ба пириҳои худ нигоҳ накарда А. Олимов бо меҳнати фидокоронааш ба ҷавонон намунаи ибрат буд. Зиёда аз 20 нафар аъзоёни оилааш ҳамроҳи ӯ ба водӣ кӯчида омаданд [97, 207-208].

Тирамоҳи соли 1956 идораю хоҷагиҳои 9 колхоз кӯчонида шуда бошанд ҳам, вале баъзеи онҳо анбор ва ҳавлии хоҷагӣ надоштанд. Аксариати аъзоёни ин колхозҳо аз сабаби набудани биноҳои истиқоматӣ муваққатан дар Кӯхистони Масчоҳ маскан доштанд. Вале бо вучуди ин ҳамаи колхозҳо тирамоҳи соли 1956 дар заминҳои нав ба кори хоҷагӣ шурӯъ намуда, дар заминҳои лалмӣ зироати ғалладона коштанд, майдонҳои кишти пахтаро муайян карданд ва кишти якуми баҳори соли 1957 ба анҷом расониданд. Сокинони Масчоҳ бори аввал дар қорҳои хоҷагии кишлоқ бо ёрии мошинҳо, 165 трактор ва 350 тракторчи аз Қурамазор ва ПМТ-и наваташкили Дилварзин буда, ба кор сар карданд [97, 209].

Бо қарори Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 6 феврал соли 1957 «Дар бораи сохтмони хоҷагиҳо дар ноҳияи Масчоҳи вилояти Ленинобод» ба кумиҷроияи вилояти Ленинобод супориш дода шуд, ки то қабули барномаи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ дар соли 1957 барои сохтмони маркази ноҳияи Масчоҳ дар маҳаллаи Янток ба миқдори 20 миллион рубл аз фонди асосӣ маблағ гузаронад [97, 209]. Барои иҷрои ин қарор вазоратҳои сохтмон, хоҷагии кишлоқ, инчунин нақлиёт ва роҳҳои ҶШС Тоҷикистон вазифадор шуданд.

Аммо новобаста аз ин имтиёзҳо ва назорати ҷиддии мақомоти ҳизбию давлатӣ дар қорҳои роҳбарӣ ва иҷроӣ нақшаҳои таҳризишуда нуқсонҳои зиёд ҷой доштанд. Роҳбарияти ИСВ барои иҷроӣ нақшаҳои сохтмон қорҳои зарурӣ намеандешиданд, суръати сохтмони манзилҳо ба талабот ҷавоб дода наметавонист ва ин барои кӯчидани колхозчиёни Кӯхистони Масчоҳ ба заминҳои нав монеа мегардид. Масалан, аз соли 1956 то соли 1958 муддати ду сол аз 4 ҳазор хоҷагии ба нақша гирифта шуда, танҳо 2 150 хоҷагӣ кӯчонида шуд [97, 214]. Пас аз андешидани тадбирҳои иловагӣ ва гузаронидани қорҳои назоратӣ соли 1958 ИСВ 781 хонаи истиқоматиро барои муҳочирон ба истифода дод [48, 249].

Дар давоми солҳои 1959-1960 барои муҳочирон 1 475 бинои истиқоматӣ, дар маркази ноҳия 14 бинои 8 ҳуҷрадор ва 41 бинои якҳуҷрадор, ду хобгоҳ,

беморхона, бинои кумичроияи ноҳия, дахҳо мағоза, ошхонаю чойхона ба истифода дода шуданд [97, 217]. Сохтмони роҳҳои байниноҳиявӣ, кабудизоркунӣ, бо об таъмин намудани маҳалҳои аҳолинишин, махсусан маркази ноҳия низ ривоч ёфтанд. Тибқи маълумотҳо «моҳи сентябри соли 1961 дар ҳудуди ноҳияҳои Масчоҳ, Хучанд ва Ўротеппа ба масофаи 314 километр роҳи мошингард ва зиёда аз 100 километр хатти баландшиддати барқ сохта ба истифода дода шуд» [49, 326].

28 июли соли 1966 тибқи қарори Раёсати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон, маркази маъмури ноҳияи Масчоҳ, ки пештар Янтоқ номида мешуд, шаҳраки Бӯстон номгузори шуд [17, 5-6].

Хулоса, дар натиҷаи азхуд намудани заминҳои солҳо бекорхобидаи дашти Дилварзин, сохтмони неругоҳи барқи обии Қайроққум ва обанори он, гузаронидани корҳои зиёди ирригатсионӣ мелиоративӣ ва муҳочир намудани сокинони минтақаи Масчоҳи кӯҳӣ як ноҳияи нав бо колхозу совхозҳои калон ташкил ёфт.

Боби дуюми рисола – **«Ноҳияи Масчоҳ ва рушди он дар замони шуравӣ (1955-1991)»**, ки низ аз ду зербоб иборат мебошад, ба таҳқиқи рушди иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳия дар замони шуравӣ бахшида шудааст.

Дар зербоби аввал - **«Рушди иқтисодӣ иҷтимоӣ ноҳия Масчоҳ дар солҳои 1955-1991»**, асосан ба таҳлили рушди иқтисодӣ иҷтимоӣ ноҳия таваҷҷуҳ гардида, ба яке аз ноҳияҳои асосии кишоварзӣ, пеш аз ҳама пахтакорӣ чумхурӣ табдил ёфтани он диққат дода шудааст.

Дар нимаи аввали солҳои 50-уми асри XX ҶШС Тоҷикистон, мисли дигар чумхуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ ба масъалаи муҳимми истифодаи заминҳои бекорхобида рӯ овард. Вобаста ба ин, дар ин давра раванди муҳочирати дохилӣ, кӯчонидани аҳоли аз ноҳияҳои кӯҳӣ ба водиҳо баҳри сокин намудани онҳо дар заминҳои нави азхудгардида, суръат гирифт. Дар «Қонуни нақшаи панҷсолаи барқарорсозӣ ва рушди хоҷагии халқи ИҶШС барои солҳои 1946-1950» таъкид гардида буд: «Бо мақсади ҳарчи зудтар барқарор намудани хоҷагии кишлоқ ва рушди минбаъдаи он, таъмини таҳкими ҳамаҷонибаи хоҷагии ҷамъиятии колхозҳо ва таҳкими усули ташкилии хоҷагидорӣ пойгоҳҳои мошину тракторӣ ва совхозҳо зарур аст» [18, 273].

Мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодӣ сокинонро ба назар гирифта КМ ҲК ва Шурои Вазирони Тоҷикистон муҳочир кардани меҳнаткашонро ба заминҳои дашти Дилварзин ба роҳ монданд. Майдонҳои васеи қисми болоии Дилварзин бо ёрии лоиҳакашон ба се қитъа тақсим ва дар ҳар қитъа якчанд колхозӣ нав ташкил карда шуданд. Дар натиҷаи сармоягузори хуб 51 ҳазор гектар заминҳои бекорхобида пурра азхудкарда шуданд, ки дар байни онҳо 15 ҳазор гектар дар дашти Дилварзин ҷойгир буданд. Ҳамчунин, барои таъмини шароити зисти аҳоли, дар ин давра 117,9 ҳазор метри мураббаъ хонаҳои

истиқоматӣ, инчунин биноҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва маъмурӣ сохта шуда, ба истифода дода шуданд [41, 832-833].

Барои ободу зебо гардондани ноҳия, маблағҳои калон аз буҷаи давлат сарф карда мешуданд. Тавре, ки маълумоти бойгонӣ нишон медиҳанд, то соли 1959 барои сохтмони биноҳои истиқоматии «маркази ноҳия 3 миллиону 405 ҳазор, барои таъмини хатти радио ва телефон 12 ҳазор рубл, барои таъмини об 12 ҳазор рубл, барои таъмин бо барқ 545 ҳазору 400 рубл, барои сохтмонҳои гуногуни маишӣ ноҳия 4 миллиону 202 ҳазор рубл, инчунин барои сохтмони хонаҳои колхозчиён 36 миллиону 147 ҳазор рубл, барои азхудкунии заминҳои нава ва хоҷагии қишлоқ 18 миллиону 173 ҳазор рубл, барои сохтмони канали Дилварзини боло 78 миллиони 526 ҳазор рубл маблағ ҷудо гардида буд» [26, в.21-22].

Ноҳияи Масҷоҳи нава, пеш аз ҳама ҳадафмандона бо мақсади рушди соҳаи пахтакорӣ дар ҷумҳурӣ таъсис ёфт. Барои расидан ба ин мақсад дар як муддати кӯтоҳ ташкили хоҷагиҳои нави дастачамбона-колхозҳо ва дастгоҳи идораи онҳо ба роҳ монда шуданд. Соли 1957 сокинони ноҳияи Масҷоҳ бори нахуст ба кишти пахта шурӯъ намуданд. Новобаста аз кишти нахуст дар заминҳои нава ва ҷой доштани мушкilotи зиёд меҳнаткашонӣ ноҳия соли 1957 ба давлат 4 830 тонна ва як сол пас, соли 1958 ду баробар зиёд пахта супориданд [63, 39].

Аз солҳои аввали муҳоҷиркунӣ сокинони ноҳия ба азхудкардани усули нави пахтакорӣ-усули чоркунча - лонавӣ диққат дода, аз соли 1961 сар карда, дар майдонҳои асосӣ пурра бо техника кишт намудани пахтаро ба роҳ монданд. Усули кишти чоркунча, усули лонавӣ ин кишти пумбадона дар масофаи якхела мебошад, ки дар натиҷа қатори пахта аз ҳар чор тараф якхела буда, коркарди замин аз ибтидо яъне кишт то охир ҷамъоварии ҳосил бо техника анҷом меёбад. Ин буд, ки ҳамин сол ҷамъоварии пахта бо мошинҳо ба 2 ҳазор тонна расонида шуд [97, 251].

Ҳосили баланди пахта боиси мустаҳкам гардидани пойгоҳи иқтисодиву молиявӣ колхозҳо ва ҳамзамон даромади колхозчиён гардид. Агар соли 1956 дар кӯхистони Масҷоҳ даромади умумии 9 колхоз баробар ба 5 миллиону 921 ҳазор рубл буд, соли 1957 даромади умумии колхозҳо дар ноҳияи нава қариб 28 миллион рубл, аз ҷумла танҳо аз пахтакорӣ 18, 4 миллион рублро ташкил медод [97, 251]. Дар соли 1958 колхозчиёни ноҳия ба давлат 5570,2 тонна пахта супоридаанд, ки 91%-и онро наваи аъло ташкил медод [26, в.20]. Совхозҳои ноҳия соли 1960 ба давлат 13 176 тонна пахта [39, 202] дода, аз заминҳои дашти Дилварзин 3 645,8 тонна ғалла ва дигар маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ҷамъоварӣ намуданд [39, 194-195].

Дар байни тадбирҳои, ки боиси афзоиши минбаъдаи истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ гардид, омӯзондан ва тарбияи кадрҳо нақши асосиро соҳиб буд. Бо ин мақсад совхоз-техникум ҳар сол гурӯҳи мутахассисони соҳибхтисосро ба кор равона намуда, бригадаҳои нави комплексӣ ташкил менамуд. Дар техникум таҷрибаи роҳбарии колхозчиёни номдори замони ба

монанди, ду маротиба Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ, раиси колхозии «Москва»-и ноҳияи Хучанд С. Ёрунхочаев, Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ, раиси колхозии ба номи «Ленин»-и ноҳияи Нов (ҳоло Сиптамен) А.Самадов, таҷрибаи роҳбарии бригадаҳои комплекси Ш.Расулов аз колхозии ба номи Калинин ноҳияи Регар, Х. Назаров аз колхозии «Правда»-и ноҳияи Ашт, Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ, вакили Шурои Олии ИҶШС Ҳ.Амиров аз колхозии ба номи «Куйбишев»-и ноҳияи Масҷох ва дигар пешқадамони номдори хоҷагии кишлоқро меомӯзониданд.

Бо кушиши меҳнаткашони ноҳия танҳо дар давоми солҳои 1957-1970 ба давлат 271 550 тонна «тиллои сафед» супорида шуд. Ҳаҷми умумии маҳсулоти колхозу совхозҳо, ки соли 1955 пеш аз муҳочират 463 ҳазор рублро ташкил меод, тибқи нишондиҳандаҳои нави нархгузорӣ, то соли 1970 ба 18,6 миллион рубл расид, яъне 40,2 маротиба афзоиш ёфт. Дар ин муддат даромади софӣ танҳо колхозу совхозҳо 33,8 миллион рублро ташкил дод. Илова бар ин, агар ба ҳисоб гирем, ки давлат аз ҳар тонна пахта боз 680 рубл даромади софӣ ба даст меовард, пас даромади софӣ умумӣ аз фурӯш ва коркарди маҳсулоти ҳосилшуда дар заминҳои Дилварзин зиёда аз 218,4 миллион рублро ташкил меод [32, в.20].

Ноҳияи Масҷох аз қабилӣ он ноҳияҳои ҷумҳурӣ буд, ки на танҳо маблағи аз буча ҷудошударо бар мегардонид, балки ба ҳазинаи давлат низ даромади зиёд меовард. Ноҳия танҳо соли 1962 ба бучаи ҷумҳурӣ ба маблағи 160,4 миллион рубл даромад овард. Соли 1980, вақте ки марҳалаи дуҷуми азхудкунии заминҳо бо майдони иловагии 10 ҳазор гектар пурра ба анҷом расид, ҳосили солонаи пахта ба 40-45 ҳазор тонна расонида шуд, яъне давлат ҳамасола на камтар аз 27,5 миллион рубл даромади софӣ аз ин ноҳия ба даст меовард ва ин ба истиснои даромади софӣ колхозу совхозҳо буд [32, в.21].

Соли 1980 10 хоҷагии кишоварзии ноҳия нақшаи муқарраршудаи пахтасупориро пурра ва барзиёд иҷро намуда, ба ҷои 43 500 тоннаи пешбинишуда, деҳқонон 51 262 тонна пахта супориданд, ки ин нисбат ба нақша 8 262 тонна зиёд буд. Аксари кулли бригадаҳои пахтакорӣ дар ноҳия тавонистанд, ки ӯҳдадорашонро бомуваффақият иҷро намоянд. Аз ҷумла, 53 бригада ҳосилнокиро аз ҳар як гектар аз 35 то ба 45 сентнер расониданд [28, в.14].

Баланд шудани ҳосилнокии меҳнат ва афзудани истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ ва болоравии самаранокии истеҳсолот имконият дод, ки колхозу совхозҳо зиёдтар фоидаи софӣ ба даст оваранд. Аз ҷумла даромади умумии колхозҳо дар соли 1974 нисбат ба соли 1965, аз 9 миллиону 345 ҳазор рубл ба 21 миллиону 754 ҳазор рубл афзуда, 2,3 баробар зиёд шуд. Ҳаҷми фурӯши маҳсулот дар совхозҳо бошад, аз 1 миллиону 952 ҳазор рубл ба 6 миллиону 280 ҳазор рубл расид. Фоидаи софӣ колхозу совхозҳо аз 2 миллиону 736 ҳазор рубл ба 7 миллиону 674 ҳазор рубл зиёд шуда, даромаднокӣ 38,7%-ро ташкил кард [105, 46-48].

Аммо раванди рушди иқтисодию иҷтимоии ноҳия доимо яксон ва дар як маром набуд. Зери таъсири ҳаводиси табиӣ, пеш аз ҳама хушксолию камобӣ баъзан боиси пастшавии натиҷаҳо ва иҷро нашудани нақшаҳо мегардиданд. Таҳлил нишон медиҳад, ки даромаднокии колхозу совхозҳои ноҳия дар баъзе солҳо рӯ ба пастравӣ доштааст. Масалан, ин нишондиҳанда дар соли 1960 ба 46,6% баробар буд, вале дар соли 1965 ба 33,3% коҳиш ёфт ва дар соли 1970 боиси каме барқароршавӣ гардид, ба 37,4% расид [25, в.23].

Таҳлили рушди иқтисодию иҷтимоии ноҳияи тозатаъсиси Масҷох дар давоми сӣ соли мавҷудияти ҷомеаи шуравӣ (солҳои 1955-1985) нишон медиҳад, ки ноҳия аз як мавзеи заминҳои бекорхобида ва дар натиҷаи муҳочирати аҳолии манотиқи кӯҳӣ ба макони зист табдил ёфта, ба яке аз минтақаҳои пешрафтаи ҷумҳурӣ ва вилоят табдил ёфта, унвони яке аз ноҳияҳои асосии кишоварзӣ, махсусан пахтакориро соҳиб гардид.

Зербоби дуҷуми боби дуҷум - **«Ҳаёти ҷамъиятию фарҳангии Масҷох дар замони шуравӣ»**-ро фаро гирифта, ба инъикоси ҳаёти ҷамъиятию фарҳангии ноҳия, ташаккул ва рушди низоми маориф, муассисаҳои тандурустӣ ва хизматрасонии тиббӣ, марказҳои маърифатӣ фарҳангӣ бахшида шудааст.

Пеш аз муҳочирати сокинони Кӯхистони Масҷох дар солҳои 1954-1955, дар ноҳия иншооти таълимии зерин мавҷуд буданд: 1 мактаби миёна, 21 мактаби 7-сола ва 21 мактаби ибтидоӣ. Дар ин муассисаҳои таълимӣ 2 772 нафар хонанда таҳсил мекарданд, ки аз ин шумора 1734 нафарашон духтарон буданд. Дар ноҳия ҷамъунин 3 мактаби махсус барои ҷавонони деҳот амал мекард, ки дар онҳо 190 нафар хонандагон таҳсил доштанд [33, в.5]. Дар ин сол шумораи умумии омӯзгорони ноҳия 190 нафарро ташкил медод, ки аз онҳо 5 нафар маълумоти олии пурра, 31 нафар маълумоти олии нотаом, 146 нафар маълумоти миёна ва 8 нафар маълумоти 7-сола доштанд [33, в.5-6].

Рушди низоми маорифи халки ноҳияи Масҷох аз дигар ноҳияҳо бо он фарқ мекард, ки пас аз муҳочир намудани аҳоли аз минтақаи кӯҳӣ ба мавзеи беодам ва заминҳои нав азхудшуда, зарур омад, ки пойгоҳи моддию техникӣ ва ҳатто низоми идоракунии маориф аз ибтидо оғоз ёбад. Баробари муҳочиршавии аҳоли тадриҷан муассисаҳои таълимӣ низ ба мавзеи нав кӯчонида шуданд. Мувофиқи маълумотҳои овардашудаи Р. Абулҳаев «соли дуҷуми муҳочират, яъне соли 1957 алақай дар ноҳияи нави Масҷох 13 мактаби ибтидоӣ, 30 мактаби ҳафтсола ва 6 мактаби миёна, ки дар онҳо 6 500 нафар хонандагон таҳсил мекарданд, фаъолият менамуданд» [47, 320].

Соли таҳсили 1958/59 дар ноҳия 43 мактаб бо 489 синф фаъолият доштанд, ки дар он 6 545 хонанда ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд. Вале аз 43 мактаби мавҷуда, танҳо се мактаби миёна қисман бо асбобу анҷоми таълимӣ ва аёни таъмин буданд. Дар мактабҳои боқимонда маводи таълимӣ барои фанҳои табиатшиносӣ ва гуманитарӣ қариб мавҷуд набуд [31, в.1].

Самари кори омӯзгорон буд, ки соли 1965 94 нафар хаткардагонии муассисаҳои таълимии ноҳия ба донишгоҳу донишқадҳои олӣ ва

омӯзишгоҳҳои касбии кишвар қабул гаштанд. Соли 1974 шуъбаи маорифи ноҳия дар натиҷаи бехтар гардидани таъминот бо кадрҳои педагогӣ, бехбудии сифати корҳои таълиму тарбия ба дастовардҳои назаррас ноил гардид. Дар 37 мактаби таҳсилоти миёна ва ҳаштсолаи ноҳия 730 нафар омӯзгор фаъолият мекарданд. Аз ин шумора, 390 нафар дорони маълумоти олии ва нопурраи олии буда, 157 нафари дигар маълумоти миёнаи педагогӣ доштанд [30, в.8].

Бо вучуди пешравиҳои ба дастода, мактабҳои миёнаи ноҳия аз як қатор камбудии низ ранҷ мекашиданд. Аз ҷумла, биноҳои таълимии мактабҳои ҳаштсолаи №12, 18, 19, 20, 23 ва 24 ба талаботи меъёрии сохтмони муассисаҳои таълимӣ ҷавобгӯ набуданд [30, в.9]. Пойгоҳи моддӣ-техникии ин мактабҳо дар ҳолати ниҳоят нугувор қарор дошт. Дар як қатор мактабҳо сатҳи дониши хонандагон ба талаботи нақшаи таълимӣ ҷавобгӯ набуд. Дар соли таҳсили 1973/74 241 нафар хонанда натавонистанд барномаи таълимиро пурра аз худ намоёнд ва, бинобар ин такроран дар синфҳои худ монданд. Як қисми хонандагони мактабҳои миёнаи №2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13 ва дигарон аз бемаъсулӣ таъмири муассисаҳои таълимии ноҳия бо китобҳои дарсӣ таъмин нагардиданд [30, в.11].

Дар замони шуравӣ, нахустин намоёндагони занони омӯзгори ноҳия, аз ҷумла Ёдгормо Муродова, Ситорамо Мухторова, Муродбегим Сафарова, Иззатмо Азимова, Сабоҳат Нурова, Раъно Муродова, Сарвармо Давлатова, Дилрабо Сафарова, Сурайё Ёкубова, Шаҳодат Шарифова, Ояҷон Шарифова ва даҳҳо нафари дигар мебошанд, ки баъди хатми мактаб, омӯзишгоҳ ва муассисаҳои таҳсилоти олии фаъолияти педагогӣ машғул гардида, дар самти тарбияи маънавию ахлоқии насли наврас хизматҳои шоиста анҷом додаанд [113, 7].

Соли 1975 495 нафар хатмкардаи мактабҳои миёнаи ноҳияи Масҷид дар муассисаҳои таълимии олии ҷумҳурӣ, ҳамчунин дар шаҳрҳои Москва, Днепропетровск, Ленинград ва дигар шаҳрҳои Иттиҳоди Шуравӣ ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд [107, 3]. Ғайр аз ин, 474 нафар ҷавонон дар техникумҳо ва омӯзишгоҳҳои педагогӣ ва тиббии ҷумҳурӣ ба таҳсил фаро гирифта шудаанд. Танҳо дар давоми 10 сол (1965-1975) аз ҳисоби хатмкардагони мактабҳои ҳаштсола ва миёна зиёда аз 600 нафар мураббӣи тайёр карда шуданд.

Пас аз қабули қарори КМ ҲК ва Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 8 июни соли 1977 дар самти рушди муассисаҳои томактабӣ ва бехтар намудани сифати таълиму тарбия дар ноҳияи Масҷид низ як қатор дигаргунӣҳо ба миён омаданд. То соли 1977 дар ноҳия ҳамагӣ 6 муассисаи доимии томактабӣ фаъолият мекард, ки 950 нафар кӯдаконро фаро мегирифт. Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда, солҳои 1977-1980 ба ин шумора 3 муассисаи нав илова гардид, ки иқтисоди умумии онҳо 280 нафарро ташкил медод. Дар натиҷа, шумораи умумии муассисаҳои томактабӣ ба 9 адад расид, ки 1185 кӯдакро фаро мегирифтанд [27, в.25].

Бо оғози бозсозии чомеаи шуравӣ дар ҳаёти муассисаҳои таълимӣ низ тадричан диаргуниҳо ба мал омаданд, вале бархе аз ноҳияҳо, махсусан навоҳии шимолӣ ҷумҳурӣ, аз ҷумла ноҳияи Масҷох тавонистанд дар ин солҳо ва ҳатто солҳои даргириҳои сиёсӣ то андозае низоми муътадили ташаккулфтаро нигоҳ доранд. Соли таҳсили 1988/89 дар ноҳия 46 мактаб бо 20 296 нафар хонанда фаъолият менамуд, ки аз ин шумора 16 841 нафар дар мактабҳои миёна таҳсил менамуданд. Ғайр аз ин дар ноҳия ду мактаб-интернат мавҷуд буд, ки дар онҳо 174 нафар хонанда тарбия мегирифтанд [153, 8]. Ҳамин соли таҳсил дар тамоми муассисаҳои таълимӣ ва томактабии ноҳия 1394 нафар омӯзгорону мураббӣён машғули фаъолият буданд, ки аз онҳо 1055 нафар дорои таҳсилоти олии, 182 нафар малумоти миёнаи махсус ва 112 нафар дорои маълумоти миёнаи умумӣ буданд. Ҳамаи мактабҳои миёнаи ноҳия ва 83% мактабҳои ҳаштсола бо омӯзгорони касбӣ пурра таъмин буданд [108, 8].

Баробари таъсис додани ноҳияи нави Масҷох ва тадбирҳои саривактии рушди иқтисодию иҷтимоии он, мақомоти ҳизбию шуравии ҷумҳурӣ ва вилоят ба масъалаҳои фарҳанг, ташкил ва ба роҳ мондани фаъолияти муассисаҳои маданият маърифатӣ низ тавачҷуҳи зиёд равона менамуданд.

Соли 1958 дар ноҳия 7 беморхонаи калон, 4 поликлиника, беморхонаи бачагона, 5 таваллудхона, диспансер, 7 боғча, 55 нуктаи машварату маслиҳати тиббӣ амал намуда, бомуваффақият хизмати муҳочиронро иҷро мекарданд. Шумораи умумии духтурони таҳассусҳои гуногун 127 нафарро ташкил мекард, ки аз байни онҳо 30 нафар дорои маълумоти олии буданд [110]. Дар ноҳияи ҳар сол шумораи катҳои бемористонҳо зиёд гардида, маблағгузорӣ барои чорабиниҳои беҳдошти афзоиш меёфт. Агар соли 1961 ба беморхонаи марказии Масҷох 516,7 ҳазор рубл маблағ ҷудо бошад, пас соли 1962 ин нишондиҳанда то ба 550 ҳазор рубл зиёд гардид [39, в.19]. Нуктаҳои тиббӣ ва фелдшерӣ 7 адад зиёд гардид, гарчанде ин барои ноҳияи дорои 50 ҳазор нафар аҳоли кифоя набуд.

Раванди афзоиши муассисаҳои хизмати маишӣ ва тандурустӣ дар ноҳия дорои суръати ниҳоят баланд буд. Соли 1978 дар ноҳия 89 нуктаи савдо, 35 нуктаи хӯроки умумӣ, 23 сартаршхона, 5 сурагирхона ва 6 ҳаммом, инчунин 6 касалхона, 5 амбулатория ва поликлиника, 20 нуктҳои фелдшерӣ - акушерӣ, 4 дорухона, 69 духтур, 212 корманди миёнаи тиббӣ фаъолият менамуданд [106, 2-3].

Дар пешрафти ҳаёти фарҳангии ноҳия нақши Театри халқии ноҳияи Масҷох, ки «соли 1981 бо қарори ҳукумати ноҳия дар заминаи маҳфили драмавии назди Қасри фарҳанги шаҳраки Бӯстон таъсис ёфта буд», хеле муассир мебошад. Мактаби санъати ноҳияи Масҷох низ яке аз муассисаҳои муҳими таълимии фарҳангӣ ба шумор меравад ва дар сохтори мактаб ду шуъбаи асосӣ - шуъбаи мусиқӣ ва шуъбаи бадеӣ амал мекунанд. Шуъбаи мусиқӣ дорои ихтисосҳои фортепиано, рубоб, най, ғиччак, дойра, маком, ракс

ва чанг мебошад. Дар шуъбаи бадеӣ бошад омӯзиши равияҳои рассомӣ, театри лӯхтак ва театр ба роҳ монда шудааст [87, 33].

Пас аз муҳочират сокинони Кӯҳистони Масҷох ба водии Дилварзин тавонистанд дар як муддати кӯтоҳ ҳаёти фарҳангӣ ва низоми ҷадиди маорифи халқро аз ибтидо ташаққул дода ба муваффақиятҳои хуб ноил гарданд. Соли 2016 ҳангоми сафари қорӣи худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон назаре ба таърихи сокиншавии масҷоҳиён ба дашти ҳолии Дилварзин намуда, таъкид карданд: «Мардуми ноҳияи Масҷох бо ҳамон ифтихор ва оӣини ватандорӣи худ пас аз кӯч бастан ба мавзеи нав ва бунёд намудани диёри шукуфову сабзу хуррам, дар навбати аввал, суннатҳои аҷдодӣ ва оӣинҳои миллии қадимаро ҳамроҳи хеш ба ин сарзамини тозабунёд овардаанд ва то кунун онҳоро бо беҳтарин вачҳ идома медиҳанд» [8].

Боби сеюми рисола- **«Ноҳияи Масҷох дар замони истиқлол (1991-2021)»** ном дошта, аз ду зербоб иборат аст.

Дар зербоби якуми ин боб - **«Истиқлол ва рушди иҷтимоӣ - иқтисодии ноҳияи Масҷох»**, доир ба пешрафти иқтисодиёти ноҳия, махсусан рушди корхонаҳои саноатӣ, ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, ташкилшавии ҳоҷагҳои деҳқонӣ ва рушди соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии кишлоқ ба таври муфассал таҳқиқ шудаанд.

Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои тамоми кишвар, аз ҷумла ноҳияи Масҷох, оғози марҳалаи нави рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангиро таъмин намуд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ ба эҳёи ноҳияҳои дурдаст, аз ҷумла Масҷох таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, барои ҳалли мушкилоти онҳо пайваста ҷорачӯӣ менамуданд.

Яке аз дастовардҳои муҳими ноҳия дар замони соҳибистиқлолӣ ин рушди соҳаи саноат маҳсуб меёбад. То замони соҳибистиқлолӣ дар ҳудуди ноҳияи калони пахтакорӣи ҷумҳурӣ ҳамагӣ ду корхонаи саноатӣ мавҷуд буд, ки аз онҳо як корхонаи пахтатозакунӣ дар шаҳраки Бӯстон ва дигаре матбааи ноҳия ҳисоб меёфтанд. Соли 2020 шумораи корхонаҳои саноатии ноҳия ба бештар аз 30 адад расида, ҳаҷми умумии маҳсулоати саноатии ноҳия аз 14,7 млн. сомони соли 1991 ба 240,7 млн. сомонӣ дар соли 2019 расид, ки ин 16 маротиба зиёд мебошад [116]. Ин нишондиҳандаҳо гувоҳи пешрафти устувори иқтисодии ноҳия дар даврони истиқлол мебошанд.

Аз ин шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ 22 адади он корхонаҳои калон ва 8 ададашро корхонаҳои хурдташкил медиҳанд. 10 корхонаи калони саноатии ноҳия бевосита ба коркарди пахта, 4 муассиса ба истеҳсоли рағғани растанӣ, 3 корхонаи истеҳсоли ғишт, 1 корхонаи сементбарорӣ, 1 корхонаи истеҳсоли маҳсулоати ширӣ, 1 коҳона ба истеҳсоли халтаҳои полиетиленӣ машғул мебошанд. Инчунин дар ноҳия фабрикаи ресандагӣ ва матбаа ғаъолият мекунад. Аз 8 адад корхонаҳои хурд 3 корхона ба истеҳсоли дару тирезаҳои пластикӣ, 3 адад ба истеҳсоли хишт, 1 адад ба истеҳсоли маҳсулоати

дӯзандагӣ ва 1 адад ба истехсоли маҳсулоти гӯштӣ машғул мебошанд. Дар маҷмӯъ, дар корхонаҳои саноатии ноҳия зиёда аз 30 номгӯӣ маҳсулот истеҳсол карда мешавад. Дар соли 1991 агар ҳаҷми маҷмӯӣ маҳсулоти саноатӣ дар ноҳия 14 миллиону 680 ҳазор сомони ро ташкил меода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2019 ба 240 миллиону 694 ҳазор сомонӣ баробар гардид, ки он 16,4 маротиба зиёд мебошад. Ҳаҷми маҷмӯӣ маҳсулоти саноатӣ дар ҳашт моҳи соли 2020 ба 93 млн 5754,3 ҳазор сомонӣ баробар гардид [116]. Танҳо тайи солҳои 2019-2020 дар ҳудуди ноҳия 5 корхона ва коргоҳи нави саноатӣ ба истифода дода шудааст.

Яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодию иҷтимоии ноҳия ин таваҷҷуҳи бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба вазъи пешрафти ноҳия ва зиндагии некуаҳволони аҳолии он мебошад. Дар солҳои соҳибистиклолӣ Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон якчанд маротиба, аз ҷумла солҳои 1996, 2007, 2011, 2016, 2020 ба ноҳияи Масҷох сафари қорӣ анҷом додаанд, ки бо шарофати ин ташрифҳо дар ноҳия даҳҳо иншооти нави иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ маърифатӣ ба истифода дода шуданд.

Дар пешрафти соҳаҳои гуногуни саноати ноҳия нақши бахши хусусӣ ва ғайрихусусӣ соҳибкорони ноҳия дар замони истиклол хеле назаррас мебошад. Бо кӯшиши соҳибкорони алоҳида дар ноҳия як чанд муассисаҳои хурду калони саноатӣ сохта шуданд, ки бархе аз онҳо дар ҳамкорӣ бо шарикони хориҷӣ ва баъзеи он аз маблағҳои ҷамъовардаи соҳибкорони ватанӣ бунёд ёфтаанд. Баъди соҳибистиклолӣ шумораи ҷунин корхонаҳо дар ноҳия сол ба сол афзоиш меёфт, ки шумораи бештари онҳо ба самти саноати сабук ва ҳуҷроворӣ равона шудаанд. Аз ҷумла, дар як муддати кӯтоҳ корхонаҳои пахтазоакунӣ равағнакшии ҷамоати Оббурдон ба ғайрихусусӣ оғоз намуданд, ки ба ширкати «Амир - Шукур» тааллуқ доранд [41, 750]. Соли 2004 бошад бо ташаббуси раиси иттиҳоди хоҷагҳои деҳқонии ба номи Рӯдакӣ М.Раҳимов корхонаи дигари нави равағнакшӣ ба қор андохта шуд. Дар заминаи талаботи аҳолии соҳибқори ҷавон Т. Абдулов дар заминаи ҶСП «Дорис» корхонаи нави равағнакширо бо зиёда аз 100 қорӣ қорӣ ба истифода дод [41, 750-751].

Вобаста ба татбиқи нақшаи ҷорабиниҳо бахшида ба 30-солагии Истиклоли давлатӣ дар ноҳия зиёда аз 635 иншооти таъйиноти гуногун, бо маблағи умумии зиёда аз 300 миллион сомонӣ сохта ба истифода дода шуданд. Ҳамаи ин дастовардҳо самараи Истиклол, сулҳу ваҳдати миллӣ ва ғамхорию дастгирии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. Масалан, дар «самти саноат соли 2025 шумораи корхонаҳои саноатӣ ба зиёда аз 30 адад расида, ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатии ноҳия, дар нӯҳ моҳи ҳамин сол ба 221 млн. 412 ҳазору 100 сомонӣ баробар гардид, ки ин нисбат ба соли аввали соҳибистиклолӣ беш аз 16 маротиба зиёд мебошад. Ин нишондиҳанда гувоҳи пешрафти устувори иқтисодии ноҳия дар даври соҳибистиклолӣ мебошад» [102, 3].

Вазъи ба миён омада зарурияти гузаронидани ислоҳоти аграрӣ ва, пеш аз ҳама қабули қонунӣ нав дар бораи заминро тақозо менамуд. Қонун «Доир ба ислоҳоти замин» бори аввал 5 мартӣ соли 1992 қабул карда шуд, вале вобаста ба талаби замон ва ҷомеа 21 июли соли 1994 ва 9 ноябри соли 1995 ба ин қонун як қатор тағйирот ва иловаҳо ворид карда шуданд [20, 385-386]. Ба бештар гардидани вазъи кишоварзии ҷумҳурий ва, умуман сокинони деҳоти кишвар Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба додани қитъаи замин ба аҳолии деҳот барои истифодаи шахсӣ, ки дар байни халқ бо номи «заминҳои президентӣ» машҳуранд, бештар мусоидат намуд. Фармони аввали Президенти Ҷумҳурий доир ба тақсим намудани 50 ҳазор гектар замин 9 октябри соли 1995 ва фармони дуюм доир ба ҷудо намудани 25 ҳазор гектар замин барои хоҷагии шахсии сокинон 1 декабри соли 1997 ба имзо расид [20, 404, 414-415].

Маълумоти бойгонӣ нишон медиҳад, ки ноҳияи Масчоҳ дар давраи аввали истиқлол низ ҳамчун яке аз марказҳои муҳими аграрии вилояти Суғд ва ҷумҳурий ба ҳисоб мерафт. Дар соли 2003 майдони умумии замини қорам дар ноҳия зиёда аз 55,9 ҳазор гектарро ташкил медод, ки аз он 39,7 ҳазор гектар заминҳои обӣ буданд. Дар муқоиса, майдони умумии вилояти Суғд дар ҳамин давра 395,2 ҳазор гектар замини қорамро дар бар мегирифт, ки аз он 269,8 ҳазор гектар обӣ буданд. Ин рақамҳо шаҳодат медиҳанд, ки ҳиссаи ноҳияи Масчоҳ дар истифодаи заминҳои обӣ ба ҳисоби миёна 14-15% маҷмӯи заминҳои обии вилоятро ташкил медиҳад. Дар солҳои 2003-2010 дар ноҳия афзоиши теъдоди боғҳои нав мушоҳида мегардад ва танҳо дар давраи солҳои 2006-2009 дар ноҳия беш аз 400 гектар боғҳои нав бунёд гардиданд [34, в.9-12]. Дар ҳамин давра вилоят дар маҷмӯъ зиёда аз 3 200 гектар боғҳои нав ташкил кард ва ҳиссаи ноҳияи Масчоҳ аз ин шумора 12-13%-ро ташкил медод, ки ин мавқеи ноҳияро боз ҳам дар рушди соҳаи боғдорӣ мустаҳкамтар менамуд.

Иқтисодӣ ноҳия бештар ба соҳаи кишоварзӣ вобаста аст ва қисми асосии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ низ ба қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ равона шудааст. Ба ҳолати 1 ноябри соли 2015, масоҳати умумии заминҳои кишоварзии ноҳия 43189 гектарро ташкил медод. Аз ин шумора, заминҳои қорам 23 255 га (53,8%), аз ҷумла заминҳои қорами обӣ 21 824 га (50,5%), боғҳои бисёрсола 2 134 га (4,9%) ва ҷароғохҳо 8 197 га (18,9%)-ро ташкил медиҳанд [40, 23].

Соли 2014 ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нисбат ба соли 2013 ба андозаи 109,4% афзоиш ёфт. Ба ҳисоби ҳар як сари аҳолии истеҳсоли ғалладонагӣ 71 кг, сабзавот 123 кг, шир 166 кг, гӯшт 25,5 кг ва тухм 105 доноро ташкил медод.

Қабули «Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияи Масчоҳ барои солҳои 2016-2020» ба пешрафти соҳаи кишоварзӣ мусоидат намуд. Соли 2021 кишоварзони ноҳия дар майдони 8890 гектар пахта кишт намуданд ва, умуман тибқи маълумоти оморӣ, то 5 ноябри ҳамин сол дар ноҳия 19 143 тонна пахта

чамъоварӣ гардид, ки 66,9% нақшаро ташкил меод [117]. Ин нишондиҳанда шаҳодат медиҳад, ки соҳаи пахтакорӣ дар ноҳия дар сатҳи назаррас рушд карда, иқтисодии истеҳсолӣ бо талаботи стратегӣ ҳамоҳанг мебошад.

Дар рушди соҳаи кишоварзии ноҳия нақши соҳибкорони маҳаллӣ хеле назаррас мебошад. Таҳлил нишон медиҳад, ки шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар семоҳаи аввали соли 2020 5744 нафарро ташкил меод ва нисбат ба ҳамин давраи соли 2019 (5401 нафар) 343 адад афзоиш ёфтааст, ки ин нишондиҳандаи мусбати таъсири сиёсати дастгирии соҳибкорӣ ва иштироки фаъолонаи бахши хусусӣ мебошад. Тибқи маълумотҳои соли 2021 дар ноҳияи «5 ҳазору 500 хоҷагии деҳқонӣ мавҷуд аст. Масоҳати замини қорам 23 ҳазору 325 гектарро дар бар мегирад, ки 21 ҳазору 910 гектари он замини обӣ мебошад» [13].

Ҳамин тавр, ноҳия дар партави сиёсати хирадмандона ва дурбинонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва таваҷҷуҳи дастгирии бевоситаи мақомоти олии роҳбарии ҷумҳурӣ, тарҳрезии барномаҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддати давлатии рушд, маблағзории ҳадафмандона ва муҳимтар аз ин таъмини суботи оромии ҷомеаи кишвар тадриҷан рӯй ба инкишоф оварда, дар ду даҳсолаи охир дар самти кишоварзӣ ба дастовардҳои шоён ноил гардидааст.

Зербоби дуҷониби боби сеюми рисола – **«Ҳаёти ҷамъиятӣ ва фарҳангии ноҳия дар замони истиқлолият»**-ро дар бар мегирад, ки дар он ба таври муфасссал рушди маорифи ноҳия дар замони соҳибистиқлолӣ, дигаргуншавии симои фарҳангии ноҳия ва баланд гардидани сатҳи маърифатии сокинони он инъикос ёфтааст.

Дастоварди муҳими ноҳия дар низоми маориф, пеш аз ҳама дар нигоҳ доштани теъдоди муназзами хонандагони муассисаҳои таълимӣ аз ибтидои замони соҳибистиқлолӣ то инҷониб мебошад. Агар дар ибтидои соли таҳсили 1991/92 шумораи хонандагони мактабҳои ноҳия 21,5 ҳазор нафарро ташкил меод, дар солҳои таҳсили 1995/96 -23,0 ҳазор, 2000/01-22,2 ҳазор , 2005/06-22,8 ҳазор, 2010/11-20,5 ҳазор, 2015/16-21,1 ҳазор, 2017/18-23,2 ҳазор, 2018/19-24,3 ҳазор ва соли хониши 2019/20 ба 25,2 ҳазор нафар баробар буд. Соли 2021 дар ноҳия ҳамагӣ 47 мактаб амал менамуд, ки дар он 26,6 ҳазор нафар хонандагон таҳсил менамуданд [37, 89].

Аҳолии ноҳия дар давоми солҳои 1991-2021 пайваستا дар афзоиш буд, агар соли 1991 дар ноҳия 88,6 ҳазор нафар сукунат доштанд, пас соли 2005-ум теъдоди аҳоли ба 92,5 ҳазор нафар, соли 2015 -117,0, соли 2020-129,7 ва соли 2021 ба 132,5 ҳазор нафар расида буд [38, 25-26]. Ба ҳисоби миёна ҳар сол аҳолии ноҳия аз 2,5 то 3 ҳазор нафар зиёд мегардид [38, 35-36].

Шумораи омӯзгорони мактабҳои ноҳия низ тибқи маълумоти омӯриш раванди таъминоти муассисаҳои таълимиро бо мутахассисони зарурӣ пурра тасвир менамояд. Соли таҳсили 1991/92 дар макотиби ноҳия 1,5 ҳазор нафар омӯзгорон машғули фаъолият буданд. Соли таҳсили 1995/96 шумораи онҳо то 200 нафар (1,7 ҳазор) зиёд гардида, аммо солҳои оянда (2005-2011) то 1,4

ҳазор нафар кам мегардад ва солҳои дигар аз нав рӯй ба афзоиш меорад. Соли таҳсили 2020/21 бошад дар ноҳия 1,8 ҳазор нафар омӯзгорон кор мекарданд [37, 92].

Соли таҳсили 2003/04 дар ноҳия ҳамагӣ 47 муассисаи таҳсилоти умумӣ фаъолият менамуд, ки аз он 3-тояш литсей ва 4-тояш гимназияи ғайридавлатӣ буданд. Теъдоди умумии хонандагон 22 713 нафарро ташкил медод ва аз ин шумора 9 980 нафараш духтарон буданд. Дар муассисаҳои таълимӣ 1 549 нафар омӯзгор фаъолият мекарданд, ки 713 нафари онҳоро занон ташкил медоданд. Аз шумораи умумии кормандони соҳаи маориф 802 нафар дорои маълумоти олӣ ва 473 нафар дорои маълумоти миёнаи педагогӣ буданд. Аз ҷумлаи хатмкунандагони синфҳои 11-ум 118 нафар ба муассисаҳои таҳсилоти олӣ қабул гардиданд, ки 38 нафари онҳоро духтарон ташкил медоданд. Дар ҳамин соли таҳсил нақшаи мукаммалро қабул тибқи квотаи президентӣ аз ноҳия пурра иҷро гардид, ки мутобиқи он 15 нафар духтарон ба макотиби олии ҷумҳурӣ қабул гардиданд [112].

Шумораи умумии омӯзгорони ноҳия дар соли таҳсили 2014/15 ба 1 528 нафар расид, ки аз ин 843 нафарро занон ташкил медоданд. Аз ҷумла, 938 нафар омӯзгорон дорои таҳсилоти олӣ, 61 нафар дорои таҳсилоти олии нопурра ва 529 нафар дорои таҳсилоти миёнаи махсуси касбӣ буданд. Дар ҳамин соли таҳсил барои макотиби ноҳия 14 нафар омӯзгорони дорои таҳсилоти олӣ намерасиданд, ки асосан омӯзгорони фанҳои забонҳои хориҷӣ, физика, математика ва технологияи иттилоотӣ буданд [40, 50].

Тибқи маълумоти омории соли 2020, дар ҳудуди ноҳия 45 адад муассисаҳои таълимӣ фаъолият доштанд, ки аз ин шумора 35 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, 8 муассисаи таҳсилоти миёнаи асосӣ ва 2 муассисаи шакли литсей ташкил медоданд. Дар маҷмӯъ дар мактабҳои ноҳия 21 068 нафар хонандагон ба таълиму тарбия фаро гирифта шуда буданд. Зикр кардан ба маврид аст, ки 38 муассисаи таълимӣ дар минтақаи деҳот ҷойгир буданд. Илова ба ин, дар ноҳия 9 кӯдакстон ва як қатор муассисаҳои таҳсилоти касбӣ, аз ҷумла Литсейи касбии саноатӣ кишоварзӣ, Коллеҷи кишоварзӣ ва Коллеҷи омӯзгорӣ амал менамуданд [40, 48-49].

Соли таҳсили 2020/21 шумораи муассисаҳои таълимии ноҳия ба 47 адад расид [37, 89], ки аз ин миқдор 42-тои онро муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, 3 муассисаи таҳсилоти асосии умумӣ (нӯҳсола) ва 1 литсей ва 1 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии ғайридавлатӣ ташкил медоданд. Дар таълиму тарбияи хонандагон 1 860 нафар омӯзгорон, аз ҷумла 1 339 нафар омӯзгорони дорои таҳсилоти олӣ, 491 нафар омӯзгорон бо маълумоти миёнаи махсус, 543 нафар омӯзгорон бо категорияи олӣ, 420 нафар омӯзгорон бо категорияи 1-ум, 1 305 нафар омӯзгорон бо категорияи 2-юм ва 562 нафар омӯзгорони бекатегорияи машғули фаъолият буданд [35].

Яке аз муассисаҳои калони таълимии касбии ноҳия Коллеҷи кишоварзӣ Масҷиди мебошад, ки ҳаҷми дар замони шуравӣ ташкил ёфта буд. Баъдан ин муассиса чандин маротиба ивази ном ва макон намуда, аз 1 августи соли 1993

совхоз-коллечи ноҳияи Масҷох ва аз соли 1998 коллечи кишоварзии ноҳияи Масҷох ва билохира, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2006 Муассисаи давлатии таълимии «Коллечи кишоварзии Масҷох» номгузорӣ шудааст.

Дар ноҳия Муассисаи давлатии таълимии «Коллечи омӯзгории ноҳияи Масҷох», ки 15 июли соли 1991 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ёфтааст, амал менамояд. Коллеч омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, забони русӣ, забони англисӣ, забон ва адабиёти тоҷик, биология ва математика тайёр менамуд. Шумораи донишҷӯёни ин муассиса дар гурӯҳҳои хониши рӯзона 305 нафар ва дар шӯъбаи ғоибона 314 нафар, ҷамъ 619 нафарро ташкил медед [40, 55]. Илова ба ин ду муассисаи таълимии касбии миёна дар ноҳия Литсейи касбӣ-саноатии кишоварзии ноҳияи Масҷох фаъолият дошт, ки ҳанӯз бо қарори Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 3-юми майи соли 1960 ҳамчун Омӯзишгоҳи касбии техникии №35 ташкил ёфта буд. Литсей муассисаи давлатии таълимӣ буд ва аввал дар тобеати Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошт ва аз соли 2024 ба тобеияти Кумитаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касби ҷумҳурӣ гузашт.

Як падидаи ҷолиби замони соҳибистиклолӣ дар он аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонов ба раванди рушди ҳар як навоҳии ҷумҳурӣ, махсусан вазъи маорифу ҳаёти фарҳангии ҳар яки онҳо диққат дода, ҳангоми сафарҳои хидматӣ аз рафти иҷрои нақшаву супоришҳо бевосита дидан менамоянд. Аз ҷумла, ҳар як ташрифи Президенти ҷумҳурӣ ба ноҳияи Масҷох барои пешрафт ва рушди ин ноҳия, ба вижа низоми маорифи он тақони ҷиддӣ мегардид. Аз ҷумла, ҳангоми суҳанронии худ дар маросими ифтитоҳи варзишгоҳи асосии ноҳия 14 сентябри соли 2020 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат таъкид намуданд: «Дар замони соҳибистиклолӣ дар ноҳия 17 муассисаи таҳсилоти умумӣ, 12 муассисаи томактабӣ, 39 муассисаи тиббӣ, 30 иншооти фарҳангӣ, 7 варзишгоҳ, 41 толори варзиш, 28 майдончаи варзиш, 2 меҳмонхона, 130 километр роҳи мошингард, 17 пойгоҳи обкашӣ ва 3 маркази хизматрасонии техникаи кишоварзӣ сохта, ба истифода дода шудааст» [12].

Вобаста ба татбиқи нақшаи чорабиниҳое, ки бахшида ба 30-солагии Истиклоли давлатӣ дар ноҳия зиёда аз 635 иншооти таъйиноти гуногун, аз ҷумла 3 муассисаи томактабӣ, 11 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва синфхонаҳои иловагӣ, 4 қасри фарҳанг, 2 боғи фарҳангу фароғатӣ, 5 маркази саломатӣ, 10 дорухона, 6 ҷаммом, 5 толори кошонаи ҳусн, 14 маркази савдо, 33 маркази хизматрасонӣ, 25 толору майдончаи варзишӣ ва 343 иншооти дигар бо маблағи умумии зиёда аз 300 миллион сомонӣ сохта ба истифода дода шуданд [102, 3].

Дар ноҳия то соли 2021 48 муассисаи тиббӣ, аз ҷумла 1 беморхонаи марказии ноҳиявӣ бо 275 кат, 4 беморхонаи минтақавӣ бо 310 кат, 1 маркази пешгирӣ ва мубориза бар зидди бемориҳои сил бо 25 кат, 1 Маркази саломатии ноҳиявӣ, 11 марказҳои саломатии деҳот, 17 адад бунгоҳи саломатӣ,

маркази ташаккули тарзи ҳаёти солим, 4 адад марказҳои махсусгардонидашуда дар заминаи Маркази саломатии ноҳиявӣ, Маркази назорати давлати санитарно-эпидемиологӣ ва 7 муассисаи хусусӣ мавҷуд мебошанд. Дар муассисаҳои таълимӣ ҳамагӣ 63 нафар табибон, аз ҷумла 12 нафар мутахассисони ҷавон, 50 нафар табибон дорои тахассуси баланд, ки дар маҷмӯъ 75%-ро ташкил медиҳанд, машғули таълими сокинони ноҳия мебошанд. Кормандони миёнаи тиббӣ 350 нафаранд, ки 106 нафари онҳо дорои тахассуси касбӣ мебошанд [35].

Дар тавозуни бахши фарҳанги ноҳия ду Қасри фарҳанг, Филармонияи давлатӣ, хонаи фарҳанги шаҳрак, 4 хонаи фарҳанги деҳот, 2 клуб, 3 коллективи эҷодии халқӣ, 1 мактаби бачагонаи санъат, китобхонаи марказӣ, китобхонаи бачагона, 17 филиали китобхонаи ноҳиявӣ дар деҳот ва боғи фарҳангиро истироҳатӣ амал мекунанд. Дар ин муассисаҳо 153 нафар, аз ҷумла 22 нафар дорои маълумоти олии тахассусӣ, 25 нафар бо маълумоти олии умумӣ, 43 нафар бо маълумоти миёнаи махсус ва 63 нафар бо маълумоти миёнаи умумӣ қору фаъолият доранд. Дар ноҳия рӯзномаи ноҳиявӣ бо номи «Машғал ва Нигоҳи халқ» фаъолият менамояд [35].

Соли 2009 дар ноҳияи Масчоҳ Қасри фарҳанг, филармонияи халқӣ, мактаби ибтидоии бачагонаи санъат, китобхонаи марказӣ ва китобхонаи бачагона, 15 филиали китобхона, 8 муассисаи клубӣ ва боғи фарҳангиро истироҳатӣ ба сокинон хизмат мерасониданд [87, 8].

Дар ҳаёти фарҳангии ноҳия Ансамбли фолклорӣ-этнографии «Нақш», ки аз соли 1988 инҷониб дар назди Хонаи фарҳанги ҷамоати Масчоҳ ва аз соли 2010 дар назди Филармонияи халқӣ ба номи Р.Ботурови ноҳия фаъолият мекунад, нақши муҳимро соҳиб мебошад. Номи ансамбл аз сурудҳои мардумии Масчоҳ «Нақш» гирифта шудааст. Гурӯҳи дигари эҷодии ноҳия ин Ансамбли халқӣ «Табассум» мебошад, ки соли 1988 дар назди Хонаи фарҳанги ҷамоати Оббурдон таъсис ёфтааст.

Сиёсати давлат ва ҳукумат дар замини истиқлолият барои рушди варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва солимгардонии оммаи васеи халқ, инчунин тарбияи ватанпарастии ҷавонон натиҷаҳои ҷашмрасро ба миён оварданд. Дар ҳудуди ноҳия 1 мактаби варзишии бачагону наврасон фаъол мебошад, ки дар он 905 нафар хонандагон машқҳои варзишӣ мегиранд. Ҳамчунин дар ноҳия 55 майдони волейбол, 22 майдони баскетбол, 1 толори ҷавгонбозӣ, 30 толори варзишӣ, 10 майдони тӯби дастӣ, 11 толори тирпаронӣ, 4 ҳавзи шиноварӣ ва 2 варзишгоҳи футбол бо 1500 ҷойи нишаст барои варзишгарон мавҷуд мебошад [40, 67]. Танҳо дар 9 моҳи соли 2015 варзишгарони ноҳия 414 медали тилло, 296 медали нуқра ва 114 медали биринҷӣ ба даст оварданд.

Таҷрибаи ноҳияи Масчоҳ дар солҳои 1991-2021 намунаи равшани таъсири нерӯманд ва созандаи истиқлол ба рушди як минтақаи деҳот мебошад. Он ҷӣ ки Масчоҳи имрӯзаро аз Масчоҳи замони гузашта фарқ мекунонад, пеш аз ҳама сатҳи баланди шуурноқӣ ва муттаҳидии мардум дар атрофи ормонҳои миллӣ аст. Маҳз ҳамин иттиҳод ва ҳадафмандии коллективӣ

имкон дод, ки мардуми заҳматкарини ноҳия дар муддати начандон тӯлонӣ ба яке аз ноҳияҳои ободу пешрафтаи ҷумҳурӣ табдил ёбад. Ноҳияи Масчоҳ дар даврони истиқлол ба дастовардҳои бузурги ҳаёти ҷамъиятӣ ва фарҳангӣ ноил гардидааст. Тавре ҳуди Сарвари давлат зимни сафари кориашон ба ноҳия таъкид доштанд: «ба шарофати татбиқи самараноки барнома ва азму талоши мардуми ноҳия, ҳосса соҳибкорони маҳаллӣ, ҳеле қорҳои созандагиву ободонӣ анҷом дода шудааст» [8].

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур ба омӯзиши комплекси таърихи ноҳияи Масчоҳ дар ду марҳалаи таърихи наватарини халқи тоҷик - 36 соли охири давраи шуравӣ (1955-1991) ва 30 соли замони истиқлоли давлатӣ (1991-2021) бахшида шудааст. Таҳқиқ нишон дод, ки воқеан дар ин муҳлати зиёда аз нимасра дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ дигаргунӣҳои ҷиддӣ ва ҳаводиси зиёди таърихӣ ба вуқӯъ омадаанд. Ҷаҳорҷӯбаи замонавӣ таҳқиқот бар он асос солҳои 1955-2021 интиҳоб шуд, ки оғози он давраи азхудкунии заминҳои бекорхобидаи дашти Дилварзин ва ташкилҳои як ноҳияи нав буда, охири он ҷамъбасти дастовардҳои сӣ соли замони соҳибистиклолӣ мебошад. Ин марҳалаи нисбатан кӯтоҳи таърихӣ аз як тараф барои халқи тоҷик ва ҷумҳурӣ давраи пешравию созандагӣ, ободкунии заминҳои бекорхобида, ба даст овардани натиҷаҳои хуби иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, беҳтаршавии некуаҳволии шаҳрвандон бошад, аз ҷониби дигар марҳалаи озмоишҳои вазину сангин, гузариш аз як низоми сиёсӣ ҷамъиятӣ ба низоми дигар, даргириҳои сиёсӣ, нооромии ҷомеа ва ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ маҳсуб меёбад. Вале новобаста аз мушкилоту вазниниҳои гарон халқи тоҷик бо сарвари Президенти тозаинтиҳоби худ ҷумҳуриро аз ин варта берун оварда, дар муддати кӯтоҳтарин ҳаробию ҳисороти ба миён омадаро бартараф намуда, рӯй ба инкишоф ниҳод. Воқеан ин таҷрибаи нодири таърихӣ мебошад, ки назираш дар саҳифаҳои таърих ниҳоят кам дида мешавад.

Таҳқиқу баррасии таърихи як минтақаи мушаххас ва хурди маъмурӣ бори дигар исбот намуд, ки танҳо дар заминаи омӯзишу таҳқиқи минтақаҳои ҷудогона метавон таърихи ҷомеаи халқи тоҷикро ба шакли комил ба даст овард. Ба зами он маҳз тавассути чунин таҳқиқот метавон манобеи гуногун ва тоза, ба вижа сарчашмаҳои маҳаллиро минтақавиро ба гардиши илмӣ баровард.

Рисолаи илмӣ дар асоси таҳлил ва муқоисаи сарчашмаҳои васеи таърихӣ, ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва маълумоти оморӣ анҷом ёфта, тамоюлҳои асосии пешрафт, мушкилот ва дастовардҳои ноҳияро дар ҷаҳорҷӯбаи интиҳобшудаи хронологӣ инъикос менамояд. Таҳқиқ нишон дод, ки таҳаввулоту иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳия бар пояи сиёсати давлатӣ ва талошҳои сокинони он шакл гирифта, пайдарпайву қонуниятӣ рушд дар ҳар ду марҳала таъмин гардид. Ин пажӯҳиш ошкор намуд, ки рушди ноҳия танҳо як падидаи маҳаллӣ

набуда, балки чузӣ таркибии таърихи умумимиллӣ мебошад, ки дар рушди таърихнигории миллӣ аҳаммияти назаррас дорад.

Ноҳияи нави Масчоҳ дар миёнаи солҳои 50-уми асри XX дар доираи барномаи калони азхудкунии заминҳои бекорхобидаи дашти Дилварзин ва сохтмони обанбори Қайроққум ташкил ёфт. Бо ташаббуси роҳбарияти вақти ҶШС Тоҷикистон, хусусан Бобочон Ғафуров, обёрии заминҳои бекорхобида оғоз шуда, ҳазорон гектар заминҳои нави қорам ба фонди умумии заминии киштбоби ҷумҳурӣ илова шуданд. Ҳазорҳо сокинони Кӯҳистони Масчоҳ ба водии нав кӯчонида шуда, бунёди инфрасохтори зарурии хоҷагидорӣ ва иҷтимоӣ дар ин минтақа дар як мудати кӯтоҳ амалӣ гашт. Дар солҳои аввал мушкилоти зиёде, аз ҷумла норасоии мутахассисон, техникаи зарурӣ, душвориҳои бунёди иншооти обёрӣ, шӯразании бахше аз заминҳо ва ниёз ба дастгириҳои пайвасти давлат пеш омаданд. Бо вучуди ин, роҳбарияти ҳизбиву давлатии ҷумҳурӣ бо роҳандозии механизмҳои қатъии идоракунӣ маъмурӣ ва ҷалби комсомолу коргарони таҷрибадор тавонист ин мушкилотро марҳала ба марҳала ҳал намояд **[1-М]**.

Дар натиҷа, то охири солҳои 50-уми асри гузашта шабакаи асосии обёрӣ дар ноҳия ба қор даромада, ҳазорҳо гектар заминҳои ташналаб сероб гардид ва барои рушди хоҷагии кишлоқ заминаи зарурӣ муҳайё шуд. Кишти пахта, ки аллақай соли 1957 оғоз ёфта буд, сол ба сол зиёд гардида, меҳнаткашони ноҳияи наваташкил дар муддати кӯтоҳ парвариши ин зироатро азхуд намуда, ноҳияро ба яке аз минтақаҳои муҳими пахтакории ҷумҳурӣ табдил доданд **[2-М]**.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тағйироти иҷтимоӣ-маърифатии оғозгардида пас аз таъсиси Ҳокимияти Шуравӣ дар ин минтақа хусусияти барномавӣ ва қонуниро касб карданд. Давлат бо маблағгузории мунтазам ва ҷалби аҳоли дар муддати нисбатан кӯтоҳ шабакаи муассисаҳои маориф, тандурустӣ, фарҳангӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоиро таъсис дод ва пайваста тавсеа бахшид. Масалан, то охири солҳои 1970-ум дар ноҳия 26 китобхонаи умумӣ бо 186 ҳазору 400 нусха китоб, 20 клуб, 1 мактаби мусиқӣ, 18 кинотеатр ва 14 дастгоҳи кинонамоишдиҳии сайёр фаъолият мекард. Сатҳи саводноқӣ ва маърифатнокии аҳоли батадрич баланд гардида, захираи инсонии маҳаллӣ ташаккул меёфт ва симои иҷтимоии ноҳия комилан дигаргун мегардид. Қайд кардан ба маврид аст, ки соли 1961 дар маркази ноҳия Қасри фарҳанг бунёд гардида, шуъбаи фарҳанг ташкил шуд ва фаъолияти босамари худро оғоз намуд. Дар ин давра анъанаҳои фарҳангии маҳаллӣ низ эҳё ва рушд карданд. Аз мусикиву сурудҳои то шоириву ҳунарҳои мардумӣ, дар ҳамоҳангӣ бо тарғиби арзишҳои фарҳангии шуравӣ пеш мерафтанд **[3-М]**.

Дар замони шуравӣ ноҳияи Масчоҳ аз ҷиҳати иқтисодию иҷтимоӣ ба қомеъҳои қалон ноил гардид. Тибқи маълумоти бойгонӣ, то охири солҳои 1980 ноҳия ба яке аз ноҳияҳои пешқадами саноати пахтакории ҷумҳурӣ мубаддал гашт. Соли 1980 меҳнаткашони ноҳия нақшаи давлатии истеҳсоли

пахтаро барзиёд ичро намуда, ба ҷойи 43 500 тоннаи пешбинишуда 51 262 тонна пахта истехсол карданд, ки 8 262 тонна беш аз нақша буд [2-М]. Ин нишондод шаҳодати заҳматдӯстии деҳқонон ва ташкили дурусти истехсолот дар шароити хоҷагии коллективӣ буд. Ҳамчунин, дар соҳаи чорводорӣ ва истехсоли маҳсулоти ҳуҷроӣ ноҳия дар қатори пешсафон қарор гирифт. Аз нигоҳи иҷтимоӣ, давраи шуравӣ барои Масҷох замони таҳкими асосҳои моддиву маънавӣ буд, сатҳи зиндагии мардум боло рафт, инфраструктураи маишӣ (об, барқ, роҳҳо, манзил) беҳбудӣ ёфт ва замина барои рушди минбаъда фароҳам гардид. Бо ин ҳама, низоми шуравӣ мушкилоти ҳудро низ дошт, пеш аз ҳама вобастагӣ ба мақомоти марказӣ, маҳдудияти ташаббуси маҳаллӣ ва вобастагии иқтисодӣ аз соҳаи пахтакорӣ. Вале, умуман, замони шуравӣ барои ноҳия ҳамчун марҳалаи бунёдгузорӣ ва шукуфоии аввалия арзёбӣ мегардад.

Ба даст омадани истиқлоли давлатии Тоҷикистон марҳалаи наву дигаргунсозихоро барои ноҳияи Масҷох ибтидо гузошт. Солҳои аввали истиқлол бо бӯҳрони амиқи иқтисодӣ, камбудии шадиди захираҳо ва ноустувории вазъи сиёсӣ баробар омад, ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ таъсири ҷиддӣ ба иқтисодиёт ва ҳаёти сокинони ноҳия расонид. Дар ин давра кишоварзони Масҷох бо вучуди мушкилоти саҳт заминро нигоҳ доштанд, киштукорро қатъ накарданд ва барои нигоҳ доштани рӯзгори худ талош варзиданд.

Яке аз падидаҳои муҳим, ки дар натиҷаи ислоҳоти аграрӣ ба вуқӯъ омад, ин ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) буд, ки ба ҷойи сохтори колхозию совхозии замони шуравӣ пайдо шуданд. Ин иқдом ба сокинон имкон дод то ҳадди тавон равиши истехсолотро нигоҳ доранд ва заминаи барқароршавии баъдина фароҳам гардад. Ҳаминчунин, бо назардошти шароити ҷуғрофӣ ва иқтисодӣ, дар нимаи дуҷуми солҳои 1990 ноҳияи алоҳидаи Кӯҳистони Масҷох аз нав таъсис дода шуд, то ки идораи беҳтари қисмати кӯҳистонии минтақа таъмин гардад. Бо вучуди идомаи бӯҳрон, таҷриба нишон дод, ки маҳз дар ҳамаи солҳои пурошӯб мардуми Масҷох иродаи устувор, ваҳдат ва меҳнати фидокоронаи ҳудро собит карданд ва нагузоштанд, ки соҳаҳои асосии хоҷагии халқ пурра аз ғайрият боз монанд. Ин солҳо ҳамчун марҳалаи озмоиш ва садокат барои ноҳияи Масҷох дар хотир мемонанд.

Пас аз барқарор шудани сулҳу субот дар кишвар аз охири солҳои 1990-ум, раванди созандагӣ дар ноҳияи Масҷох дубора ҷон гирифт. Солҳои аввали ҳазораи нав бо эҳёи тадриҷии иқтисод ва рушди иҷтимоӣ тавсиф мешаванд. Майдонҳои бештари замин ба гардиши кишоварзӣ дароварда шуданд, боғу тоқзорҳои замони шуравӣ барқарор ёфтанд ва саршумори чорво афзоиш ёфт. Давлат барои бозсозии инфраструктураи харобаштаи замони ҷанг чораҳои фаврӣ андешид, роҳҳои асосӣ таъмиру барқарор, хатҳои барқу об пурра азнавсозӣ гардиданд. Соли 2008 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Масҷох барои солҳои 2008-2015» тасдиқ гардид, ки татбиқи он ба пешрафти назарраси ҳаёти ноҳия

такони чиддӣ бахшид. Дар чаҳорҷӯби ин барнома даҳҳо иншооти нави иҷтимоӣ, мактабҳо, беморхонаҳо, варзишгоҳҳо, роҳҳо ва корхонаҳои истеҳсолии хурду калон мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтанд. Аз ҷумла, ифтитоҳи корхонаи бузурги нассоҷии ҚСП «Олим-Текстайлз» дар маркази ноҳия рӯйдоди муҳимме буд, ки Масҷоҳро дар ҳаритаи саноатии мамлакат боз ҳам намоёнтар гардонд. Ин давраи эҳё барои ноҳия як марҳалаи гузариш аз замони сукут ба рушд ба шумор рафта, пояҳои иқтисодӣ-иҷтимоии нав ташаккул ёфтанд.

Дар даҳсолаи охири давраи таҳқиқ (2010-2021) ноҳияи Масҷоҳ шоҳиди рушди босубот ва ҳамаҷониба гардид. Иқтисодиёт шакли агросаноатӣ гирифта, илова ба пахтакорӣ, соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ, ба мисли сабзавоткорӣ, боғдорӣ, чорводорӣ ва парандапарварӣ рушд карданд, корхонаҳои саноатии коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ба фаъолият шурӯъ намуданд. Шумораи корхонаҳои истеҳсолӣ ва хизмати соҳавӣ афзуда, садҳо ҷойҳои нави корӣ таъсис ёфт ва сатҳи бекорӣ коҳиш ёфт. То соли 2021 симои иҷтимоию фарҳангии ноҳия куллан нав шуд. Даҳҳо километр роҳҳои маҳаллӣ ва байналмилалӣ пурра мумфарш ва таҷдид гаштанд, низоми обёрии заминҳо ва таъмини оби ошомиданӣ навсозӣ шуд, инчунин мактабҳо, кӯдакистонҳо, бунгоҳҳои тиббӣ ва марказҳои нави хизматрасонӣ дар деҳаву ҷамоатҳо сохта ба истифода дода шуданд. Дар баробари ин, ҳаёти фарҳангӣ ва иҷтимоии ҷомеа ҷаҳиши тоза гирифт. Қасри фарҳанги замонавӣ, варзишгоҳи бузурги 10-ҳазорнафара ва мачмааҳои варзишӣ бунёд шуданд; ҷашну маросимҳои мардумӣ (аз ҷумла Наврӯз) бо шукӯҳ таҷлил мегарданд; хунароҳои мардумӣ ва маҳфилҳои эҷодӣ эҳё гардида, ҳисси худшиносию ифтихори миллӣ тавсеа ёфт.

Мушоҳида гардид, ки дар ин давра фарҳанг барои ҷомеаи Масҷоҳ аз як мероси таърихӣ ба як нерӯи зиндаи пешбарандаи иҷтимоӣ табдил ёфтааст, ки аз ин фаъолшавии ҷавонон ва занон дар ҷорабиниҳои фарҳангиву варзишӣ ва рушди ташаббусҳои ҷамъиятӣ ва пешрафти маънавии ҷомеа дарак медиҳад. Ҳамзамон, нишонаҳои беҳбудии зиндагии сокинон, аз ҷумла афзоиши музди меҳнат ва даромади хонаводаҳо, беҳтар шудани сифати таълим ва тандурустӣ ва болоравии дигар нишондиҳандаҳо аз ин шаҳодат медиҳанд. Афзоиши аҳоли ва бунёди шаҳракҳои нави иборат аз хонаҳои истиқоматӣ, аз қабилӣ шаҳраки Ганҷобод ва Мехробод, собит кард, ки пас аз солҳои мушкили гузашта мардум ба зодгоҳи худ бозмегарданд ва ба ояндаи он эътимод пайдо кардаанд. Ҳамин тавр, даврони истиклол барои ноҳияи Масҷоҳ ҳамчун марҳалаи эҳё, субот ва шукуфоии нав арзёбӣ мегардад [4-М].

Дар давоми сӣ соли соҳибистиклолӣ, ноҳияи Масҷоҳ роҳи душвор, вале пурбаракатеро тай кард. Мушкилоти асли ба даврони аввалия рост омаданд, сукути низоми пешин, бухрони иқтисодӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, кӯч бастанӣ қисмати аҳоли ба хориҷ аз кишвар ва харобии инфрасохтор, вале маҳз таҳаммулпазирӣ, заҳматкашӣ ва муттаҳидии сокинони ноҳия боис шуд, ки ин мушкилот тадричан паси сар шаванд. Дастоварди муҳимтарин ин буд, ки

ноҳия тавонист иқтидори кишоварзӣ ва истеҳсоли худро нигоҳ дорад ва баъдан онро дубора эҳё намояд. Бо дастгирии давлат ва сармоягузориҳои ҳадафмандона, иқтисодиёти ноҳия гуногунранг гардид, заминаи моддӣ-техникии соҳаҳои истеҳсоли мустаҳкам шуд ва сатҳи зиндагии мардум боло рафт. Дар баробари ин, таъмини сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ шароит фароҳам овард, ки нерӯи созандаи ҷомеа пурра барои созандагии ҷомеаи нав ва рушди он сафарбар гарданд. Имрӯз Масҷох мисли дигар ноҳияҳои ҷумҳурӣ намунаи як ноҳияи шукуфон ва рӯ ба рушд аст, ки бар мушкилоти гузаштаи пасошуравӣ ғолиб омада, дорои дурнамои устувори иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад.

Яке аз паҳлуҳои муҳими илмӣ ин таҳқиқот таъба сарчашмаҳои аввалия ва ҳуҷҷатҳои бойгонӣ мебошад, ки дар раванди пажӯҳиш аз маводи фаровони бойгонӣҳои давлатии Тоҷикистон, аз ҷумла санадҳои расмӣ даврони шуравӣ оид ба сохтмони иншооти ирригатсионӣ, нақшаҳои хоҷагидорӣ, гузоришҳои ҳизбӣ, омили расмӣ ва ғайра, истифода шудааст. Таҳлили муфассали маълумоти оморӣ ва санадҳои бойгонӣ имкон дод, ки воқеияти рушди ноҳияи Масҷох бо далелҳои рақамӣ ва шаҳодатҳои эътимодбахш тасдиқ гардад. Масалан, истифодаи ҳуҷҷатҳои бойгонӣ нишон дод, ки ноҳия дар давраи шуравӣ чӣ гуна ба пешрафт ноил гардидааст ва дар замони истиқлол аз қадом мушкилот гузашт намуна, ба чӣ дастовардҳо расидааст. Ҳамзамон, муаллиф аз маводи матбуоти даврии маҳаллӣ ва хотироти шохидони воқеӣ низ баҳра бурда, тасвири пурраи равандҳои таърихиро тақмил додааст. Омӯзиши ҳамаҷонибаи сарчашмаҳо дар маҷмӯъ нишон дод, ки тағйироти иқтисодиёти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар Масҷох тасодуфӣ набуда, балки натиҷаи сиёсати ҳадафноки давлатӣ ва заҳмати пайвастаи мардум мебошад. Ин натиҷаҳои таҳлилӣ ба таҳқиқот саҳеҳият ва асоснокии илмиву амалӣ мебахшанд.

Таҳқиқоти мазкур ҳамчун аввалин таҷрибаи фарогири омӯзиши таърихи рушди як ноҳияи алоҳидаи Тоҷикистон дорои аҳамияти хос барои илми таърихшиносии миллӣ мебошад. Дар он раванди муҳими таърихӣ баррасӣ шудааст, ки пайванди сиёсати давлатӣ ва соҳми аҳолии маҳаллиро дар пешрафти як минтақа равшан месозад. Хулосаҳои бадастомада зерин таъсири далелҳои асоснокӣ таърихӣ собит месозанд, ки рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар сатҳи маҳалло метавон танҳо дар иртибот бо равандҳои умумимиллӣ дуруст дарк кард. Масалан, муваффақияти азхудкунии дашти Дилварзин бидуни пуштибонии давлат ва илҳами идеологияи он имконнопазир мебуд, ҳамон тавр ки барқароршавии ноҳия дар истиқлолият бидуни иродаи мардумӣ ва сулҳу субот дастнорас буд.

Аз ин рӯ, натиҷаҳои пажӯҳиш барои фаҳмиши амиқи таърихи пасошуравии Тоҷикистон низ соҳм мегузоранд, зеро он таҷрибаи воқеии гузариш аз низоми шуравӣ ба иқтисоди бозаргонӣ ва таъсиси сохторҳои нави давлатӣ дар сатҳи як воҳиди маъмуриро ошкор мекунад. Ғайр аз ин, ин рисола доир ба масоили муҳочиркунонии дохилӣ, азхудкунии заминҳо, таҳкими

пояҳои фарҳанг дар шароити табдилёбии сохти ҷамъиятӣ ва дигар самтҳо маълумоти арзишманд медиҳад, ки метавонад дар омӯзиши муқоисавии рушди дигар ноҳияҳои кишвар истифода шавад.

Таҳқиқ ва баррасии таърихи ноҳия дар ду марҳалаи таърихи навтарин боиси ба миён омадани хулосаҳои асосии илмӣ зерин гардиданд:

– ноҳияи Масҷох намунаи равшани татбиқи сиёсати ирригатсионӣ ва кишоварзии Иттиҳоди Шуравӣ дар Тоҷикистон буда, бо азхудкунии даҳҳо ҳазор гектар замин ва кўчонидани аҳоли аз манотиқи кўҳӣ тавонист дар зарфи чанд даҳсола ба як маркази муҳимми кишоварзӣ табдил ёбад. Ин таҷриба нишон медиҳад, ки дар шароити сиёсати мутамарказ, ҳатто минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ қафмонда метавонанд ба сатҳи баланди истеҳсоли расанд;

– тағйироти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар ноҳия дар асоси нақша ва барномаҳои давлатӣ, аз ҷумла тавассути сохтмони муассисаҳои маорифу тандурустӣ, фарҳанг ва ҷалби кадрҳои соҳибтаҳассус бо муваффақият татбиқ шуданд. Бинобар ин, сатҳи саводнокию маърифатӣ, инфраструктураи иҷтимоӣ ва фаъолнокии фарҳангии ҷомеа дар давраи шуравӣ ба таври назаррас боло рафт, ки барои дигар минтақаҳои Тоҷикистон низ хос буд;

– даврони истиқлол нишон дод, ки идомаи рушди устувори як минтақаи аграрӣ, агар иродаи сокинон ва пуштибонии давлат тавҷам амал кунанд, ҳатто пас аз бӯхронҳои шадид имконпазир аст. Сокинони Масҷох дар солҳои 90-ум аз ҳифозати хоҷагии худ дифоъ намуда, заминаи пешрафтро ниғаҳ доштанд, ки пас аз барқарории сулҳ боиси як ҷаҳиш дар рушд гардид. Ин амр бори дигар нақши омилҳои инсонӣ, ба вижа ваҳдат, меҳнатдӯстӣ ва масъулияти ҷамъиятиро дар баробари омилҳои сиёсӣ иқтисодӣ таъкид менамояд;

– рушди иқтисоди маҳаллӣ дар солҳои истиқлол ҳоким, ки диверсификатсия ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав метавонанд, ҳатто дар як минтақаи пештар танҳо пахтакорӣ фаъолиятдошта натиҷаҳои назаррас диҳанд. Вориҳои сармоя ба соҳаи саноати сабук (мисоли корхонаи «Олим-Текстайлз») ва рушди соҳибкории хурду миёна имкон дод, ки Масҷох аз минтақаи соф аграрӣ ба як воҳиди агросаноатӣ табдил ёбад;

– дар маҷмӯъ, таҳқиқоти мазкур арзиши амалии муҳим дорад, зеро онро метавон на танҳо дар доираи илмӣ, балки барои тақмили барномаҳои рушди минтақавӣ истифода бурд. Таҷрибаи таърихии ноҳияи Масҷох собит месозад, ки барои таъмин намудани пешрафти маҳаллӣ бояд ҳамвора ҳамоҳангии стратегияи давлатӣ ва иштироки фаъоли аҳоли таъмин гардад. Ин хулоса барои таҳия ва татбиқи сиёсати давлатии имрӯза дар соҳаи рушди деҳот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли сабақҳои арзанда медиҳад.

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

Бар асоси натиҷаҳои бадастомадаи таҳқиқот, тавсияҳои зерин барои истифодаи амалии он дар илм, маориф ва сиёсати идоракунии маҳаллӣ пешниҳод мешаванд:

- маводи ҷамъовардашуда, ҳулосаҳо ва таҳлилҳои илмӣ рисола метавонад ҳамчун заминаи боэътимод барои анҷом додани таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи таърихи минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ хизмат намоянд. Аз ҷумла, тақвияти омӯзиши муқоисавии рушди ноҳияҳои гуногун, масалан, муқоисаи таҷрибаи ноҳияи Масчоҳ бо ноҳияҳои Зафаробод, Вахш, Данғара, Кубодиён, Шаҳритус ва дигар минтақаҳои аграрӣ ба муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи равандҳои таърихӣ кишвар мусоидат хоҳанд кард. Ҳамзамон, усули методологии татбиқгардида дар таҳқиқот, тақия ба сарчашмаҳои аввалия, маводи бойгонӣ, омили расмӣ ва шохидони ҳодиса метавонад ҳамчун намуна барои дигар пажӯҳишҳои таърихӣ истифода шаванд;

- натиҷаҳои таҳқиқотро метавон ба барномаҳои таълимӣ ҷанни «Таърихи халқи тоҷик» дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии ворид намуд. Шиносоии хонандагону донишҷӯён бо таърихи рушди ноҳияҳо ва минтақаҳои кишвар ба ташаккули ҳувияти миллий, баланд бардоштани ифтихори ватандорӣ ва дарки амиқи раванди таърихӣ ватан мусоидат мекунад. Дар муассисаҳои таълимӣ ноҳияи Масчоҳ ҷорӣ намудани курси махсуси «Таърихи ноҳияи мо» қобили мақсад буда, дар доираи он дастовардҳои иқтисодиёти иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳия дар замони шуравӣ ва давраи истиқлол мавриди омӯзиш қарор гиранд;

- ҳулосаҳои илмӣ таҳқиқот метавонанд барои мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ ҳангоми таҳия ва татбиқи барномаҳои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақаҳои дурдаст ҳамчун дастур хизмат намоянд. Таҷрибаи рушди ноҳияи Масчоҳ нишон медиҳад, ки барномаҳои мақсаднок ва марҳалавӣ (аз ҷумла барномаҳои солҳои 2008-2015 ва 2016-2020) дар сурати таъмини иҷро ва назорати воқеӣ метавонанд ба пешрафти устувор расонанд. Аз ин рӯ, тавсия дода мешавад, ки дар дигар минтақаҳои аграрии ҷумҳурӣ низ бо назардошти хусусиятҳои маҳаллӣ барномаҳои ҳамаҷонибаи рушд таҳия ва амалӣ карда шаванд;

- яке аз самтҳои муҳими истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот ҳифз ва тарғиби мероси таърихӣ фарҳангии ноҳияҳо мебошад. Дар ноҳияи Масчоҳ, масалан, таъсиси осорхона ё гӯшаи махсуси таърихӣ бахшида ба давраи азхудкунии Дашти Дилварзин, ташаккули ноҳия ва марҳалаи соҳибистиклолӣ метавонад ба ҳифзи хотираи таърихӣ, таҳкими пайванди наслҳо ва рушди сайёҳии таърихӣ мусоидат намояд;

- ҳулосаҳо ва маълумоти таҳқиқот метавонанд ҳангоми таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ ва маводи методӣ оид ба таърихи

минтақаҳо ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гиранд;

– аҳамияти амалии таҳқиқот ҳамчунин дар имконияти истифодаи натиҷаҳои он дар қорҳои тарбиявӣ, тарғиби ҳудудиносии милли ва баланд бардоштани сатҳи маърифати таърихии ҷавонон ва насли наврас зохир мегардад;

– дар маҷмӯъ, натиҷаҳо ва ҳулосаҳои илмӣ пешниҳодшуда тасвири мукаммали раванди ташаккул ва рушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масҷохро дар як давраи муҳими таърихи ҷумҳурий инъикос намуда, барои таҳқиқоти минбаъдаи илмӣ ва қабули қарорҳои амалӣ дар сатҳи маҳаллӣ ва ҷумҳурий заминаи устувори илмӣ фароҳам меоранд.

ФЕХРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд:

[1-М]. Қозизода, Ш. Муҳочирати сокинони Қӯҳистони Масҷох ба Дашти Дилварзин [Матн] / Ш. Қозизода // Муаррих. – 2023. – №3 (35). – С. 71-78. ISSN:2709-7382

[2-М]. Қозизода, Ш. Тараққиёти саноати пахта дар ноҳияи Масҷох дар солҳои 50-60-уми асри XX [Матн] / Ш. Қозизода // Муаррих. – 2024. – №2 (38). – С. 69-75. ISSN:2709-7382

[3-М]. Қозизода, Ш. Муҳочирати аҳоли ба Дашти Дилварзин дар нимаи дуюм солҳои 50-уми асри XX [Матн] / Одинаев А., Ш. Қозизода. // Номаи донишгоҳи ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров. –2024. –№2 (79). – С. 75-81. ISSN:2077-4990

[4-М]. Қозизода, Ш. Ҳаёти ҷамъиятию фарҳангии ноҳияи Масҷох дар замони Шуравӣ [Матн] / Н.К. Убайдулло, Ш. Қозизода // Муаррих. – 2025. – №4 (44). – С. 62-73. ISSN:2709-7382

II. Мақолаҳои дар дигар маҷмӯаҳои илмӣ, маҷаллаҳо ва маводҳои конференсиявӣ ба таъъ расида:

[5-М]. Қозизода, Ш. Тоҷикони минтақаи Зарфшон таърих ва вижагиро (бар асоси маводи А.Д. Гребенкин) [Матн] / А.Н. Одинаев, Ш. Қозизода // Паёми Китобхонаи милли. - 2023. - №4 (4). - С. 134-141. ISSN:2959-7803

[6-М]. Қозизода, Ш. Иҷлосия - рӯйдоди сарнавиштсози миллат [Матн] / Ш. Қозизода // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. 15 ноябри 2022. – Душанбе: 2022. – С. 311-313.

[7-М]. Қозизода, Ш. Эмомалӣ Раҳмон ходими сиёсӣ ва абармарди таърихӣ [Матн] / Ш. Қозизода. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ «Нақши Пешвои Миллат дар дарёфти Ваҳдати Миллӣ» ба ифтихори 25-солагии ба имзо расидани «Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, 24 июни соли 2022. Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ. – Душанбе: Дониш, 2022. – С. 194-203.

[8-М]. Қозизода, Ш. Нақши Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ Тоҷикистон дар роҳи расидан ба арзишҳои миллӣ [Матн] / Ш. Қозизода // Маҷмуи мақолаҳо ва тезисҳои конференсияи VII байналмилалӣ «Нақши олимони ҷавон дар рушди илм, инноватсия ва технология» 19-20 декабри соли 2022. Шурои олимони ҷавони Академияи миллии илҳои Тоҷикистон. – Душанбе: Дониш, 2022. – С. 301-307.

[9-М]. Қозизода, Ш. Саҳми Бобочон Ғафуров дар муҳоҷир намудани сокинони кӯҳистони Мастҷоҳ ба Дашти Дилварзин [Матн] / Ш. Қозизода. // Академик Бобочон Ғафуров бузургтарин муҳаққиқ ва муаррифгари таърихи халқи тоҷик. маҷмуи мақолаҳо бахшида ба 115 - солагии Б. Ғафуров. Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ. – Душанбе: Дониш, 2023. – С. 475-484

[10-М]. Қозизода Ш. Раванди тақсимои миллию ҳудудӣ ва инъикоси он [Матн] / Ш. Қозизода. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ ба ифтихори 100 солагии таъсиси ҶМШС Тоҷикистон ва пойтахт эълон шудани шаҳри Душанбе. 15 октябри соли 2024. Таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон - падидаи нав дар ташаккули низоми давлатдорӣ навини тоҷикон. – Душанбе: 2024. – С. 98-102

[11-М]. Қозизода, Ш. Номҳои гуё доир ба таърихи замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва нақши тоҷикистониён дар пирӯзӣ бар фашизм [Матн] / Ш. Қозизода // Илм аз дидгоҳи олимони ҷавон (маводи конференсияи 1-уми ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ «Нақши олимони ҷавон дар рушди илм, инноватсия, иқтисоди рақамӣ ва давлатдорӣ миллӣ. Шурои олимони ҷавони Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. -Душанбе: Дониш, 2025. – С. 154-160

[12-М]. Қозизода, Ш. Эмомалӣ Раҳмон-шахсияти барҷастаи сиёсӣ ва таърихсоз [Матн] / Ш. Қозизода. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ -назариявӣ таҳти унвони «Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҷдид ва рушди фарҳанги миллӣ» (ш.Душанбе, 28-уми октябри соли 2025). Маркази омӯзиши «Мақтаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон» Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: ҶДММ Таъминот 55, 2025. – С. 464-472.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ИМЕНИ АХМАДА ДОНИША**

**УДК 9+908 (575.3)
ББК 63.3+26.891 (2 точик)**

На правах рукописи

КОЗИЗОДА ШУХРАТДЖОН

**ИСТОРИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО И КУЛЬТУРНОГО
РАЗВИТИЯ МАТЧИНСКОГО РАЙОНА (1955-2021 гг.)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени доктора философии (PhD),
доктора по специальности 6D020300 – История,
6D020301 – Отечественная история

ДУШАНБЕ-2026

Диссертация выполнена в отделе новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ

Научный руководитель: **Убайдулло Насрулло Каримзода** – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониш НАНТ

Официальные оппоненты: **Хомидзода Фуркат Муким** – доктор исторических наук, проректор по науке и инновациям Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики
Артыков Абдурафик Абдраманжанович – кандидат исторических наук, доцент, декан факультета истории и международных отношений Российско-Таджикского (Славянского) университета.

Ведущая организация: **Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава**

Защита состоится **17 сентября 2026 г. 13⁰⁰** часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-093 при Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в Центральной научной библиотеке имени Индиры Ганди Национальной академии наук Таджикистана (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33) и на официальном сайте Института истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (www/institute-history.tj).

Автореферат разослан «___» _____ 2026 года

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор философии (PhD) по
специальности история**

Мирзоев Ш.Дж.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Государственная независимость Республики Таджикистан положила начало качественно новому этапу исследования многотысячелетней истории таджикского народа. С обретением независимости для развития исторической науки были созданы благоприятные условия, соответствующие национальным целям, в результате чего был усовершенствован исследовательский процесс, обновлены методология и методы изучения истории, а доступ к историческим источникам, особенно архивным материалам, значительно расширился. На этой основе история и исторические знания превратились в одно из важных средств национального самосознания, укрепления единства и обеспечения сплочённости общества.

Одним из важных факторов повышения статуса исторической науки и исторических знаний в современном таджикском обществе является, прежде всего, постоянное и целенаправленное внимание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона к истории, историческим урокам, богатому историко-культурному наследию и традициям предков. Именно эти ценности, как объединяющие основы общества и факторы укрепления национального самосознания и идентичности, постепенно заняли прочное место и стали основой стабильности, единства и сплочённости в молодой независимой республике.

Спустя несколько столетий, национальные интересы и ценности заняли ключевое место в государственной политике, и это создало историкам возможность обратиться к исследованию различных страниц, в том числе малоизученных и неясных вопросов истории нации, опираясь на культурно-историческую политику государства с учётом национальных интересов.

В этом контексте особое значение приобрел пересмотр истории XX и начала XXI веков, а также всесторонний анализ достижений периода государственной независимости. Так, тема настоящего исследования посвящена изучению истории одного из важных районов республики – нового Матчинского района, который сформировался и получил развитие именно в новейший период истории таджикского народа. С одной стороны, это является попыткой научного исследования истории одного региона в свете общенациональных процессов истории таджикского народа, а с другой стороны, определенным шагом в сравнительном анализе двух отдельных, отличающихся друг от друга периодов истории нации. Как подчёркивает Президент Республики Таджикистан, Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон, «Матчинский район с начала 60-х

годов прошлого века в сознании народа Таджикистана занял место как поле мужества и героизма нашего народа» [12].

Данная диссертация, обладающая высокой теоретической и практической значимостью, направлена, прежде всего, на исследование процесса образования и развития новой Матчи в советский период, героизма и трудовых подвигов таджикского народа в освоении необжитой и безводной степи и превращении её в передовой экономической и культурный регион, а также на рассмотрение серьёзных экономических, социальных и культурных преобразований этого региона в условиях государственной независимости. Исследование темы дало возможность более полно представить историю таджикского народа новейшего периода посредством формирования и развития одного региона, а также использовать его результаты в процессе научно-исследовательской работы по истории таджиков и её преподавания в образовательных учреждениях республики.

Горно-Матчинский район был образован 5 декабря 1929 года в верховьях реки Зарафшан в результате социально-экономических преобразований и государственной советской политики в составе Таджикской ССР, стал постепенно развиваться, превратившись в передовой регион [41, 935]. 27 ноября 1956 года с целью освоения земель Дильварзинской степи Ленинабадской области (ныне Согдийская) было осуществлено переселение населения Горной Матчи в этот регион [16, 16-17]. Эта мера была осуществлена в соответствии с постановлением Президиума Верховного Совета Таджикской ССР. В результате реализации этой государственной политики новый район в советский период из необжитой территории превратился в один из передовых и важных сельскохозяйственных районов республики, а его экономическая, социальная и культурная жизнь претерпела глубокие и всеобъемлющие изменения.

Качественно новый этап развития Матчинского района приходится на период государственной независимости, когда в свете созидательной и дальновидной политики Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона, наряду с другими регионами страны, его социально-экономический и культурный облик коренным образом изменился. В результате район превратился в один из важных агропромышленных и культурных регионов республики.

История горных районов Таджикистана, в том числе Матчинского района, привлекала внимание исследователей различного уровня. Матча, как составная часть древнего Согда имеет многотысячелетнюю историю, и его название упоминается даже в священной книге «Авеста». В согдийских документах, найденных на горе Муг, упоминается название

Матрушкат (нынешний Мадрушкат), а в трудах арабоязычных географов многократно упоминается название «Масчо». Историк Самъони в XII веке впервые употребил термин «Гарджистони Самарканд», который охватывает территорию Бутамона (Матчу, Фон Фалгар и Пенджикент). Слово «Гарджистон» происходит от согдийского слова «гар» [115, 25-28], означающего «гора», и иногда так называли и другие горные районы Мавераннахра и Хорасана. Матча, Фон Фалгар иногда также упоминались под общим названием «Кухистон». В науке существуют различные продолжительные споры относительно правильной формы названия данной местности, и его употребляли следующим образом: «Масчо», «Масчо», «Мостджо», «Масхо», «Мастчо», «Матчо» и т.п. [73, 3-8]. На наш взгляд, правильной формой этого топонима является «Масчо», и поэтому в настоящем исследовании использована именно эта форма (в русской транскрипции Матча).

В советский период жители Горной Матчи переселились в Дильварзинскую степь, где была образована Новая Матча. История образования этого нового района и процессы его развития в пределах двух исторических периодов, то есть в советское время и в период государственной независимости, до настоящего времени не стали предметом отдельного всестороннего исследования. Поэтому изучение данной темы впервые рассматривается в рамках научной диссертации.

Значимость темы заключается ещё и в том, что комплексное исследование и анализ социально-экономических и культурных процессов района раскрыли сомнительные страницы его истории и подытожили многие дискуссионные вопросы истории района. Вместе с тем, актуальность данной темы проявляется также в необходимости всестороннего исследования исторических процессов формирования экономического, социального и культурного развития Матчинского района на основе архивных материалов и достоверных исторических источников.

Кроме того, до настоящего времени история образования и становления Матчинского района, как агропромышленного региона не стала предметом всестороннего исследования в рамках отдельной диссертационной работы. Хотя в разные годы по истории района публиковались отдельные научно-популярные статьи и книги, они большей частью носят описательный характер и не могут последовательно отразить процесс образования и развития района на основе полного анализа исторических источников. Таким образом, актуальность исследуемой темы в основном проявляется в следующих положениях:

- возникновение необходимости исследования и изучения отдельных периодов истории таджикского народа с использованием

метода от частного к общему, то есть от истории отдельных регионов к воссозданию истории общества таджикского народа;

- пересмотр истории новейшего периода таджикского народа, особенно её советского этапа, с новых позиций и с использованием новых доступных источников, вне всяких идеологических рамок;

- показ созидательной и строительной силы таджикского народа на примере освоения и благоустройства заброшенной и безводной местности и превращения её в развитый регион, а также доказательство исторически устойчивой земледельческой культуры таджиков, как коренных жителей Центральной Азии и создателей земледельческой культуры в регионе;

- посредством изучения истории одного района, например, Матчинского, показать достижения и созидание периода государственной независимости, несмотря на трудности, а также внутренние и внешние сдерживающие факторы.

Степень изученности исследуемой темы. Исследование темы показывает, что до настоящего времени среди отечественных и зарубежных исследователей не было проведено всестороннего исследования по истории Матчинского района. Имеющиеся опубликованные материалы в основном состоят из статей и отдельных книг, и носят преимущественно публицистический характер. Авторы в этих работах осветили некоторые частные вопросы без использования научных методов исследования и надёжных исторических источников. Но, несмотря на это, отдельные аспекты экономической, социальной и культурной жизни района кратко отражены в них.

Как правило, авторами статей и отдельных трудов являются специалисты различных направлений: журналисты, политики, юристы и др. Несмотря на различие подходов, эти труды в процессе исследования были использованы как важный материал. Кроме того, были использованы и другие публикации советского и постсоветского времени, посвящённые различным аспектам политической, социальной и культурной жизни Матчинского района. Использование таких источников позволило исследователям провести системный анализ, а различные аспекты развития и трансформации района в разные периоды отразить достоверно.

Вместе с тем, имеются и отдельные научные исследования, посвящённые различным аспектам экономической, социальной и культурной жизни Согдийской области в 1955-2021 годах, в которых нашли отражение некоторые вопросы, относящиеся к истории Матчинского района.

В целом, в ходе исследования были проанализированы фундаментальные и коллективные труды, диссертационные исследования,

научно-популярные статьи и воспоминания, подготовленные по истории советского периода и периода независимости Республики Таджикистан, в частности Согдийской области, где различные вопросы политической, экономической, социальной и культурной жизни Матчинского района нашли прямое или косвенное отражение. В связи с этим, литературу, относящуюся к данной теме, можно разделить на следующие группы:

К первой группе относятся труды и статьи, доклады и выступления Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14], представленные в ходе рабочих поездок в различные регионы республики, в том числе в Согдийскую область, конкретно в Матчинский район, и затрагивающие экономические, социальные и культурные процессы. Отметим, что эти вопросы постоянно находятся в центре внимания Главы государства и находят глубокий анализ в его выступлениях, трудах и статьях.

Вместе с тем, некоторые вопросы, относящиеся к теме диссертации, занимают особое место и в литературе, посвящённой трудовой деятельности и поездкам Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона в различные районы республики, в частности, в Матчинский район [1; 2; 3; 4].

Вторая группа включает фундаментальные коллективные научные труды, посвящённые истории советского и независимого Таджикистана, в которых, наряду с анализом общенациональных процессов, затрагиваются и различные вопросы экономической, социальной и культурной жизни Матчинского района. В эту группу вошли труды, в которых изучается исторический опыт регионов и содержатся ценные сведения о состоянии общества, экономики и культуры в различные периоды. В частности, к ним относятся «История таджикского народа» в двух изданиях [64; 65; 66; 67], «Из истории колхозного строительства в Таджикской ССР» [59; 60], «Из истории культурного строительства в Таджикистане» [61; 62; 63], «Из истории индустриализации Таджикской ССР» [58], «Очерки по истории Таджикистана» [83], «Очерки истории народного хозяйства в Таджикистане (1917-1965 гг.)» [82], «Очерки истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965)» [81], «Очерки по истории независимого Таджикистана» [84]. В указанной литературе процессы и различные аспекты экономической, социальной и культурной жизни Матчинского района в целом отражены в ряду общей истории таджикского народа. Несмотря на то, что эти исследования содержат важные отдельные сведения по истории района, они носят общий характер и различные вопросы, которые рассматриваются преимущественно в контексте анализа общенациональных процессов. Поэтому ощущается необходимость ещё более полного и точного

изучения социально-экономической и культурной истории Матчинского района с опорой на непосредственные источники и подробный научный анализ.

К третьей группе относятся монографии и научные труды, в которых непосредственно исследованы различные вопросы политического, экономического, социального и культурного положения рассматриваемых регионов, в том числе Матчинского района, в процессе отражения общей истории таджикского народа. Сюда можно включить, прежде всего, труды академиков Б. Г. Гафурова [55], Р. М. Масова [69; 70], А. Мухторова [72; 73; 74], профессора Р. А. Абулхаева [47; 48; 49; 50], Ф. М. Абдурашитова [43; 44; 45; 46], Б. А. Антоненко [52], А. Л. Хромова [78], Аво Сузи [51], К. Абдулова [41], С. М. Паршиева [85; 86; 97], М. А. Хомиджановой [79], Дж. Юсуфи [68], Х. Абдулова [42], Юсуфа Вафо [88], М. Бахтиёри [54], К. Давлатова [56; 57], М. Нурова [71], Ходжи Содика [75], Г. Окилова [80], Х. М. Гулзода [76; 77] и А. Одинаева [96] и др.

К четвёртой группе относятся диссертационные исследования, непосредственно посвящённые исследованию различных вопросов экономического, социального и культурного положения Согдийской области в советское время и периода независимости, в которых содержатся сведения о Матчинском районе. К этой группе в основном относятся исследования, носящие историко-экономический характер, и, прежде всего, кандидатские и докторские диссертации Ф. М. Хомидова [98], Д. Х. Алимова [89], Х. Курбонзода [94], Ф. Ш. Баходуровой [91], З. З. Кабилова [93], К. Д. Бозорова [92], А. А. Артыкова [90], Т. А. Наджмудинова [95] и др.

В пятую группу вошли научно-популярные и публицистические статьи, изданные на страницах журналов и газет о событиях советского и постсоветского периодов, в которых отражаются различные аспекты социально-экономической и культурной жизни Матчинского района.

Источниковую базу диссертационного исследования в основном составили материалы архивов республики, прежде всего, Центрального государственного архива Республики Таджикистан (ЦГА РТ), Государственного архива новейшей истории Республики Таджикистан (ГАНИ РТ) и Государственного архива Согдийской области Республики Таджикистан (ГАСО РТ). Эти источники предоставляют исследователям необходимые и исключительно обширные материалы для изучения экономической, социальной и культурной жизни Матчинского района в 1955-2021 годах. В этих хранилищах сохранились отчёты, официальные документы, сведения местных и республиканских органов, а также материалы культурных, образовательных и экономических структур района. Особенно много материалов по теме исследования хранится в

Государственном архиве Согдийской области (ГАСО РТ), а также в архивах отдельных структур. Эти источники позволили исследовать и проанализировать процесс экономического, социального и культурного развития района как в советское время, так и в период государственной независимости.

Кроме того, в качестве источниковой базы широко использовались сборники нормативно-правовых актов, официальные партийные и государственные документы, статистические сборники, ежегодники, которые систематически издавались как в советское время, так и в период независимости. В частности, в ходе исследования всесторонне использовались материалы ежегодника «Народное хозяйство Таджикской ССР» [39], «Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам» [18; 19], «Свод законов и другие нормативно-правовые акты о земле» [20], «Таджикистан: 25 лет государственной независимости, статистический обзор» [36], «Регионы Республики Таджикистан. Сборник Статистического агентства при Президенте Республики Таджикистан» [37], «Ежегодная статистика Согдийской области – 2025 (официальное издание)» [38], «Программа социально-экономического развития Матчинского района на 2016-2020 годы» [40], «Ведомости Верховного Совета Таджикской ССР» [16], «Известия Верховного собрания Республики Таджикистан» [15] и другие источники. Кроме того, одним из надежных исследовательских источников являются материалы периодической печати, которые также были использованы, особенно материалы республиканских газет «Джумхурият», НИАТ «Ховар», районных газет «Байраки Ленинӣ» и «Машъал», журналов «Сельское хозяйство Таджикистана» и «Коммунист Таджикистана» и т.п. На страницах периодической печати широко отражена повседневная социально-экономическая и культурная жизнь района.

Связь работы с научными программами (проектами) и научными темами. Диссертационное исследование подготовлено в рамках реализации перспективного плана научно-исследовательской деятельности Отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана на 2016-2020 годы, по направлению «История таджикского народа, общие закономерности и специфические особенности исторического процесса современного периода».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель и задачи исследования. Основной целью диссертационного исследования является освещение истории формирования экономического, социального и культурного развития Матчинского

района. Для достижения поставленной цели были поставлены следующие задачи:

- изучить причины и основные факторы образования Новой Матчи, в том числе исследовать процесс освоения пустующих земель Дильварзинской степи и их орошения, миграция населения и их влияние на экономическое и социальное развитие района;
- рассмотреть создание экономических и социальных условий района в советский период и превращение Матчи в крупный хлопководческий район;
- осветить культурную жизнь, состояние образования и других социальных процессов в районе посредством использования различных научных и архивных источников;
- поэтапно показать структурные, социально-экономические изменения и анализ качественных преобразований в годы независимости в жизни Матчинского района.

Объектом исследования является изучаемые истории формирования и развития социально-экономической и культурной жизни Матчинского района в рассматриваемый период.

Предметом исследования является изучение процесса преобразований, особенностей и закономерностей развития экономической, социальной и культурной жизни Матчинского района в 1955-2021 годах.

Этап, место и период исследования. Этап исследования охватывает 2022-2025 годы и соответствует периоду обучения в докторантуре (PhD) по специальности 6D020300 – История, 6D020301-Отечественная история. На данном этапе были осуществлены выбор темы диссертации и научного руководителя, разработка индивидуального плана работы, сбор и изучение архивных источников, научной литературы и материалов периодической печати, анализ и систематизация собранных данных, написание текста диссертации, публикация научных статей по результатам исследования, а также участие в международных и республиканских научных конференциях.

Основным местом диссертационного исследования является Отдел новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана.

Хронологические рамки исследования охватывают 1955-2021 годы, нижняя граница означает дату образования Новой Матчи, а верхняя - 30-летие государственной независимости Республики Таджикистан. Таким образом, диссертационное исследование охватывает процесс формирования и развития экономической, социальной и культурной

жизни Матчинского района в советский период и тридцать лет периода независимости Республики Таджикистан.

Теоретические основы диссертационного исследования носят многоплановый характер и, прежде всего, осуществлены на основе требований современной исторической науки без использования каких-либо идеологических установок. Кроме того, в качестве теоретической основы использованы фундаментальные научные труды по истории таджикского народа, исследования известных отечественных и зарубежных учёных, положения, определённые Правительством Республики Таджикистан относительно приоритетных направлений научно-исследовательских работ в республике.

Методологические основы исследования. Диссертационное исследование основано на фундаментальных принципах исторической науки, прежде всего, историзма, объективности, сравнительного, хронологического анализа, научной аргументированности, системности и устойчивости выводов. Принцип историзма, который считается важнейшим элементом исторического исследования, в диссертации использован при анализе и рассмотрении истории образования и поэтапного развития нового благоустроенного района республики в связи с конкретными историческими условиями и с точки зрения тогдашнего времени. Использование принципа объективности позволило проанализировать исторические события без какого-либо субъективного и идеолого-политического описания и с опорой на достоверные источники. Использование метода историографического исследования в процессе изучения и анализа имеющейся научной литературы по теме позволило всесторонне проанализировать её и получить по данному вопросу конкретные выводы.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые вопрос образования Матчинского района, его экономическое, социальное и культурное развитие, превращение в крупный агропромышленный центр исследован в рамках диссертации в пределах двух исторических периодов – советского и постсоветского, отличающиеся своими особенностями, и когда во всех сферах жизни района произошли коренные изменения, которые отражены в отдельных разделах диссертации. В связи с этим научная новизна диссертации нашла своё отражение в следующих положениях:

- впервые процесс формирования и развития экономической, социальной и культурной жизни Матчинского района в 1955-2021 годах в совокупности исследован в рамках одной диссертации, проанализированы процесс освоения пустующих земель, предпосылки и факторы кампании

по миграции населения и их влияние на развитие экономической, социальной и культурной жизни переселенцев;

- впервые исследована более чем 30-летняя история таджикского народа с момента завершения советской эпохи на примере одного района, с новой точки зрения и вне каких-либо идеологических рамок, со всеми его победами и поражениями, достижениями и упущениями. На примере истории района рассматривается процесс политического, социально-экономического и культурного развития таджикского народа в 1955-2021 годах и переход от одной политико-экономической системы к совершенно новой, а также сравниваются показатели двух исторических периодов – советского периода (более 30 лет) и периода независимости (30 лет);

- впервые особое внимание уделено кампании полного переселения населения одного района, проживавшего в горной местности, в новый осваиваемый район, который в основном был предназначен для возделывания чуждой для них культуры – хлопководства, и широко отражено то, как за короткий срок коренные горные жители Матчинского района освоили культуру хлопководства и вышли в число передовых не только в республике, но и в регионе;

- научному исследованию подвергнут уникальный опыт одновременно благоустройства нового места, и бережное отношение к старому месту проживания, которое в конечном итоге превратилось в отдельный самостоятельный район.

Основные положения, выносимые на защиту:

- исследование установило, что образование Матчинского района явилось результатом целенаправленной государственной политики по освоению новых земель, проведению ирригационно-мелиоративных работ в Дильварзинской степи и формированию новых производственно-административных территорий. Последовательное освоение залежных земель создало материально-экономическую основу для организации нового специализированного хлопководческого района, и данный процесс превратил этот район в один из важных орошаемых центров сельского хозяйства республики;

- на основе архивных документов и статистических данных доказано, что переселенческая политика явилась составной частью единой государственной политики по освоению залежных земель и созданию новых экономических и сельскохозяйственных центров. На её первом этапе (1956–1963 гг.) из Горной Матчи в Дильварзинскую степь было переселено 4 108 семей, или 18 548 человек, что в новейшей истории таджикского народа стало первым опытом по полному переселению целого района вместе со всеми его структурами и населением на новую территорию, а также созданию в короткие сроки нового

административного района с необходимой политической, социально-экономической и культурной инфраструктурой;

- исследование показало, что в годы независимости сельское хозяйство Матчинского района претерпело существенные изменения в результате аграрной реформы, перехода от коллективных хозяйств (колхозов и совхозов) к дехканским (фермерским) хозяйствам и социально-экономических преобразований. Количество дехканских хозяйств района достигло 4 671 (в 2015 г.), между тем, согласно статистическим показателям, доля Матчинского района в сельском хозяйстве Согдийской области составила до 15 % по использованию орошаемых земель, 12 % по садоводству, 10–12 % по животноводству и около 10 % по производству хлопка, что свидетельствует об устойчивом развитии района в территориальном распределении аграрного производства;

- сравнительный анализ статистических данных за 1991–2021 гг. показал, что в годы независимости, в условиях реализации созидательной политики Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, экономическая структура района коренным образом изменилась, Матчинский район из преимущественно аграрного (хлопководческого) превратился в индустриально-аграрный район, а количество промышленных предприятий увеличилось с двух (до периода независимости) до 30 (в 2020 г.), при этом объём промышленной продукции достиг 240,7 млн сомони (в 2019 г.).

Теоретическая и практическая значимость исследования. На основе анализа широкого круга архивных материалов, статистических данных и нормативных документов, официальных материалов и научной литературы была подвергнута всестороннему изучению история развития социально – экономической и культурной жизни Матчинского района в 1955-2021 гг. Научный анализ и выводы, приведённые в диссертации, дают возможность точно и обоснованно показать процесс формирования и развития социально-экономической и культурной жизни района.

Материалы диссертации могут быть использованы при написании фундаментальных обобщающих трудов по истории таджикского народа и Согдийской области; широко использоваться в процессе преподавания и изучения общественных дисциплин, прежде всего «Истории таджикского народа», «Современной истории Таджикистана», «Историографии истории таджикского народа» и специальных курсов по истории новейшего периода.

Степень достоверности результатов исследования обеспечивается точностью данных, достаточностью объёма диссертационного материала, обработкой полученных результатов, объёмом публикаций, анализом и

исследованием, научно-практическим сопоставлением и историографическим анализом имеющихся материалов. Выводы и рекомендации в основном представлены на основе научного анализа результатов теоретического и практического исследования.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности.

Тема диссертации соответствует паспорту научной специальности и требованиям, предъявляемым к подготовке диссертаций на соискание учёной степени доктора философии (PhD) – доктора по специальности 6D020300 – История, 6D020301 – Отечественная история.

Содержание и результаты диссертационного исследования соответствуют следующим пунктам Паспорта научной специальности: 3.3. – Социально-экономическое развитие общества на территории Таджикистана: общественный строй, сельское хозяйство, промышленность, пути сообщения и транспорт, торговля, средства связи, градостроительство, формирование и положение социальных слоёв и классов; 3.6. – История развития культуры, науки и образования в Таджикистане и его регионах. Материальная и духовная культура, просвещение и наука; 3.7. – История развития городов и сельских поселений Таджикистана; 3.9. – Экономические, общественно-политические и культурные связи Таджикистана с другими странами.

Личный вклад автора в получение результатов исследования

Личный вклад соискателя учёной степени в исследование выражается в том, что автор на основе достоверных источников, большого количества опубликованных научных трудов, архивных материалов и материалов периодической печати, связанных с историей развития экономической, социальной и культурной жизни Матчинского района в 1955-2021 годах, провёл комплексное научное исследование. Это исследование впервые в отечественной историографии выполнено самостоятельно.

В результате анализа и всестороннего изучения различных источников и научной литературы диссертант научно реконструировал и представил историю новейшего периода одного из крупных районов республики и важного сельскохозяйственного и агропромышленного центра страны – Матчинского района.

Апробация результатов исследования. Основные положения исследования были изложены в виде докладов на республиканских научно-практических конференциях, а также научно-практических и научно-теоретических семинарах Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (2022-2025).

Диссертация была обсуждена на заседании Отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша

Национальной академии наук Таджикистана 10 марта 2026 года (протокол № 3) и рекомендована к публичной защите.

Публикации по теме исследования. Общие положения и выводы диссертации опубликованы в 12 статьях автора, в том числе 4 статьи в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация изложена в объёме 181 страниц компьютерного текста и состоит из введения, трёх глав, шести параграфов, заключения, списка источников и использованной литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснованы научная значимость исследования, степень изученности темы, связь работы с программами (проектами) и научными темами, цель и задачи исследования, этап, место и период исследования, теоретико-методологические основы и источниковая база исследования, научная новизна и основные положения, выносимые на защиту, а также рассмотрены и определены теоретическая и практическая значимость выполненного исследования, степень достоверности результатов исследования, соответствие диссертации паспорту научной специальности, личный вклад соискателя, апробация и реализация научных результатов, публикации по теме исследования и структура диссертации, и в соответствии с установленными требованиями даётся соответствующая информация.

Первая глава диссертации – **«Освоение новых земель и образование Матчинского района»**, состоящая из двух параграфов, посвящена основным факторам и причинам освоения новых земель, переселения жителей Горной Матчи в Дильварзинскую степь и образованию Матчинского района.

В первом параграфе – **«Освоение земель Дильварзинской степи и переселение матчинцев»** подробно, на основе анализа положения Таджикской ССР в 50-60-е годы прошлого века, в связи с послевоенным восстановлением народного хозяйства, в особенности восстановлением лёгкой и пищевой промышленности, ирригационных и мелиоративных сооружений, освоением земель, выведенных из использования, и введением в производственный оборот новых пустующих и безводных земель, исследована необходимость освоения Дильварзинской степи. В процессе реализации этих задач постоянно учитывалась большая потребность промышленности Советского Союза, особенно военной промышленности, в сырьевых материалах, в частности в хлопке.

Постановление Совета Министров СССР 1948 года «О плане электрификации сельского хозяйства на 1948-1950 годы» ставило задачу в

дальнейшем при строительстве сельских электростанций уделять внимание не только производству электроэнергии и обеспечению населения освещением, но и строительству гидротехнических сооружений, существующих плотин, оросительных каналов и других объектов водного хозяйства [19, 83].

Одной из задач строительства Кайраккумской ГЭС в 1956-1957 годах являлось именно это положение. Для получения предусмотренного прироста орошаемых земель общей площадью 474 тыс. гектаров в Узбекистане, Киргизии, Таджикистане и Казахстане имеющихся водных запасов Сырдарьи было недостаточно. В маловодные годы недостаток водных ресурсов для обеспечения орошения этих земель составлял 1-2 млрд м³ [22, л.78]. Для постоянного и регулярного обеспечения водой орошаемых и вновь осваиваемых земель этих республик, в том числе пустующих земель на севере Таджикистана, строительство такого водохранилища, как Кайраккумское, было крайне необходимо. Поэтому в соответствии с генеральным планом было предусмотрено строительство гидротехнического сооружения на Сырдарье и водохранилища ёмкостью 4,2 млрд кубометров [109, 123].

Решению этой задачи способствовали постановление Совета Министров СССР от 2 июня 1951 года о строительстве Кайраккумской ГЭС и совместное постановление ЦК КП Таджикистана и Совета Министров Таджикской ССР о начале подготовительных мероприятий к строительству электростанции [99, 152]. Учитывая её экономические показатели и особенно строительные параметры, комиссия дала разрешение, в первую очередь, на сооружение Кайраккумского водохранилища, строительство которого достигалось с меньшими затратами и с использованием простой техники, и одновременно благодаря этому строительству появилась возможность вырабатывать в среднем до 550 млн кВт. часов электроэнергии в год [50, 81].

С другой стороны, это строительство наносило Ленинабадской области Таджикской ССР серьёзный ущерб, поскольку под водой оставалось более 75 тыс. гектаров плодородных земель области. В связи с этим, комиссия предложила просить союзное правительство рассмотреть вопрос об увеличении земельного фонда Ленинабадской области за счёт вновь орошаемых земель Узбекской ССР в соответствии с изменением государственных границ указанных республик; в целях развития машинного орошения в Ленинабадской области разрешить использование электроэнергии Кайраккумской и Фархадской гидроэлектростанций; провести защитные мероприятия с целью недопущения затопления плодородных земель вокруг водохранилища; хозяйства зон затопления переселить в места, где предусмотрено проведение оросительных работ [21, л.9].

Важнейшим результатом строительства этого объекта стало освоение новых земель, в том числе Дильварзинской степи и орошение этой местности. Площадь Дильварзинской степи на территории Таджикистана составляла 56,3 тыс. гектаров, из которых 16 тыс. гектаров были предусмотрены для

первоочередного орошения. Наряду с большим каналом «Советский Таджикистан», построенным в 1928 году в нижней части Дильварзина, по постановлению ЦК КП Таджикистана и Совета Министров республики было начато строительство Верхнего Дильварзинского канала.

В январе 1955 года по призыву партийного комитета и облисполкома Ленинабадской области из 29 колхозов около 2 000 колхозников из Нау, Пролетарска, Ленинабада, Ура-Тюбе и других районов северного Таджикистана прибыли на помощь строителям. Строители в течение 4-5 месяцев выработали до 29 тыс. метров камня, в целом, более 302 тыс. кубометров камня и свыше 1 млн 308 тыс. кубометров грунта [103, 2-3]. В начале мая 1955 года строители провели испытание и пустили воду, однако из-за ошибки проектировщиков неустойчивый каменисто-песчаный грунт русла канала не позволил воде пройти, и она разлилась по окружающей степи и местности. Для устранения этой аварии возникла необходимость немедленно перекрыть канал и покрыть его железобетонным раствором.

С завершением строительства и вводом в эксплуатацию первой очереди Верхнего Дильварзинского канала началось освоение плодородных земель степи, пустовавших в течение веков. С запуском воды сюда переселилась большая группа земледельцев из Горной Матчи.

Строительное управление до мая 1955 года занималось возведением жилых зданий для самих рабочих, а затем приступило к строительству жилых домов для жителей колхозов. Согласно архивным материалам, «в течение 1955 года необходимо было построить почти 600 жилых зданий, однако из-за нехватки рабочей силы (на строительстве работало только 110 рабочих) к сентябрю было введено в эксплуатацию всего 36 жилых домов, а ещё 40 домов были подготовлены к использованию спустя шесть месяцев» [23, л.30].

X съезд КП Таджикистана (1956) обязал ЦК КП и Совет Министров Таджикской ССР, местные партийные и советские организации усилить заботу о жителях, переселенных в хлопководческие районы и добиться выполнения плана строительства жилья для переселённых хозяйств. На пути выполнения этого решения в 1956-1957 годы всего 3 892 семьи колхозников из горных районов республики были переселены в колхозы и совхозы хлопководческих районов, что составило всего 69,1% плана переселения [24, л.27]. Одной из основных причин невыполнения плана переселения была крайне слабая подготовка колхозов и совхозов республики к приёму переселенцев. Например, «в 1957 году в колхозах, принимавших переселенцев, должно было быть построено 3 800 жилых домов, однако фактически было построено только 650 домов» [24, л.27].

По поручению Б. Гафурова правительство Таджикской ССР через указанную комиссию обратилось к союзному правительству с просьбой о том, чтобы вместо земель, оказавшихся под Кайраккумским водохранилищем, были компенсированы земли с пустующих земель Узбекистана, а население, лишившееся жилья, было переселено на орошаемые, ровные и пригодные для

сельского хозяйства земли. Правительство Узбекистана должно было в 1958 году выделить Таджикистану из Мирзачульского района более 50 тыс. гектаров пустующих земель. Однако на практике Узбекистан выделил Таджикистану за счёт холмистых земель районов Бекабад, Боёвут и Хавас Ташкентской области лишь около 40 тыс. гектаров земли [100, 71-78].

Б. Гафуров, учитывая многие факторы, поставил вопрос о переселении жителей Горного Матчинского района в Дильварзинскую степь. Этот район, без гор и рек, со всей административной структурой, географическими названиями, коллективными хозяйствами, школами и культурно-просветительными учреждениями, делопроизводством был полностью перенесён в Дильварзинскую степь. «Наступит время, - предсказывал Б. Гафуров, - матчинцы благоустроят Дильварзинскую степь, повысят уровень своей жизни, а затем возродят и Горную Матчу» [49, 132].

Согласно постановлению Совета Министров Таджикской ССР от 25 января 1956 года «О плане переселения и организованного набора рабочих в 1956 году» была разработана программа переселения колхозников и других групп населения горных и высокогорных районов в колхозы и совхозы хлопководческих районов республики. В 1956 году из Матчинского района в Дильварзинскую степь по этому плану должно было переселиться 1 200 крестьянских хозяйств [48, 221].

Миграция населения Горной Матчи было осуществлено в соответствии с постановлением Президиума Верховного Совета Таджикской ССР. До конца августа 1956 года для переселения 3 058 семей были оформлены необходимые документы, и в первую очередь 527 семей переселились на новое место жительства [41, 848]. Только в течение 1957 года для своевременного и организованного проведения переселения Матчинского района было выделено 120 млн рублей, в объёме и размере денег того времени. Эти выделенные средства были потрачены на строительство жилых домов, культурно-бытовых, административных и иных объектов [49, 123].

В целом земли Дильварзинской степи осваивались в три этапа. На первом было освоено 15 356 гектаров, на втором - 11 549 гектаров и на третьем - 3 397 га [68, 39]. После освоения пустующих земель Дильварзина новый район был создан, прежде всего, целенаправленно в целях развития хлопководства в республике. Отметим, что деятельность всех организаций, структур и жителей района с самого начала была направлена на развитие хлопководства. Для достижения этой цели в короткий срок было налажено создание новых коллективных хозяйств – колхозов и их управленческого аппарата.

Во втором параграфе первой главы – «Образование Новой Матчи» – исследован процесс образования нового района со всеми его структурами.

27 ноября 1956 года с целью освоения земель Дильварзина Ленинабадской области население Матчи было переселено из гор в этот уголок края. В постановлении Президиума Верховного Совета Таджикской ССР говорилось:

«В связи с переселением всех колхозников колхозов Матчинского района на новые осваиваемые земли Дильварзинского массива Президиум Верховного Совета Таджикской ССР постановляет:

1. Перенести Матчинский район в местность Дильварзин, включив в его состав сельский совет Авзикент, селения: Бегули, Джингилик, Капали, Катта-Оличали, Кок, Оккур, Сарой Мардон, Теракли, Тохмок, Тол и Уткансой, сельский совет Унджи, селения: Джингилик, Дунг Булок, Катор-Булок, Катта-Айри, Кизбиби, Кичи-койри, Машараф, Мирзоработ, Хамработ, Хулба-Булок и Четики сельского совета Ёва и посёлки: Консой, Такели, Олтин Топкан и Куруксой Ленинабадского района.

Административный центр Матчинского района установить в селении Янток. Административную границу между Матчинским районом и Ленинабадом установить в соответствии с прилагаемой картой.

2. Упразднить сельские советы Гузн, Ланглиф, Матча, Исиз, Обурдон, Падрох и Палдорак Матчинского района.

3. Образовать на Дальверзинском массиве Матчинского района следующие кишлачные Советы:

Кишлачный Совет Матча - на территории поселка № 1, присвоив этому поселку наименование кишлак - Матча;

кишлачный Совет Обурдон - на территории поселка № 2, присвоив этому поселку наименование кишлак-Обурдон;

кишлачный Совет Полдорак - на территории поселка № 3, присвоив этому поселку наименование - кишлак Полдорак.

4. Образовать в составе Матчинского района кишлачный Совет Янтак с центром в кишлаке Янтак, включив в его состав кишлаки: Бегули, Джинглик, Дунг, Булок, Капали, Ката-Оличали, Катор-Булок, Катта-Айри, Кизбиби, Кичикойри, Кок, Машараф, Мирзаработ, Оккур, Саромайдон, Теракли, Токмак, Толь. Уткансай, Хамрабад, Хулба, Булак, Четик и Янтак» [16, 16-17].

Под этим постановлением подписались председатель Президиума Верховного Совета Таджикской ССР М. Рахматов и секретарь Д. Гадоев. Однако, в некоторых работах данное постановление приводится с подписью Н. Додхудоева в качестве председателя, что совершенно неверно, поскольку Н. Додхудоев с 25 мая 1956 года был назначен на должность председателя Совета Министров Таджикской ССР.

Районный партийный комитет и исполком районного Совета депутатов трудящихся в 1955-1956 годах с помощью первичных партийных организаций и беспартийного актива во всех сёлах и кварталах проводили широкую разъяснительную работу о выгодах переселения жителей района в Дильварзинскую степь, о повышении в новых условиях уровня материальной и культурной жизни населения, о создании новой дополнительной площади хлопковых посевов. Во всех первичных партийных организациях колхозов и других учреждений проводились общие собрания, на которых велась

агитационная работа относительно условий, возможностей и основных задач переселения.

В 1956 году в Дильварзинской степи была проделана большая работа по созданию новой структуры Матчинского района. Для восстановления нормальной жизни здесь при районном партийном комитете Матчи была создана комиссия, в состав которой вошли партийные и советские работники, председатели колхозов, секретари партийных организаций. По требованию районного исполкома из Ленинабадской области в Дильварзинскую степь для расширения жилищного строительства были направлены 50 мастеров с необходимой техникой. При ежедневной помощи областных, партийных, советских строительных организаций Ленинабадской области в летний сезон 1956 года на трёх участках для переселенцев было построено более 600 жилых домов [85, 36].

Указом Президиума Верховного Совета Таджикской ССР от 27 ноября 1956 года новому хлопководческому массиву Дильварзинской степи было присвоено название Матчинского района. Наряду с этим, значительная часть территории Ленинабадского района, где располагались Консойский комбинат, МТС Курамазара, местность Сардоб и ряд населённых пунктов и геологоразведочных участков, была передана в распоряжение Матчи.

В сентябре 1956 года первые матчинцы прибыли в Дильварзин. До их прибытия этот массив был разделён на три участка, чтобы в каждом из них разместить по три колхоза, кроме того, для строительства центра была выделена специальная площадка. Вначале часть переселенцев жила в палатках. Основной канал ещё не был готов к моменту прибытия жителей, не хватало питьевой воды. Затем было решено ускорить строительство водопровода от горного источника до массива Янток, где был создан районный центр, чтобы оттуда вода доставлялась в ёмкостях на все участки.

Среди жителей Матчи было много истинных патриотов, которые направляли все свои силы на общественную работу, прежде всего, на строительство традиционных горных домов, плотническое дело и другие работы, оказывая переселенцам всестороннюю помощь. Так, плотник Мазбут Ахмадов получил большую известность своим мастерством, с его помощью на втором участке колхозного массива были построены сотни жилых домов. На третьем участке, куда переселились жители колхоза Палдорак, проявил себя сборщик хлопка и плотник 75-летний Ашур Олимов из колхоза «Правда». Несмотря на преклонный возраст, он своим самоотверженным трудом стал примером для молодёжи. Вместе с ним более 20-ти членов его семьи переселились в долину [97, 207-208].

Осенью 1956 года, хотя были переселены управления и хозяйства 9 колхозов, некоторые из них не имели складов и хозяйственных дворов. Большинство членов этих колхозов из-за отсутствия жилых зданий временно оставались в Горной Матче. Но, несмотря на это, все колхозы осенью 1956 года начали хозяйственные работы на новых землях, засеяв богарные земли

зерновыми культурами, определив площади посевов хлопка и завершив первый весенний сев к 1957 году. Жители Матчи впервые начали сельскохозяйственные работы с помощью машин, используя 165 тракторов с 350 трактористами из Курамазара и новообразованной МТС Дильварзина [97, 209].

Постановлением Совета Министров Таджикской ССР «О строительстве хозяйств в Матчинском районе Ленинабадской области» от 6 февраля 1957 года облисполкому Ленинабадской области было поручено до принятия программы народного хозяйства республики на 1957 год перевести на строительство районного центра Матчи в массиве Янток 20 млн. рублей из основного фонда [97, 209]. Для исполнения этого постановления обязали министерства строительства, сельского хозяйства, а также транспорта и дорог Таджикской ССР.

Однако, несмотря на имеющиеся льготы и строгий контроль со стороны партийных и государственных органов, в руководстве работой и выполнении намеченных планов имелись определенные недостатки. Руководство СМУ не принимало необходимых мер по выполнению строительных планов, темпы жилищного строительства не отвечали требованиям, все это препятствовало переселению колхозников Горной Матчи на новые земли. Например, за два года, с 1956 по 1958 год, из 4 тыс. запланированных хозяйств было переселено только 2 150 хозяйств [97, 214]. После принятия дополнительных мер и проведения контрольных работ в 1958 году СМУ ввело в эксплуатацию 781 жилой дом для переселенцев [48, 249].

В течение 1959-1960 годов для переселенцев были введены в эксплуатацию 1475 жилых зданий, в районном центре 14 зданий на 8 комнат и 41 однокомнатных зданий, два общежития, больница, здание районного исполкома, десятки магазинов, столовых и чайхан [97, 217]. Широкое развитие получили также строительство межрайонных дорог, озеленение, обеспечение населённых пунктов водой, особенно районного центра. По данным, «в сентябре 1961 года на территории районов Матча, Худжанд и Уратюбе было построено и введено в эксплуатацию 314 километров автомобильных дорог и более 100 километров высоковольтных линий электропередач» [49, 326].

28 июля 1966 года, согласно постановлению Президиума Верховного Совета Таджикской ССР, административный центр Матчинского района, который ранее назывался Янтон, был переименован в посёлок Бустон [17, 5-6].

Таким образом, в результате освоения пустовавших годами земель Дильварзинской степи, строительства Кайраккумской гидроэлектростанции и её водохранилища, проведения большого объёма ирригационных и мелиоративных работ и переселения жителей горного Матчинского района был образован новый район с крупными колхозами и совхозами.

Вторая глава диссертации – **«Матчинский район и его развитие в советский период (1955-1991 годы)»**, которая также состоит из двух параграфов, посвящена исследованию социально-экономического и культурного развития района в советский период.

В первом параграфе – **«Экономическое и социальное развитие Матчинского района в 1955-1991 годы»** – основное внимание уделено анализу экономического и социального развития района, а также превращению его в один из основных сельскохозяйственных районов республики, прежде всего, хлопководческих.

В первой половине 50-х годов XX века Таджикская ССР, как и другие республики Советского Союза, обратилась к важному вопросу использования пустующих земель. В связи с этим в данный период ускорился процесс внутренней миграции, переселения населения из горных районов в долины с целью их расселения на вновь освоенных землях. В «Законе о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства СССР на 1946-1950 годы» подчёркивалось: «В целях скорейшего восстановления сельского хозяйства и его дальнейшего развития необходимо обеспечить всестороннее укрепление общественного хозяйства колхозов и укрепление организационно-хозяйственного метода деятельности машинно-тракторных станций и совхозов» [18, 273].

Учитывая социально-экономические трудности жителей, ЦК КП и Совет Министров Таджикистана организовали переселение трудящихся на земли Дильварзинской степи. Обширные площади верхней части Дильварзина с помощью проектировщиков были разделены на три участка, на каждом из которых было организовано несколько новых колхозов. В результате финансового обеспечения были полностью освоены 51 тыс. гектаров пустующих земель, из которых 15 тыс. гектаров находились в Дильварзинской степи. Вместе с тем, для обеспечения условий жизни населения в этот период были построены и введены в эксплуатацию 117,9 тыс. квадратных метров жилых домов, а также культурные, социальные и административные здания [41, 832-833].

Государством были выделены значительные финансовые ресурсы для развития и улучшения инфраструктуры района. Как показывают архивные данные, до 1959 года на строительство жилых зданий «районного центра было выделено 3 миллиона 405 тысяч, на проведение радио- и телефонной линии 12 тысяч рублей, на водоснабжение 12 тысяч рублей, на электроснабжение 545 тысяч 400 рублей, на различные бытовые постройки района 4 миллиона 202 тысячи рублей, на строительство домов колхозников 36 миллионов 147 тысяч рублей, на освоение новых земель и сельское хозяйство – 18, на строительство домов колхозников 36 миллионов 147 тысяч рублей, на освоение новых земель и сельское хозяйство 18 миллионов 173 тысячи рублей, на строительство Верхнего Дильварзинского канала 78 миллионов 526 тысяч рублей» [26, л.21-22].

Формирование Матчинского района было продиктовано необходимостью планомерного развития хлопководческой сферы в республике. Для достижения этой цели в короткий срок были организованы новые коллективные хозяйства – колхозы и их управленческий аппарат. В 1957 году жители Матчинского района впервые приступили к возделыванию хлопка. Несмотря на первый посев на новых землях и наличие множества трудностей, трудящиеся района в 1957 году сдали государству 4 830 тонн, а год спустя, в 1958 году, в два раза больше хлопка [63, 39].

С момента основания поселения жители района проявили интерес к внедрению инновационного метода выращивания хлопка – квадратно-гнездового способа. Начиная с 1961 года, на значительных площадях было налажено полномасштабное механизированное возделывание хлопчатника, основанное на данном методе. Суть квадратно-гнездового способа заключалась в равномерном размещении семян хлопка на одинаковом расстоянии друг от друга, что обеспечило бы симметричность рядов со всех сторон. Благодаря этому в том же году сбор хлопка машинами был доведён до 2 тыс. тонн [97, 251].

Высокий урожай хлопка способствовал укреплению экономической и финансовой базы колхозов и одновременно росту доходов колхозников. Если в 1956 году в Горной Матче общий доход 9 колхозов составил 5 миллионов 921 тысячу рублей, то в 1957 году общий доход колхозов в новом районе составил почти 28 миллионов рублей, в том числе только от хлопководства 18,4 миллиона рублей [97, 251]. В 1958 году колхозники района сдали государству 5570, 2 тонны хлопка, 91% которого составил высший сорт [26, л.20]. В 1960 году совхозы района сдали государству 13 176 тонн хлопка [39, 202], а с земель Дильварзинской степи собрали 3 645,8 тонны зерна и другую сельскохозяйственную продукцию [39, 194-195].

Среди мероприятий, способствовавших дальнейшему росту сельскохозяйственного производства, основную роль играли обучение и подготовка кадров. С этой целью совхоз-техникум ежегодно направлял на работу группу квалифицированных специалистов и создавал новые комплексные бригады. В техникуме изучали опыт руководства известнейших колхозных деятелей своего времени, таких как дважды Герой Социалистического Труда, председатель колхоза «Москва» Ходжентского района С. Урунходжаев, Герой Социалистического Труда, председатель колхоза имени «Ленина» Науского района (ныне Спитамен) А. Самадов, опыт руководства комплексными бригадами Ш. Расулова из колхоза имени Калинина Регарского района, Х. Назарова из колхоза «Правда» Аштского района, Героя Социалистического Труда, депутата Верховного Совета СССР Х. Амирова из колхоза имени «Куйбышев» Матчинского района и других известных передовиков сельского хозяйства.

Благодаря усилиям трудящихся района только в течение 1957-1970 годов государству было сдано 271 550 тонн «белого золота». Общий объём

продукции колхозов и совхозов, который в 1955 году до переселения составил 463 тыс. рублей, по новым ценовым показателям к 1970 году достиг 18,6 миллиона рублей, то есть увеличился в 40,2 раза. За этот период чистый доход только колхозов и совхозов составил 33,8 миллиона рублей. Кроме того, если учесть, что государство от каждой тонны хлопка получало 680 рублей чистого дохода, то общий доход от продажи и переработки продукции, полученной на землях Дильварзина, составил более 218,4 миллиона рублей [32, л.20].

Матчинский район относился к числу тех районов республики, которые не только возвращали средства, выделенные из бюджета, но и приносили государству значительный доход. Только в 1962 году район принёс в бюджет республики доход в размере 160,4 миллиона рублей. В 1980 году, когда второй этап освоения земель с дополнительной площадью 10 тыс. гектаров был полностью завершён, годовой урожай хлопка был доведён до 40-45 тыс. тонн, то есть государство ежегодно получало не менее 27,5 миллиона рублей чистого дохода от этого района, не считая такого же дохода от колхозов и совхозов [32, л.21].

В 1980 году 10 сельских хозяйств района полностью и даже сверх того выполнили установленный план сдачи хлопка, и вместо предусмотренных 43 500 тонн дехкане сдали 51 262 тонны хлопка, что на 8 262 тонны превышало план. Подавляющее большинство хлопководческих бригад района смогли успешно выполнить свои обязательства. В частности, 53 бригады довели урожайность с каждого гектара от 35 до 45 центнеров [28, л.14].

Повышение производительности труда, увеличение производства валовой сельскохозяйственной продукции и рост эффективности производства дали возможность колхозам и совхозам получать больше чистой прибыли. В частности, общий доход колхозов в 1974 году по сравнению с 1965 годом увеличился с 9 миллионов 345 тысяч рублей до 21 миллиона 754 тысяч рублей, то есть в 2,3 раза больше. Объём реализации продукции в совхозах достиг соответственно с 1 миллиона 952 тысяч рублей до 6 миллионов 280 тысяч рублей. Чистая прибыль колхозов и совхозов увеличилась с 2 миллионов 736 тысяч рублей до 7 миллионов 674 тысяч рублей, а рентабельность составила 38,7% [105, 46-48].

Однако процесс экономического и социального развития района не всегда был одинаковым и равномерным. Под воздействием природных явлений, прежде всего, засухи и маловодья, нередко происходило снижение результатов и невыполнение планов. Анализ показал, что рентабельность колхозов и совхозов района в отдельные годы имела тенденцию к снижению. Например, этот показатель в 1960 году был равен 46,6%, однако в 1965 году снизился до 33,3%, а в 1970 году несколько восстановился и достиг 37,4% [25, в.23].

Анализ экономического и социального развития вновь образованного Матчинского района в течение тридцати лет существования советского общества (1955-1985 годы) показал, что район из местности пустующих

земель, в результате миграции населения горных районов, превратился в место проживания и стал одним из передовых районов республики и области, получив статус одного из основных сельскохозяйственных районов, особенно хлопководческих.

Второй параграф второй главы – **«Общественно-культурная жизнь Матчинского района в советский период»** – рассматривает общественно-культурную жизнь района, формирование и развитие системы образования, учреждений здравоохранения и медицинского обслуживания, культурно-просветительных центров.

До переселения жителей Горной Матчи в 1954-1955 годах в районе существовали следующие учебные объекты: 1 средняя школа, 21 семилетние школы и 21 начальных школ. В этих заведениях обучались 2 772 учащихся, из которых 1734 составляли девочки. В районе также действовали 3 специальные школы для сельской молодёжи, в которых обучались 190 учащихся [33, л.5]. В этом году общее число учителей района составляло 190 человек, из которых 5 человек имели полное высшее образование, 31 неполное высшее, 146 среднее образование и 8 семилетнее образование [33, л.5-6].

Развитие системы народного образования в Матчинском районе отличалось от других районов тем, что после миграции населения из горного региона в безлюдную местность и на новые освоенные земли возникла необходимость заново создавать материально-техническую базу и даже систему управления образованием. Наряду с переселением людей на новое место постепенно были перенесены и образовательные учреждения. Согласно информации, предоставленной Р. Абулхаевым, уже на «второй год, то есть в 1957 году, в новом Матчинском районе действовали 13 начальных школ, 30 семилетних школ и 6 средних школ, в которых обучались 6 500 учащихся» [47, 320].

В 1958/59 учебном году в районе функционировали 43 школы с 489 классами, в которых обучались 6 545 учащихся. Однако из 43 существовавших школ только три средние школы были частично обеспечены учебным и наглядным оборудованием. В остальных школах учебные материалы по естественным и гуманитарным предметам почти отсутствовали [31, л.1].

Результатом работы учителей стало то, что в 1965 году 94 выпускника учебных заведений района были приняты в университеты, институты и профессиональные училища страны. В 1974 году районный отдел народного образования в результате улучшения обеспеченности педагогическими кадрами, повышения качества учебно-воспитательной работы добился значительных успехов. В 37 средних и восьмилетних школах района работали 730 учителей. Из этого числа 390 человек имели высшее и неполное высшее образование, а ещё 157 человек – среднее педагогическое образование [30, л.8].

Несмотря на достигнутые успехи, средние школы района продолжали испытывать трудности и недостатки. В частности, учебные здания восьмилетних школ №12, 18, 19, 20, 23 и 24 не отвечали нормативным строительным требованиям учебных учреждений [30, в.9]. Материально-техническая база этих школ находилась в крайне неблагоприятном состоянии. В ряде школ уровень знаний учащихся не соответствовал требованиям учебного плана. В 1973/74 учебном году 241 учащийся не смогли полностью освоить учебную программу и поэтому были оставлены на второй год. Часть учащихся средних школ №2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13 и других по причине безответственности администрации учебных заведений района не была обеспечена учебниками [30, л.11].

В советский период первыми представительницами женщин-педагогов района являлись Ёдгормо Муродова, Ситорамо Мухторова, Муродбегим Сафарова, Иззатмо Азимова, Сабоҳат Нурова, Раёно Муродова, Сарвармо Давлатова, Дилрабо Сафарова, Сурайё Ёкубова, Шаходат Шарифова, Ояджон Шарифова и десятки других, которые после окончания школы, училища и высших учебных заведений занялись педагогической деятельностью и внесли достойный вклад в духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения [113, 7].

В 1975 году 495 выпускников средних школ Матчинского района обучались в высших учебных заведениях республики, а также в Москве, Днепропетровске, Ленинграде и других городах Советского Союза [107, 3]. Кроме того, 474 юношей и девушек обучались в техникумах и педагогических и медицинских училищах республики. Только в течение 10 лет (1965-1975) из числа выпускников восьмилетних и средних школ было подготовлено более 600 педагогов.

После принятия постановления ЦК КП и Совета Министров Таджикской ССР от 8 июня 1977 года в направлении развития дошкольных учреждений и улучшения качества обучения и воспитания в Матчинском районе также произошёл ряд изменений. До 1977 года здесь действовали всего 6 постоянных дошкольных учреждений с контингентом 950 детей. В результате принятых мер в 1977-1980 годах к этому числу были добавлены 3 новых учреждения, общая вместимость которых составляла 280 человек. В результате общее число дошкольных учреждений достигло 9 с контингентом 1185 детей [27, л.25].

С началом перестройки советского общества в жизни образовательных учреждений также постепенно произошли изменения, однако некоторые районы, особенно севера республики, в том числе Матчинский район, сумели в эти годы и даже в годы политических столкновений в определённой степени сохранить сложившуюся устойчивую систему. В 1988/89 учебном году в районе действовали 46 школ с 20 296 учащимися, из которых 16 841 человек обучались в средних школах. Кроме того, в районе имелись две школы-интерната, в которых воспитывались 174 учащихся [153, 8]. В этом же

учебном году во всех образовательных и дошкольных учреждениях района работали 1394 учителя и воспитателя, из которых 1055 имели высшее образование, 182 среднее специальное, а 112 общее среднее образование. Все средние школы района и 83% восьмилетних школ были полностью обеспечены квалифицированными учителями [108, 8].

Наряду с образованием нового Матчинского района и своевременными мерами по его социально-экономическому развитию, партийные и советские органы республики и области уделяли большое внимание также вопросам культуры, организации и налаживания деятельности культурно-просветительных учреждений.

В 1958 году в районе функционировали 7 крупных больниц, 4 поликлиники, детская больница, 5 родильных домов, диспансер, 7 детских садов, 55 пунктов медицинских консультаций и помощи, успешно обслуживавших переселенцев. Общее число врачей различных специальностей составляло 127 человек, из которых 30 имели высшее образование [110]. В районе ежегодно увеличивалось число больничных коек, возрастало финансирование оздоровительных мероприятий. Если в 1961 году центральной больнице Матчи было выделено 516,7 тыс. рублей, то в 1962 году этот показатель увеличился до 550 тыс. рублей [39, л.19]. Число медицинских и фельдшерских пунктов увеличилось на 7 единиц, хотя и этого для района с населением в 50 тыс. человек было недостаточно.

Процесс увеличения учреждений бытового обслуживания и здравоохранения в районе характеризовался исключительно высокими темпами. В 1978 году в районе функционировали 89 торговых точек, 35 пунктов общественного питания, 23 парикмахерские, 5 фотоателье и 6 бань, а также 6 больниц, 5 амбулаторий и поликлиник, 20 фельдшерско-акушерских пунктов, 4 аптеки, 69 врачей, 212 работников среднего медицинского персонала [106, 2-3].

В развитии культурной жизни значительна роль Народного театра Матчинского района, который в 1981 году был создан по решению районных властей на базе драматического кружка при Дворце культуры посёлка Бустон. Школа искусств Матчинского района также относится к числу важных культурно-образовательных учреждений, и в структуре школы действовали два основных отделения - музыкальное и художественное. Музыкальное отделение включало такие специальности, как фортепиано, рубаб, най, гиджак, дойра, маком, танец и чанг. На художественном отделении организовано обучение по направлениям изобразительного искусства, кукольного театра и театра [87, 33].

После переселения в Дильварзинскую степь жители Горной Матчи смогли за короткий срок с первых дней сформировать культурную жизнь и новую систему народного образования и добиться больших успехов. В 2016 году во время рабочей поездки Президент Республики Таджикистан, Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон, обращаясь к истории переселения

матчинцев в пустынную Дильварзинскую степь, подчеркнул: «Жители Матчинского района с тем же чувством гордости и духом патриотизма после переселения на новое место и создания процветающего, зелёного и благоустроенного края, прежде всего, принесли с собой на эту новосозданную землю родовые традиции и древние национальные обычаи и до сих пор развивают их наилучшим образом» [8].

Третья глава диссертации – **«Матчинский район в период независимости (1991-2021)»** состоит из двух параграфов.

В первом параграфе **«Независимость и социально-экономическое развитие Матчинского района»** подробно проанализированы вопросы развития экономики района, особенно развития промышленных предприятий, реформирования сельскохозяйственной отрасли, образования дехканских хозяйств и развития различных отраслей сельского хозяйства.

Государственная независимость Республики Таджикистан обеспечила для всей страны, в том числе для Матчинского района, начало нового этапа социально-экономического и культурного развития. Лидер нации, Президент страны уважаемый Эмомали Рахмон с первых дней независимости проявил особое внимание к возрождению отдалённых районов, в том числе Матчинского, и постоянно принимал меры по решению их проблем.

Одним из важных достижений Матчинского района в период независимости является развитие промышленной отрасли. До этого на территории крупного хлопководческого района республики существовали всего два промышленных предприятия это хлопкоочистительное предприятие в посёлке Бустон и районная типография. В 2020 году число промышленных предприятий района достигло более 30 единиц, а общий объём промышленной продукции района вырос с 14,7 млн сомони в 1991 году до 240,7 млн сомони в 2019 году, что превышает в 16 раз [116]. Эти показатели свидетельствуют об устойчивом экономическом развитии района в период независимости.

Из общего числа промышленных предприятий только крупных предприятий было 22 и малых предприятий 8. 10 крупных промышленных предприятий района непосредственно занимаются переработкой хлопка, 4 учреждения производством растительного масла, 3 предприятия производством кирпича, 1 предприятие производством цемента, 1 предприятие производством молочной продукции, 1 предприятие производством полиэтиленовых мешков. Кроме того, в районе действуют прядильная фабрика и типография. Из 8 малых предприятий 3 занимаются производством пластиковых дверей и окон, 3 производством кирпича, 1 производством швейной продукции и 1 производством мясной продукции. В целом, на промышленных предприятиях района производится более 30 наименований продукции. Если в 1991 году объём совокупной промышленной продукции в районе составил 14 миллионов 680 тысяч сомони, то в 2019 году этот показатель достиг 240 миллионов 694 тысяч

сомони, что больше в 16,4 раза. Объём совокупной промышленной продукции за восемь месяцев 2020 года составил 93 млн 5754,3 тыс. сомони [116]. Только в течение 2019-2020 годов на территории района были введены в эксплуатацию 5 новых промышленных предприятий и цехов.

К одним из основных факторов социально-экономического развития района и благосостояния его населения можно отнести непосредственное внимание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона. В годы независимости Лидер нации, Президент страны уважаемый Эмомали Рахмон несколько раз, в том числе в 1996, 2007, 2011, 2016, 2020 годах посетил Матчинский район, и благодаря этим визитам здесь были введены в эксплуатацию десятки новых социально-экономических и культурно-просветительных объектов.

В период независимости значительной стала роль частного сектора и деятельности предпринимателей района в различных отраслях промышленности. Анализ показал, что усилиями отдельных предпринимателей в районе были построены несколько малых и крупных промышленных предприятий, часть из которых построена в сотрудничестве с иностранными партнёрами, а часть на средства, собранных отечественными предпринимателями. После обретения независимости число таких предприятий в районе из года в год возрастало, причём большая часть из них была ориентирована на лёгкую и пищевую промышленность. В частности, за короткий срок начали работать хлопкоочистительное и маслобойное предприятия джамоата Оббурдон, принадлежащие компании «Амир - Шукур» [41, 750]. В 2004 году по инициативе председателя объединения дехканских хозяйств имени Рудаки М. Рахимова было введено в действие другое новое маслобойное предприятие. Исходя из потребностей населения, молодой предприниматель Т. Абдулов на базе ЗАО «Дорис» ввёл в эксплуатацию новое маслобойное предприятие с более чем на 100 рабочих мест [41, 750-751].

В связи с реализацией плана мероприятий, посвящённых 30-летию Государственной независимости, в районе были построены и введены в эксплуатацию 635 объектов различного назначения общей суммой свыше 300 миллионов сомони. Все эти достижения являются результатом независимости, мира и национального единства, а также заботы и поддержки Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона. Например, «в промышленной сфере в 2025 году число промышленных предприятий превысило 30 единиц, а общий объём промышленной продукции района за девять месяцев этого года составил 221 млн 412 тыс. 100 сомони, что по сравнению с первым годом независимости превышает более чем в 16 раз. Этот показатель свидетельствует об устойчивом экономическом развитии района в период независимости» [102, 3].

Сложившееся положение требовало проведения аграрной реформы и, прежде всего, принятия нового закона о земле. Закон «О земельной реформе»

был впервые принят 5 марта 1992 года, однако в соответствии с требованиями времени и общества 21 июля 1994 года и 9 ноября 1995 года в этот закон был внесён ряд изменений и дополнений [20, 385-386]. Улучшению положения сельского хозяйства республики и, в целом, сельских жителей страны в большей степени способствовали Указы Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона о предоставлении земельных участков сельскому населению для личного пользования, которые в народе известны под названием «президентские земли». Первый Указ Президента Республики о распределении 50 тысяч гектаров земли был подписан 9 октября 1995 года, а второй указ о выделении 25 тысяч гектаров земли для личного хозяйства жителей - 1 декабря 1997 года [20, 404, 414-415].

Архивные данные показывают, что Матчинский район и в начальный период независимости считался одним из важных аграрных центров Согдийской области и республики. В 2003 году общая площадь пахотных земель района составляла более 55,9 тыс. гектаров, из которых 39,7 тыс. гектаров приходились на орошаемые земли. Для сравнения, общая площадь Согдийской области в тот же период включала 395,2 тыс. гектаров пахотных земель, из которых 269,8 тыс. гектаров были орошаемыми. Эти цифры свидетельствуют о том, что доля Матчинского района в использовании орошаемых земель в среднем составляла 14-15% совокупных орошаемых земель области. В 2003-2010 годах в районе наблюдалось увеличение числа новых садов, и только в период 2006-2009 годов в районе было создано более 400 гектаров новых садов [34, в.9-12]. В этот же период область в целом создала более 3 200 гектаров новых садов, и доля Матчинского района в этом составила 12-13%, что ещё более укрепляло положение района в развитии садоводства.

Экономика района в большей степени зависит от сельского хозяйства, и основная часть производства промышленной продукции также ориентирована на переработку сельскохозяйственной продукции. По состоянию на 1 ноября 2015 года общая площадь сельскохозяйственных земель района составляла 43189 гектаров. Из этого числа пахотные земли составили 23 255 га (53,8%), в том числе орошаемые пахотные земли 21 824 га (50,5%), многолетние сады 2 134 га (4,9%) и пастбища 8 197 га (18,9%) [40, 23].

В 2014 году общий объём производства сельскохозяйственной продукции по сравнению с 2013 годом вырос на 109,4%. В расчёте на душу населения производство зерновых составило 71 кг, овощей 123 кг, молока 166 кг, мяса 25,5 кг и яиц 105 штук.

Принятие «Программы социально-экономического развития Матчинского района на 2016-2020 годы» способствовало прогрессу сельскохозяйственной отрасли. В 2021 году земледельцы района засеяли хлопком 8890 гектаров земли, и, в целом, по статистическим данным, к 5 ноября того же года в районе было собрано 19 143 тонны хлопка, что составило 66,9% плана [117]. Этот показатель свидетельствует о том, что

хлопководческая отрасль района развивалась на заметном уровне, а производственный потенциал согласуется со стратегическими требованиями.

В развитии сельскохозяйственной отрасли района весьма заметна роль местных предпринимателей. Анализ показывает, что число субъектов предпринимательства в первом квартале 2020 года составляло 5744 и по сравнению с аналогичным периодом 2019 года (5401) увеличилось на 343 единицы, что является положительным показателем влияния политики поддержки предпринимательства и активного участия частного сектора. Согласно данным, в 2021 году в районе «имелось 5 тысяч 500 дехканских хозяйств. Площадь пахотных земель охватывала 23 тысячи 325 гектаров, из которых 21 тысяча 910 гектаров составили орошаемые земли» [13].

Таким образом, Матчинский район в свете мудрой и дальновидной политики Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона, а также заботы, внимания и непосредственной поддержки высших руководящих органов республики, разработки долгосрочных и краткосрочных государственных программ развития, целевого финансирования и, самое главное, обеспечения стабильности и спокойствия общества страны, постепенно встал на путь развития и за последние два десятилетия достиг значительных успехов в сельскохозяйственной сфере.

Второй параграф третьей главы диссертации – **«Общественная и культурная жизнь района в период независимости»** – охватывает вопросы, в которых подробно отражены развитие образования района в период независимости, изменение культурного облика района и повышение уровня образованности его жителей.

Важным достижением района в системе образования является, прежде всего, сохранение стабильной численности учащихся образовательных учреждений с начала периода независимости до настоящего времени. Если в начале 1991/92 учебного года число учащихся школ района составило 21,5 тыс. человек, то в 1995/96 учебном году – 23,0 тыс., в 2000/01 – 22,2 тыс., в 2005/06 – 22,8 тыс., в 2010/11 – 20,5 тыс., в 2015/16 – 21,1 тыс., в 2017/18 – 23,2 тыс., в 2018/19 – 24,3 тыс., а в 2019/20 учебном году – 25,2 тыс. человек. В 2021 году в районе функционировали всего 47 школ, в которых обучались 26,6 тыс. учащихся [37, 89].

Численность населения района в течение 1991-2021 годов постоянно возрастала: если в 1991 году в районе проживали 88,6 тыс. человек, то в 2005 году численность населения достигла 92,5 тыс. человек, в 2015 году – 117,0 тыс., в 2020 году – 129,7 тыс., а в 2021 году – 132,5 тыс. человек [38, 25-26]. В среднем ежегодно население района увеличивалось на 2,5-3 тыс. человек [38, 35-36].

Численность учителей школ района, согласно статистическим данным, также полностью отражает процесс обеспечения образовательных учреждений необходимыми специалистами. В 1991/92 учебном году в школах района работали 1,5 тыс. учителей. В 1995/96 учебном году их число

увеличилось на 200 человек (1,7 тыс.), однако в последующие годы (2005-2011) сократилось до 1,4 тыс. человек, а в последующие годы вновь стало возрастать. В 2020/21 учебном году в районе работали 1,8 тыс. учителей [37, 92].

В 2003/04 учебном году в районе функционировало всего 47 общеобразовательных учреждений, из которых 3 являлись лицеями и 4 – негосударственными гимназиями. Общее число учащихся составляло 22 713 человек, из них 9 980 девочек. В образовательных учреждениях работали 1 549 учителей, из которых 713 составляли женщины. Из общего числа работников сферы образования 802 человека имели высшее образование и 473 человека – среднее педагогическое образование. Из числа выпускников 11-х классов 118 человек были приняты в высшие учебные заведения, из которых 38 составляли девушки. В этом же учебном году установленный план приёма по президентской квоте от района был полностью выполнен, в соответствии с чем 15 девушек были приняты в высшие учебные заведения республики [112].

Общая численность учителей района в 2014/15 учебном году достигла 1 528 человек, из которых 843 составляли женщины. В том числе 938 учителей имели высшее образование, 61 – неполное высшее образование и 529 – среднее специальное профессиональное образование. В этом же учебном году для школ района не хватало 14 учителей с высшим образованием, главным образом, учителей иностранных языков, физики, математики и информационных технологий [40, 50].

Согласно статистическим данным 2020 года, на территории района функционировали 45 образовательных учреждений, из которых 35 составляли учреждения общего среднего образования, 8 учреждений основного среднего образования и 2 учреждения лицейского типа. В целом, в школах района обучением и воспитанием были задействованы 21 068 учащихся. Следует отметить, что 38 образовательных учреждений располагались в сельской местности. Кроме того, в районе действовали 9 детских садов и ряд учреждений профессионального образования, в том числе Профессиональный промышленно-аграрный лицей, Сельскохозяйственный и Педагогический колледжи [40, 48-49].

В 2020/21 учебном году число образовательных учреждений района достигло 47 [37, 89], из которых 42 составили учреждения общего среднего образования, 3 – учреждения основного общего образования (девятилетние), 1 лицей и 1 негосударственное учреждение общего среднего образования. В обучении и воспитании учащихся были заняты 1 860 учителей, в том числе 1 339 учителей с высшим образованием, 491 учитель со средним специальным образованием, 543 учителя с высшей категорией, 420 учителей с первой категорией, 1 305 учителей со второй категорией и 562 учителя без категории [35].

Одним из крупных профессиональных учебных заведений района является Сельскохозяйственный колледж Матчинского района, который был

создан ещё в советский период. Впоследствии это учреждение несколько раз меняло название и место расположения, с 1 августа 1993 года именовалось совхоз-колледжем Матчинского района, с 1998 года – Сельскохозяйственным колледжем Матчинского района и, наконец, постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28 декабря 2006 года было названо Государственным образовательным учреждением «Сельскохозяйственный колледж Матчи».

В районе функционирует Государственное образовательное учреждение «Педагогический колледж Матчинского района», созданное 15 июля 1991 года постановлением Правительства Республики Таджикистан. Колледж готовил учителей начальных классов, русского, английского, таджикского языков и литературы, биологии и математики. Число студентов данного учреждения в группах дневного обучения составляло 305 человек, а на заочном отделении - 314 человек, всего 619 человек [40, 55]. Кроме этих двух средних профессиональных учебных заведений в районе действовал Профессиональный агропромышленный лицей Матчинского района, который постановлением Совета Министров Таджикской ССР от 3 мая 1960 года был создан как Профессионально-техническое училище №35. Лицей являлся государственным образовательным учреждением и сначала находился в подчинении Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан, а с 2024 года перешёл в подчинение Комитета начального и среднего профессионального образования республики.

Одной из интересных тенденций периода независимости является то, что Президент Республики Таджикистан, Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмонов уделяет внимание процессу развития каждого района республики, особенно состоянию образования и культурной жизни каждого из них, и во время служебных поездок непосредственно знакомится с ходом выполнения планов и поручений. В частности, каждый визит Президента республики в Матчинский район становится серьёзным импульсом для развития этого района, особенно его системы образования. Так, во время своего выступления на церемонии открытия главного стадиона района 14 сентября 2020 года Президент Республики Таджикистан, Лидер нации подчеркнул: «В период независимости в районе построены и введены в эксплуатацию 17 учреждений общего образования, 12 дошкольных учреждений, 39 медицинских учреждений, 30 объектов культуры, 7 стадионов, 41 спортивный зал, 28 спортивных площадок, 2 гостиницы, 130 километров автомобильных дорог, 17 насосных станций и 3 центра обслуживания сельскохозяйственной техники» [12].

В связи с реализацией плана мероприятий, в рамках которого к 30-летию Государственной независимости в районе было построено и введено в эксплуатацию более 635 объектов различного назначения, в том числе 3 дошкольных учреждения, 11 учреждений общего среднего образования и дополнительные классные помещения, 4 дворца культуры, 2 парка культуры и

отдыха, 5 центров здоровья, 10 аптек, 6 бань, 5 салонов красоты, 14 торговых центров, 33 центра обслуживания, 25 спортивных залов и площадок и 343 других объекта общей стоимостью свыше 300 миллионов сомони [102, 3].

В районе до 2021 года имелось 48 медицинских учреждений, в том числе 1 центральная районная больница на 275 коек, 4 участковые больницы на 310 коек, 1 центр профилактики и борьбы против туберкулёзных заболеваний на 25 коек, 1 районный центр здоровья, 11 сельских центров здоровья, 17 пунктов здоровья, центр формирования здорового образа жизни, 4 специализированных центра на базе районного центра здоровья, Центр государственного санитарно-эпидемиологического надзора и 7 частных учреждений. В лечебных учреждениях работало всего 63 врача, в том числе 12 молодых специалистов, 50 врачей с высокой квалификацией, что в совокупности составляет 75%. Средний медицинский персонал составил 350 человек, из которых 106 обладают профессиональной квалификацией [35].

На балансе районного отдела культуры функционируют два Дворца культуры, Государственная филармония, поселковый дом культуры, 4 сельских дома культуры, 2 клуба, 3 народных творческих коллектива, 1 детская школа искусств, центральная библиотека, детская библиотека, 17 филиалов районной библиотеки в сельской местности и парк культуры и отдыха. В этих учреждениях работают 153 человека, в том числе 22 человека с высшим специальным образованием, 25 с общим высшим образованием, 43 со средним специальным образованием и 63 с общим средним образованием. В районе издаётся районная газета под названием «Машъал ва Нигохи халк» [35].

В 2009 году в Матчинском районе жителям оказывали услуги Дворец культуры, народная филармония, начальная детская школа искусств, центральная библиотека и детская библиотека, 15 библиотечных филиалов, 8 клубных учреждений и парк культуры и отдыха [87, 8].

В культурной жизни района важную роль играет фольклорно-этнографический ансамбль «Накш», который действует с 1988 года при Доме культуры джамоата Матча, а с 2010 года – при Народной филармонии района имени Р. Ботурова. Название ансамбля взято из народных матчинских песен «Накш». Другим творческим коллективом района является народный ансамбль «Табассум», который был создан в 1988 году при Доме культуры джамоата Оббурдон.

Политика государства и правительства в период независимости в области развития спорта, физического воспитания и оздоровления широких народных масс, а также патриотического воспитания молодёжи дала заметные результаты. На территории района действует 1 детско-юношеская спортивная школа, в которой 905 учащихся занимаются спортивными тренировками. Также в районе имеются 55 волейбольных площадок, 22 баскетбольные площадки, 1 зал для игры в чавгон, 30 спортивных залов, 10 площадок для гандбола, 11 тиров, 4 плавательных бассейна и 2 футбольных стадиона на

1500 мест для спортсменов [40, 67]. Только за 9 месяцев 2015 года спортсмены района завоевали 414 золотых, 296 серебряных и 114 бронзовых медалей.

Опыт Матчинского района в 1991-2021 годах является наглядным примером мощного и созидательного воздействия независимости на развитие одного сельского региона. То, что отличает сегодняшнюю Матчу от Матчи прошлого времени, это, прежде всего, высокий уровень сознательности и сплочённости народа вокруг национальных идеалов. Именно это единство и коллективная целеустремлённость позволили трудолюбивому населению района за сравнительно короткий срок превратиться в один из благоустроенных и передовых районов республики. Матчинский район в период независимости достиг больших успехов в общественной и культурной жизни. Как подчеркнул сам Глава государства во время своей рабочей поездки в район: «благодаря эффективной реализации программы и усилиям жителей района, особенно местных предпринимателей, выполнено очень много созидательных и благоустроительных работ» [8].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты диссертации

Настоящее диссертационное исследование посвящено комплексному изучению истории Матчинского района на протяжении двух этапов новейшей истории таджикского народа последних 36 лет советского периода (1955-1991) и 30 лет периода государственной независимости (1991-2021). Исследование показало, что, действительно, в течение этого более чем полувекового периода в политической, социально-экономической и культурной жизни республики произошли серьёзные изменения и многочисленные исторические события. Современные хронологические рамки исследования были избраны в пределах 1955-2021 годов, нижняя граница которых составляет период освоения пустующих земель Дильварзинской степи и образования нового района, а конечная – подведение итогов достижений тридцати лет периода независимости. Этот сравнительно короткий исторический этап, с одной стороны, являлся для таджикского народа и республики периодом прогресса и созидания, освоения пустующих земель, достижения высоких социально-экономических и культурных результатов, улучшения благосостояния народа, а с другой стороны – этапом тяжёлых и суровых испытаний, перехода от одной политической и общественной системы к другой, политических столкновений, нестабильности общества и навязанной гражданской войной. Однако, несмотря на трудности и тяжёлые испытания, таджикский народ под руководством своего новоизбранного Президента вывел республику из трудного положения, в кратчайшие сроки устранил возникшие разрушения и потери и встал на путь развития. Бесспорно, это уникальный исторический опыт, подобный пример которому в истории встречается крайне редко.

Исследование истории одного конкретного и небольшого административного региона ещё раз доказало, что только на основе изучения и исследования отдельных регионов можно получить целостную историю таджикского народа. Кроме того, именно посредством таких исследований можно вводить в научный оборот различные, в том числе новые источники, в частности, местные и региональные материалы.

Настоящее диссертационное исследование выполнено на основе анализа и сопоставления широкого круга исторических источников, архивных документов и статистических данных и отражает основные тенденции развития, проблемы и достижения района в избранных хронологических рамках. Исследование показало, что социально-экономические и культурные преобразования района формировались на основе государственной политики и усилий его жителей, а последовательность и закономерность развития обеспечивались на обоих исследуемых этапах. Данное исследование выявило, что развитие района является не только локальным явлением, но и составной частью общенациональной истории, что имеет важное значение для развития национальной историографии.

Новый Матчинский район был образован в середине 50-х годов XX века в рамках крупной программы освоения пустующих земель Дильварзинской степи и строительства Кайраккумского водохранилища. По инициативе руководства Таджикской ССР того времени, в частности, периода правления Бободжона Гафурова, началось орошение пустующих земель, благодаря чему республика расширила свои пахотные площади на тысячи гектаров.

Тысячи жителей Горной Матчи были переселены в новую долину, и создание необходимой хозяйственной и социальной инфраструктуры в этом регионе было осуществлено в короткий срок. В первые годы пришлось бороться с целым комплексом трудностей: от нехватки квалифицированных специалистов и необходимой техники до сложностей в строительстве оросительных систем, засоления части земель и постоянной потребности в государственной поддержке. Несмотря на это, партийно-государственное руководство республики путём внедрения жёстких механизмов административного управления и привлечения комсомольцев и опытных работников смогло поэтапно решить эти проблемы [1-А].

В результате к концу 50-х годов прошлого века в районе была введена в действие основная оросительная сеть, тысячи гектаров, нуждавшихся в воде земель, были орошены, была создана необходимая основа для развития сельского хозяйства. Посев хлопка, который начался уже в 1957 году, из года в год расширялся, и трудящиеся нового района за короткий срок освоили возделывание этой культуры, превратив район в один из важных хлопководческих регионов республики [2-А].

Анализ показал, что социально-просветительные изменения, начавшиеся после установления советской власти в этом регионе, приобрели программный и закономерный характер. Государство посредством

регулярного финансирования и привлечения населения за сравнительно короткий срок создало и постоянно расширяло сеть учреждений образования, здравоохранения, культуры и социального обслуживания. Например, к концу 1970-х годов в районе действовали 26 общих библиотек с 186 тыс. 400 экземплярами книг, 20 клубов, 1 музыкальная школа, 18 кинотеатров и 14 передвижных киноустановок. Уровень грамотности и образованности населения постепенно повышался, формировался местный человеческий ресурс, и социальный облик района полностью менялся. Следует отметить, что благодаря строительству Дворца культуры и созданию отдела культуры в 1961 году, районный центр получил мощный импульс для развития культурной жизни, что выразилось в его эффективной деятельности. В этот период также стали возрождаться и развиваться местные культурные традиции. От музыки и песенного искусства до поэзии и народных ремёсел – всё развивалось в соответствии с пропагандой ценностей советской культуры [3-А].

В советский период Матчинский район достиг крупных социально-экономических успехов. Согласно архивным данным, к концу 1980-х годов он превратился в один из передовых районов хлопковой промышленности республики. В 1980 году трудящиеся он перевыполнили государственный план производства хлопка и вместо предусмотренных 43 500 тонн произвели 51 262 тонны хлопка, что на 8 262 тонны превышало план [2-А]. Этот показатель свидетельствует о трудолюбии дехкан и правильной организации производства в условиях коллективного хозяйства. Также район находился в числе передовых и в области животноводства и производства продовольственной продукции. В социальном отношении советский период был для Матчи временем укрепления материальных и духовных основ, повысился уровень жизни населения, улучшилась бытовая инфраструктура (вода, электроэнергия, дороги, жильё), и была создана база для дальнейшего развития. Несмотря на присущие советской системе проблемы, включая зависимость от центральных органов, ограничение местной инициативы и экономическую уязвимость, обусловленную хлопководством, советский период в целом признаётся как этап первоначального становления и расцвета для региона.

Обретение государственной независимости Таджикистана положило начало новому этапу преобразований для Матчинского района. Первые годы независимости совпали с глубоким экономическим кризисом, острой нехваткой ресурсов и нестабильностью политической обстановки, а навязанная гражданская война оказала негативное влияние на экономику и жизнь жителей района. В этот период земледельцы Матчи, несмотря на тяжёлые условия, сохранили землю, не прекратили посевные работы и приложили усилия для сохранения своего уклада жизни.

Одним из важных явлений, произошедших в результате аграрной реформы, стало создание дехканских (фермерских) хозяйств, возникших на

месте колхозно-совхозной структуры советского периода. Эта мера позволила жителям, насколько это было возможно, сохранить производственный процесс и создать основу для последующего восстановления. Кроме того, с учётом географических и экономических условий, во второй половине 1990-х годов был вновь образован отдельный район Горной Матчи, с тем, чтобы обеспечить более эффективное управление горной частью региона. Несмотря на продолжающийся кризис, опыт показал, что именно в эти бурные годы жители Матчи проявили твёрдую волю, единство и самоотверженный труд и не позволили основным отраслям народного хозяйства полностью прекратить деятельность. Эти годы остались в памяти как этап испытаний и верности для Матчинского района.

После установления мира и стабильности в стране с конца 1990-х годов созидательный процесс в Матчинском районе вновь оживился. Первые годы нового тысячелетия характеризуются постепенным восстановлением экономики и социальным развитием. Большие площади земель были вновь введены в сельскохозяйственный оборот, были восстановлены сады и виноградники советского периода, увеличилось поголовье скота. Государство приняло срочные меры по восстановлению инфраструктуры, разрушенной в годы войны, были отремонтированы и восстановлены основные дороги, полностью реконструированы линии электроснабжения и водоснабжения. В 2008 году постановлением Правительства Республики Таджикистан была утверждена «Программа социально-экономического развития Матчинского района на 2008-2015 годы», реализация которой дала серьёзный импульс заметному улучшению жизни района. В рамках данной программы были введены в эксплуатацию десятки новых социальных объектов, школ, больниц, стадионов, дорог, крупных и малых производственных предприятий. В частности, открытие крупного текстильного предприятия ЗАО «Олим-Текстайлз» в центре района стало важным событием, ещё более заметно обозначившим Матчу на промышленной карте страны. Этот период возрождения стал для района этапом перехода от времени застоя к развитию, когда формировались новые социально-экономические основы.

В последнее десятилетие исследуемого периода (2010-2021) Матчинский район стал свидетелем устойчивого и всестороннего развития. Экономика приобрела агропромышленный характер, наряду с хлопководством развивались различные отрасли сельского хозяйства, такие как овощеводство, садоводство, животноводство и птицеводство, начали функционировать промышленные предприятия по переработке сельскохозяйственной продукции. Возросло число производственных предприятий и предприятий отраслевого обслуживания, были созданы сотни новых рабочих мест, снизился уровень безработицы. К 2021 году социально-культурный облик района полностью обновился. Десятки километров местных и международных дорог были заасфальтированы и реконструированы, была модернизирована система орошения земель и снабжения питьевой водой, а также построены и

введены в эксплуатацию школы, детские сады, медицинские пункты и новые центры обслуживания в сёлах и джамоатах. Наряду с этим новый подъём пережила культурная и общественная жизнь общества. Были построены современный Дворец культуры, крупный 10-тысячный стадион и спортивные комплексы; народные праздники и обряды (в том числе Навруз) стали отмечаться с особым размахом; возродились народные ремёсла и творческие кружки, усилилось чувство самосознания и национальной гордости.

Было установлено, что в этот период культура для общества Матчи превратилась из исторического наследия в живую движущую социальную силу, о чём свидетельствует активизация молодёжи и женщин в культурных и спортивных мероприятиях, развитие общественных инициатив и духовный прогресс общества. Одновременно признаки улучшения жизни населения, в том числе рост заработной платы и доходов семей, улучшение качества образования и здравоохранения, а также повышение других показателей подтверждают это. Рост населения и строительство новых посёлков, состоящих из жилых домов, таких как Ганджобод и Мехробод, доказали, что после трудных прошлых лет люди возвращались на свою родину и обретали уверенность в её будущем. Таким образом, период независимости оценивается для Матчинского района как этап возрождения, стабильности и нового процветания [4-А].

В течение тридцати лет независимости Матчинский район прошёл трудный, но благодатный путь. Основные трудности пришлось на начальный период независимости - крах прежней системы, экономический кризис, гражданская война, отъезд части населения за пределы страны и разрушение инфраструктуры, однако именно терпение, трудолюбие и сплочённость жителей района позволили постепенно преодолеть эти трудности. Важнейшим достижением стало то, что район сумел сохранить свой сельскохозяйственный и производственный потенциал, а затем вновь его возродить. При поддержке государства и целевых инвестиций экономика района стала более диверсифицированной, материально-техническая база производственных отраслей укрепилась, уровень жизни населения повысился. Наряду с этим, обеспечение мира, стабильности и национального единства создало условия для того, чтобы созидательная энергия общества была полностью мобилизована на построение нового общества и его развитие. Сегодня Матча, как и другие районы республики, представляет собой пример процветающего и развивающегося района, преодолевшего трудности постсоветского времени и обладающего устойчивыми социально-экономическими перспективами.

Одним из важных научных аспектов данного исследования является опора на первичные источники и архивные документы, поскольку в процессе исследования были использованы богатые материалы государственных архивов Таджикистана, в том числе официальные документы советского периода по строительству ирригационных сооружений, хозяйственные планы,

партийные отчёты, официальная статистика и др. Скрупулезный анализ статистических данных и архивных документов позволил подтвердить реальность развития Матчинского района цифровыми данными и достоверными свидетельствами. Так, использование архивных документов показало, каким образом район достиг прогресса в советский период и через какие трудности прошёл в период независимости, и каких результатов достиг. Параллельно автор использовал материалы местной периодической печати и воспоминания очевидцев, что дополнило целостную картину исторических процессов. Всестороннее изучение источников показало, что социально-экономические и культурные изменения в Матче не были случайными, а явились результатом целенаправленной государственной политики и непрерывного труда народа. Эти аналитические результаты придали исследованию научную и практическую достоверность и обоснованность.

Настоящее исследование, как первый всесторонний опыт изучения истории развития отдельного района Таджикистана, имеет особое значение для отечественной исторической науки. В нём рассматривается важный исторический процесс, выявляющий связь государственной политики и вклада местного населения в развитие одного района. Благодаря обоснованным историческим фактам полученные выводы доказали, что социально-экономическое и культурное развитие на локальном уровне может быть правильно понято только во взаимосвязи с общенациональными процессами. Например, успех освоения Дильварзинской степи был бы невозможен без поддержки государства и вдохновляющего воздействия его идеологии, также как и восстановление района в период независимости было бы недостижимо без воли народа, мира и стабильности.

В связи с этим, результаты исследования вносят вклад и в более глубокое понимание постсоветской истории Таджикистана, поскольку раскрывают реальный опыт перехода от советской системы к рыночной экономике и создания новых государственных структур на уровне одной административной единицы. Кроме того, данная диссертация даёт ценные сведения по вопросам внутреннего переселения, освоения земель, укрепления культурных основ в условиях преобразования общественного строя и другим направлениям, которые могут быть использованы при сравнительном изучении развития других районов страны.

Исследование и рассмотрение истории района в двух этапах новейшей истории привели к следующим основным научным выводам:

– Матчинский район представляет собой наглядный пример реализации ирригационной и сельскохозяйственной политики Советского Союза в Таджикистане и благодаря освоению десятков тысяч гектаров земель и переселению населения из горных районов смог за несколько десятилетий превратиться в важный сельскохозяйственный объект. Этот опыт показывает, что в условиях централизованной политики даже экономически отсталые районы могут достичь высокого уровня производства;

– социальные и культурные изменения в районе на основе государственных планов и программ, в том числе посредством строительства учреждений образования, здравоохранения, культуры и привлечения квалифицированных кадров, были успешно реализованы. Поэтому уровень грамотности и образованности, социальная инфраструктура и культурная активность общества в советский период значительно повысились, что было характерно и для других регионов Таджикистана;

– период независимости показал, что продолжение устойчивого развития аграрного региона возможно даже после тяжёлых кризисов, если воля людей и поддержка государства действуют совместно. Жители Матчи в 1990-е годы отстаивали сохранение своего хозяйства, сберегли основу для развития, что после установления мира привело к новому скачку в развитии. Это ещё раз подчёркивает роль человеческих факторов, в особенности единства, трудолюбия и общественной ответственности наряду с политическими и экономическими факторами;

– развитие местной экономики в годы независимости показало, что диверсификация и внедрение новых технологий могут дать заметные результаты даже в регионе, который ранее был ориентирован только на хлопководство. Приток инвестиций в лёгкую промышленность (на примере предприятия «Олим-Текстайлз») и развитие малого и среднего предпринимательства позволили Матче превратиться из сугубо аграрного района в агропромышленный объект;

– данное исследование имеет важную практическую ценность, поскольку может использоваться не только в научной сфере, но и для совершенствования программ регионального развития. Исторический опыт Матчинского района доказал, что для обеспечения местного прогресса необходима постоянная согласованность государственной стратегии и активного участия населения. Этот вывод даёт ценные уроки для разработки и реализации современной государственной политики в сфере развития села и повышения уровня жизни населения.

2. Рекомендации по практическому использованию результатов исследования:

На основе полученных результатов исследования предлагаются следующие рекомендации по его практическому использованию в науке, образовании и политике местного управления:

– собранные материалы, выводы и научные анализы диссертации могут служить надёжной основой для проведения дальнейших исследований в области истории отдельных регионов республики. В частности, усиление сравнительного изучения развития различных районов, например, сопоставление опыта Матчинского района с районами Зафаробод, Вахш, Дангара, Кубодиён, Шаартуз и другими аграрными регионами, будет способствовать выявлению общих и отличительных особенностей исторических процессов страны. Одновременно методологический подход,

применённый в исследовании, опора на первичные источники, архивные материалы, официальную статистику и свидетельства очевидцев может использоваться как образец для других исторических исследований;

– результаты исследования могут быть включены в учебные программы по дисциплине «История таджикского народа» в учреждениях среднего и высшего образования. Ознакомление учащихся и студентов с историей развития районов и регионов страны будут способствовать формированию национальной идентичности, повышению чувства патриотической гордости и глубокому пониманию исторического процесса. В образовательных учреждениях Матчинского района целесообразно ввести специальный курс «История района», в рамках которого будут изучаться социально-экономические и культурные достижения района в советский период и период независимости;

– научные выводы исследования могут служить руководством для местных исполнительных органов государственной власти при разработке и реализации программ социально-экономического развития отдалённых регионов. Опыт развития Матчинского района показал, что целевые и поэтапные программы (в том числе программы 2008-2015 и 2016-2020 годов) при условии обеспечения их исполнения и реального контроля могут привести к устойчивому прогрессу. Поэтому рекомендуется, чтобы и в других аграрных районах республики с учётом местных особенностей разрабатывались и реализовывались комплексные программы развития;

– одним из важных направлений использования результатов исследования является сохранение и популяризация историко-культурного наследия районов. В Матчинском районе, например, создание музея или специального исторического уголка, посвящённого этапу освоения Дильварзинской степи, становлению района и периоду независимости, могут способствовать сохранению исторической памяти, укреплению связи поколений и развитию исторического туризма;

– выводы и материалы исследования могут быть использованы при подготовке учебников, учебных пособий и методических материалов по истории регионов и социально-экономическому развитию Таджикистана;

– практическое значение исследования проявляется также в возможности использования его результатов в воспитательной работе, пропаганде национального самосознания и повышении уровня исторической образованности молодёжи и подрастающего поколения;

– представленные результаты и научные выводы отражают целостную картину процесса формирования и развития экономической, социальной и культурной жизни Матчинского района, одного из важных периодов истории республики, и могут создать устойчивую научную основу для дальнейших научных исследований и принятия практических решений на местном и республиканском уровнях.

РҶҶХАТИ МАНБАЪҶО ВА АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА
Асарҳо, паёмҳо ва суҳанронӣҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ –
Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам
Эмомалӣ Раҳмон

1. Эмомалӣ Раҳмон, Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷ.2. – 512 с.
2. Эмомалӣ Раҳмон, Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2011. – Ҷ.11. – 576 с.
3. Эмомалӣ Раҳмон, Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2018. – Ҷ.16. – 576 с.
4. Эмомалӣ Раҳмон, Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2021. – Ҷ.20. – 424 с.
5. Суҳанронӣ дар маросими ифтитоҳи мактаби нав дар маҳаллаи «Чавонӣ», 25 марти соли 2011 [Захираи электронӣ]: Соמוнаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Дастрасӣ // <https://www.president.tj/event/speeches/182>. (санаи муроҷиат: 05.02.2024).
6. Суҳанронӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи корхонаи ресандагии «Олим-текстайлз», 25 марти соли 2011 [Захираи электронӣ]: Соמוнаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Дастрасӣ: // <https://www.president.tj/event/speeches/182>. (санаи муроҷиат: 05.02.2024).
7. Гузоштани санги асоси бунёди шаҳраки «Меҳробод» дар ноҳияи Мастҷоҳ, 23 марти 2016 [Захираи электронӣ]: Соמוнаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Дастрасӣ // https://www.president.tj/event/in_trips/10142 (санаи муроҷиат: 28.02.2023).
8. Суҳанронӣ дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Мастҷоҳ ба ифтихори маросими пардабардорӣ аз рӯи мучассамаи Исмоили Сомонӣ, 23 марти соли 2016 [Захираи электронӣ]: Соמוнаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Дастрасӣ // https://www.president.tj/event/domestic_trips/10141 (санаи муроҷиат: 28.02.2023).
9. Ифтитоҳи мактаби нав дар деҳаи Андарвашти деҳоти Оббурдони ноҳияи Мастҷоҳ, 23 марти соли 2016 [Захираи электронӣ] // Соמוнаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Дастрасӣ: https://www.president.tj/event/in_trips/10139 (санаи муроҷиат: 28.02.2023).
10. Суҳанронӣ дар маросими ифтитоҳи мактаби рақами 27 дар деҳаи Паркамҷии деҳоти Пушинги ноҳияи Данғара, 5 ноябри соли 2018 [Захираи электронӣ] // Соמוнаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастрасӣ: https://www.president.tj/event_by_theme/internal_politics/education/17168 (санаи муроҷиат: 19.03.2024).
11. Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон Варзишгоҳи марказии ноҳияи Мастҷоҳро бо 10 ҳазор ҷойи нишаст ифтитоҳ намуданд ва бо сокинону фаъолони ноҳия мулоқот карданд. – АМИТ «Ховар». (2020). 14 сентябр 2020. <https://khovar.tj/2020/09/prezidenti1-mamlakat-emomal-ra-mon-varzishgo-i->

[markazii-no-iyai-mastcho-ro-bo-10-azor-oji-nishast-iftito-namudand-va-bo-sokinonu-faoloni-no-iya-mulo-ot-kardand/](#):- (санаи мурочиат: 17.06.2024).

12. Суханронии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи варзишгоҳ дар ноҳияи Мастҷоҳи вилояти Суғд, 14 сентябр 2020. ноҳияи Мастҷоҳ. <https://khovar.tj/2020/09/suhanronii1-peshvoi-millat-emomal-ramon-dar-marosimi-iftito-i-varzishgo-dar-no-iyai-mastcho-i-viloyati-su-d/> (санаи мурочиат: 17.06.2024).

13. Сафари кории Пешвои миллат ба вилояти Суғд [Матн]: Боздид аз чамъоварии чормағзи заминӣ, кишти такрорӣ ва намоиши маҳсулоти кишоварзӣ дар хоҷагии деҳқонии «Резгиф»-и н.Масҷоҳ // Ҷумҳурият. – 2020. – № 174–175 (24030). – С. 6. – 14 сентябр

14. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар маҳаллаи Ганҷободи ноҳияи Мастҷоҳ Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 42-ро ба истифода доданд, 14 сентябри соли 2020 [Захираи электронӣ] // Ховар. – Дастрасӣ: <https://khovar.tj/2020/09/peshvoi-millat-emomal-ramon-dar-ma-allai-gan-obodi-no-iyai-mastcho-muassisai-ta-siloti-miyonai-umumii-ra-ami-42-ro-ba-istifoda-dodand1/> (санаи мурочиат: 17.06.2024).

Санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқӣ

15. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1996. – №4 (1209). – С.39-40

16. Вedomостҳои Совети Олии РСС Тоҷикистон [Матн] Указ Прездума верховного совета Таджикиской ССР о преселение Матчиниского района Ленинадской области // . – 15 февралӣ 1957. – №2 (243). – С. 16-17.

17. Ведомостҳои Совети Олии РСС Тоҷикистон. – 15 августи 1966. – №15 (501). – С.5-6

18. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917 – 1967 гг.), 1941-1952 годы. – М.:1968.- 784 с.

19. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. В 5 т. Сб. док. за 50 лет. Т. 2. 1941-1952 гг., 1967. – 752 с.

20. Свод законов и другие нормативно-правовые акты о земле. - Душанбе, 2004.- С.385-386.

Маводи бойгонӣ:

Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон:

21. БМД ҚТ, Ф.18. – Н. 6. – Б.79. – В.9

22. БМД ҚТ, Ф.18. – Н.3. – Б.76. – В.78

23. Бойгонии давлатии таърихи навтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон минбаъд БДТН ҚТ, Ф.5341. – Н.2. – Б.457. – В. 30

24. БДТН ҚТ, Ф. 3. – Н. 116. – Б. 129. – В.27

Бойгонии давлатии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон:

25. Бойгонии давлатии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон БДВС ҚТ, Ф. 458. – Н.3. – Б.130. – В.4, 20,21,22,23,24, 27

26. БДВС ҚТ, Ф. 458. – Н. 3. – Б.199. – В. 20, 21-22.

27. БДВС ҚТ, Ф. 291. – Н. 4. – Б.36. – В.25-26

28. БДВС ҚТ, Ф. 51. – Н. 16. – Б. 61. – В.14,23,40, 40-41,40, 45, 46,47,122
29. БДВС ҚТ, Ф.291. – Н.4. – Б.2. – В.24
30. БДВС ҚТ, Ф.291. – Н.4. – Б.27. – В.8,9,11
31. БДВС ҚТ, Ф.291. – Н.4. – Б.45. – В.1,7, 20
32. БДВС ҚТ, Ф.458. – Н.3. – Б.130. – В.3,20,21
33. БДВС ҚТ, Ф.458. – Н.3. – Б.194. – В.5,6
34. БДВС ҚТ, Ф.51. – Н.17. – Б. 75. – В.9-12.

**Бойгонии чории мақомоти иҷроияи ҳокимияти
давлатии ноҳияи Масҷох**

35. Маълумотномаи Раиси ноҳияи Масҷох (Аъзам Ализода) оид ба нишондиҳандаҳои рушди иқтисодиёи иҷтимоии ноҳия дар соли 2021.

Маҷмуаи оморӣ:

36. Тоҷикистон [Матн]: 25-соли истиқлолияти давлатӣ //Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи оморӣ-Душанбе. – Душанбе,2016. – 522 с.

37. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 [Матн] //Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон /маҷмӯаи оморӣ., 2021. – 369 с.

38. Оморӣ солонаи Вилояти Суғд-2025 [Матн]: нашри расмӣ // Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Хучанд, 2025. – 458 с.

39. Народное хозяйство Таджикской ССР (Ст.сб.) – Душанбе: Ирфон, 1962. – 166 с.

Барномаву стратегияҳо:

40. Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодиёи ноҳияи Масҷох барои солҳои 2016-2020» аз 28 декабри соли 2015, №197. – Бӯстон, 93 с.

Монография ва маҷмӯаҳои илмӣ:

41. Абдулов, К. Дар ин дунё [Матн]: Масҷох, китоби аввал / К. Абдулов. – Душанбе: Адиб, 2006. – Ҷ. 12. – 1029 с.

42. Абдулов, Ҳ. Пахтаи Дильварзин [Матн] / Ҳ. Абдулов. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 40 с.

43. Абдурашидов, Ф. М. Земельно-аграрная реформа в Таджикистане в конце XX в. – начало XXI вв. [Текст] / Ф.М. Абдурашидов. – Душанбе: Дониш, 2018. – 405 с.

44. Абдурашидов, Ф. М. Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX – оғози асри XXI [Матн] / Ф.М.Абдурашидов. – Душанбе, Дониш, 2020. – 395 с.

45. Абдурашидов, Ф. М. Исторический опыт переселенческой политики в Таджикистане (1924-1990 гг.) [Текст] / Ф.М. Абдурашидов. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 400 с.

46. Абдурашидов, Ф. М. Историография аграрной истории Таджикистана (1924-2024 гг.) [Текст] / Ф.М. Абдурашидов. – Душанбе: Дониш, 2025. – 255 с.

47. Абулхаев, Р. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (1917-2000) [Матн] / Р. Абулхаев. – Душанбе, 2012. – 492 с.
48. Абулхаев, Р. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (солҳои 1924-2000) [Матн] / Р. Абулхаев. – Душанбе: Дониш, 2009. – 479 с.
49. Абулхаев, Р. А. Вопросы новейшей истории таджикского народа [Текст]: сборник избранных статей и публикаций / Р. Абулхаев. – Душанбе, 2015. – 340 с.
50. Абулхаев, Р. А. Развитие ирригации и освоение новых земель в Таджикистане [Текст] / Р. А. Абулхаев. – Душанбе: Дониш, 1988. – 288 с.
51. Аво, Сузи. Матчо в разных измерениях [Текст] / Сузи. Аво. – Душанбе: Адиб, 1989. – 288с.
52. Антоненко, Б. А. Аграрные преобразования в доколхозном таджикском кишлаке [Текст] / Б. А. Антоненко. – Душанбе: Дониш, 1990. – 256 с.
53. Аз Масҳо то Мастҷох (мачмӯи мақолаҳо) [Матн]. – Душанбе: Хучанд: ТҶ МТИ «Кова», 2015. – 184 с.
54. Бахтиёри, М. Суғдзода аз Сурхкат [Матн] / М. Бахтиёри. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 240 с.
55. Ғафуров, Б. Ғ. Тоҷикон [Матн]: таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. / Б. Ғ. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – К.1. – 704 с. Охири асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Ирфон, 1998. – К.2. – 416 с.
56. Давлатов, Қ. Шерони Мастҷох [Матн] Қ. Давлатов. – Хучанд, 2003. – 120 с.
57. Давлатов, Қ. Родмандони Палдорак [Матн] Қ. Давлатов. – Хучанд: Ношир, 2002. – 66с.
58. Из истории индустриализация Таджикской ССР [Текст]. Душанбе: Ирфон, 1972. – Т.1. – 526 с.
59. Из истории колхозного строительства в Таджикской ССР (1929-1970 гг.). [Текст]: Сборник документов и материалов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 384 с.
60. Из истории колхозного строительства в Таджикской ССР. 1938-1958 гг [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1985. – Т.2. – 640 с.
61. Из истории культурного строительства в Таджикистане [Текст]: сборник статей. – Душанбе, 1968. – Вып.1. – 229 с.
62. Из истории культурного строительства в Таджикистане 1941-1960 гг. [Текст] / Под.общ.ред.З.Ш. Раджабов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – Т.1. – 671 с.
63. Из истории культурного строительства в Таджикистане в 1924 -1941 гг. [Текст] / Душанбе: Ирфон, 1972. – Т.II. – 511 с.
64. История таджикского народа [Текст]: переход к социализму. – М.: Наука, 1964. – Т.3. – Кн.1. – 376 с.
65. История таджикского народа [Текст]. – М.: Наука, 1965. – Т.3. Кн. 2. – 283 с.
66. История таджикского народа [Текст]: Новейшая история (1917-1941

гг.) / под общ. ред. Р.М. Масова. – Душанбе, 2004. – Том.V. – 752 с.

67. История таджикского народа [Текст]: Новейшая история (1941-2010 гг.) / под общ. ред. Р.М. Масова. – Душанбе: Империял – Групп, 2011. – Т.VI. – 688 с.

68. Ҷӯра Юсуфӣ. Аз таърихи Мастҷох [Матн] / Ҷ. Юсуфӣ. – Хучанд, 1996. – 118 с.

69. Масов, Р. М. Историография Советского Таджикистана (1917-1975 гг.) [Текст] / Р.М. Масов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 200 с.

70. Масов, Р.М. Историография социалистической реконструкции сельского хозяйства и дальнейшего развития колхозного строительства в Таджикистане (1917-1969 гг) [Текст] / Р.М. Масов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 126 с.

71. Нуров, М. Аз Янтоқ ба Бӯстон [Матн] / М. Нуров. – Мастҷох, 1996 – 20 с.

72. Мухторов, А. Асрори замони кӯҳан [Матн]79 / А. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 142 с.

73. Мухторов, А. Санг ҳам диле дорад [Матн] / А. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 155 с.

74. Мухторов, А. Эпиграфические памятники Кухистана [Текст] / А. Мухторов. – Душанбе: Дониш, 1979. – 61. с

75. Ҳоҷи Содик. Аз Мастҷох ба Мастҷох [Матн] / Содик Ҳ., – Сталинобод. 1961. – 121 с.

76. Гулзода, Ҳ. М. Мостчо аз дидгоҳи сарчашмаҳои мӯътамад [Матн]: Рисолаи илмӣ тадқиқотӣ / Ҳ. М. Гулзода. – Хучанд: Ношир, 2014. – 128 с.

77. Гулзода, Ҳ. М. Аз таърихи Падроғ [Матн] / Ҳ. М. Гулзода. – Хучанд: Ношир, 2009. – 336 с.

78. Хромов, А.Л. Говори таджиков Матчинского района [Текст] / А.Л. Хромов. – Душанбе:Нашрияи АУ РСС Тоҷикистон. – 1962. – 215 с.

79. Хамиджанова, М. А. Материальная культура Матчинцев до и после переселения на вновь орошенные земли [Текст] / М. А.Хамиджанова. – Душанбе: Дониш, 1974. – 228 с.

80. Окилов Ғ. Зафармандони Мастҷох [Матн] / Ғ. Окилов. – Хучанд, 1997. –232 с.

81. Очерки истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965) [Текст]. – Душанбе: Ирфон,1968. – 434 с.

82. Очерки истории народного хозяйства в Таджикистана (1917-1965 гг.) [Текст] / Под ред. И. К. Нарзикулова., Х. С. Саидмуродова, Г. Я. Курцера. – Душанбе: Дониш, 1967. – 496 с.

83. Очерки по истории Таджикистана [Текст]. – Сталинобод,1957. – Т.1. – 228 с.

84. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол [Матн] / зери таҳрири д.и.т. З. Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.

85. Парпиев С. М. Дашт гулистон гашт [Матн] / С. М. Парпиев. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 39с.

86. Парпиев, С.М. Орошение голодной степи [Текст] / С. М. Парпиев. – Душанбе, 1965. –124 с.

87. Усмонов, Ш. Рӯ ба созандагӣ [Текст]: Бахшида ба 20-солагии Истиқлолияти Тоҷикистон / Ш. Усмонов. – Хуҷанд, 2010. – 37 с.

88. Юсуф Вафо. Бо шумо ман зиндаам [Матн] / Ю. Вафо. – Душанбе: Адиб, 1990. – 160 с.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

89. Алимов, Д. Х. Водохозийственное строительство и освоение целинных земель южных районов Таджикистана (20-80-е годы XX в.) [Текст]: Дис.... д-ра ист. наук: 07.00.02 – Отечественная история / Д. Х. Алимов. – Душанбе, 2020. – 400 с.

90. Артыков, А.А. Миграционные процессы в Таджикистане (конец XXначало XXI вв.). [Текст]: Дисс...канд. ист. наук: 07.00.02– Отечественная история / Артыков Абдурафик Абдуманович – Душанбе, 2011. – 171 с.

91. Бахадурова, Ф. Ш. Исторический опыт восстановления и дальнейшего развития аграрного сектора в Северном Таджикистане (1946-1961 гг.) [Текст]: Дис....канд. ист. наук: 07.00.02 – Отечественная история / Ф. Ш. Бахадурова. – Душанбе, 2019. – 189 с.

92. Бозоров, К. Д. Переселенческая политика правительства Республики Таджикистан в послевоенный период и ее социально-экономическое и культурно-бытовое значение, 1946-1965 гг. [Текст]: Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – Отечественная история / К. Д. Бозоров. – Душанбе, 2002. – 181 с.

93. Кабилов, З. З. Исторический опыт Таджикистана и Российской Федерации в строительстве народнохозяйственных объектов (1950-1980-е годы) [Текст]: Дис.... канд. ист. наук.: 07.00.02 / З. З. Кабилов – Душанбе, 2023. – 163 с.

94. Курбонзода, Х. Социально-экономическое и культурное развитие села в Таджикистане (50-80-е гг. XX в.) [Текст]: Дис.д-ра ист. наук: 07.00.02 – Отечественная история / Х. Курбонзода. – Душанбе, 2017. – 292 с.

95. Наджмудинов, Т. А. Формирование и развитие агропромышленного сектора Таджикистана во второй половине XX – начале XXI вв. (на примере южного Таджикистана) [Текст]: Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 5.6.1– Отечественная история / Т. А. Наджмудинов. – Душанбе, 2022. – 161 с.

96. Одинаев, А. И. Топонимия и микротопонимия Центральной Сады Горной Масчи (лингвистический аспект) [Текст]: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Одинаев Абдуманон Ибрагимович. – Душанбе, 2018. – 147 с.

97. Парпиев, С. М. Деятельности партийной организации Таджикистана по орошению и освоению новых земель [Текст]: Дисс. канди. истор. наук / Парпиев С.М. – Душанбе, 1965. – 251 с.

98. Хамидов, Ф.М., Аграрные преобразования в Таджикистане в 20-е годы XX века [Текст]: Дис... д-ра ист. наук : 07.00.02 / Ф. М. Хамидов. – Душанбе, 2011. – 293 с.

Рӯзнамаю маҷаллаҳо:

99. Абулхаев Р.А. Становление и развитие машинного орошения в Таджикистане [Текст] Р.А. Абулхаев //По пути Великого Октября. - Душанбе, Дониш, 1986. - С.134-154

100. Қозизода, Ш. Муҳочирати сокинони кӯхистони мастҷох ба Дашти Дильварзин [Матн] / Ш. Қозизода // Муаррих. – 2023. – № 3(35). – С. 71-78

101. За новый подъем всех отраслей колхозного и совхозного производства с Республиканского совещания работников сельского хозяйства [Текст] // Коммунист Таджикистана. – 1965. – №53 (10405). – С.1-2 – 5 марта

102. Қозизода, Ш. Санаде, ки дар сарнавишти мардуми сарбаланди кӯхҳои баланд саҳифаҳои тоза кушод / [Матн] / Ш. Қозизода // Машғал. – 2026. – 7 январ. – № 01 (8116). – С. 3.

103. В Дальверзинскую степь пришла большая вода [Текст] // Ленинадская правда. – 1956. – №112 (5094). – С. 2-3 –3 июня

104. Намоиши дурахшони дустии халқҳо [Матн] Аз митинги бинокорони стансияи электрикии обии Қайроққум бахшида ба бастании маҷрои Сирдарё // Ҷавонони Тоҷикистон. – 1956. – №44 (2606). – С.2. – 11 апрел

105. Аҳмадов, М., Аминов, А. Дахсолагии фатҳ кардани дашти Дильварзин / М. Аҳмадов., А. Аминов // Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон. – 1975. – С.46-489. – 9 сентябр

106. Рақамҳои пешрафт [Матн] // Машғал. – 1978. – 23 декабр. – № 154 (4068). – С. 1-3.

107. Раҳимов, Ҳ. Мактабу маориф дар замини нав [Матн] / Ҳ. Раҳимов // Машғал. – 1975. – №7(3455). – С.3. – 16 январ

108. Рафти иҷроӣ ислоҳоти мактаби маълумоти умумӣ ва бозсозӣ дар соҳаи маорифи халқи ноҳия [Матн] // Машғал. – 1990. – 7 июл. – № 81. – С. 8.

109. Раҳимов, Ю. Тараққиёти энергетикаи Тоҷикистон дар зарфи солҳои Ҳокимияти Советӣ [Матн] / Ю. Раҳимов, // Таджикистан в братской семье народов СССР.– Душанбе, Дониш, 1972. – С. 123.

110. Рӯзнамаи Байраки Ленинӣ. – 1958. –23 март.

111. Сангинов, Х. Самараи ба қор андохтани заминҳои ноқорами Дильварзин [Матн] / Х. Сангинов // Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон. – 1970. – № 6. – С. 25-29

112. Ҳасанов, С. Ҳисоботи раиси ноҳия ба иҷлосияи XI дар соли 2003 [Матн] / С. Ҳасанов // Машғал. – 2003. – 19 декабр. – № 41-42 (7302-7303).

113. Шокирзода, М. Як умр нақӯном зист [Матн] / М. Шокирзода // Нигоҳи халқ. – 2020.– №15-16 (181). – С. 7. – 13 апр.

114. Юсуфов, Ҷ., Холиқов, Ҷ. Пешрафти соҳаи маориф [Матн] / Ҷ Юсуфов., Ҷ. Холиқов // Машғал. – 1980. – № 21 (4257). – С. 2. – 16 февр

115. Саид Н., Убайдулло Н.К. Вожаи «Ғар» ва шарҳу тафсири он дар адабиёти илмӣ [Матн] // Маърифати омӯзгор. – 2018. – №2 – С.25-28.

Манбаҳои электронӣ:

116. Азиззода Т. Пешвои миллат ва пешрафти Мастҷох [Захираи электронӣ] // Фараж <https://farazh.tj/> 31.08.2020. – Санаи дастрасӣ: 21.11.2022.

117. Вазири кишоварзии Тоҷикистон дар ноҳияи Мастҷох бо ҷараёни ҷамъоварии пахта ва коркарди он шинос гардид [Захираи электронӣ] // АМИТ «Ховар». – 10 ноябр 2021. <https://khovar.tj/>. – Санаи дастрасӣ: 17.06.2024.

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ:

I. Статьи, опубликованные в журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан

[1-А]. Козизода, Ш. Переселение населения горной Матчи в Дильварзинскую степь [Текст] / Ш. Козизода // Историк. - 2023. - № 3(35). - С. 71-78. ISSN: 2709-7382

[2-А]. Козизода, Ш. Переселение в Дильварзинскую Степь во второй половине 50-Х годов XX века [Текст] / Одинаев А., Ш. Козизода. // Учёные записки ХГУ имени академика Б.Гафурова. - 2024. - №2 (79). - С. 75-81.

[3-А]. Козизода, Ш. Развитие хлопковой промышленности в Матчинском районе в 50-60-е годы XX века [Текст] / Ш. Козизода // Историк. - 2024. - № 2(38). - С. 69-75. ISSN: 2709-7382

[4-А] Козизода, Ш. Общественно-культурная жизнь Масчинского района в советский период [Текст] / Н. К. Убайдулло, Ш. Козизода // Историк. - 2025. - № 4(44). - С. 62-73. ISSN: 2709-7382

II. Статьи, опубликованные в других изданиях:

[5-А] Козизода, Ш. Таджики в Зарафшанском округе: история и особенности (на основе материалов А. Д. Гребенкина) [Текст] / А. Н. Одинаев, Ш. К. Козизода // Вестник Национальной библиотеки -2023.-№ 4(4).-С. 134-141. ISSN:2959-7803

[6-А]. Козизода, Ш. Иҷлосия - рӯйдоди сарнавиштсози миллат / Ш. Козизода. // Маводди конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. 15 ноябри 2022. – Душанбе:, 2022. – С. 311-313.

[7-А]. Козизода, Ш. Эмомалӣ Раҳмон ходими сиёсӣ ва абармарди таърихӣ / Ш. Козизода. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ «Нақши Пешвои Миллат дар дарёфти Ваҳдати Миллӣ» ба ифтихори 25-солагии ба имзо расидани «Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, 24 июни соли 2022. Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ. – Душанбе: Дониш, 2022. – С. 194-203.

[8-А]. Козизода, Ш. Нақши Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ Тоҷикистон дар роҳи расидан ба арзишҳои миллӣ [Матн] / Ш. Қозизода. // Маҷмуи мақолаҳо ва тезисҳои конференсияи VII байналмилаллии «Нақши олимони ҷавон дар рушди илм, иноватсия ва технология» 19-20 декабри соли 2022. Шурои олимони ҷавони Академияи милли илҳои Тоҷикистон. – Душанбе: Дониш, 2022. – С. 301-307.

[9-А]. Козизода, Ш. Саҳми Бобочон Ғафуров дар муҳочир намудани сокинони кӯҳистони Мастҷоҳ ба Дашти Дилварзин [Матн] / Ш. Қозизода. // Академик Бобочон Ғафуров бузургтарин муҳаққиқ ва муаррифгари таърихи халқи тоҷик. маҷмуи мақолаҳо бахшида ба 115 - солагии Б. Ғафуров. Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ. – Душанбе: Дониш, 2023. – С. 475-484

[10-А]. Козизода Ш. Раванди тақсимои миллию ҳудудӣ ва инъикоси он [Матн] / Ш. Қозизода. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ ба ифтихори 100 солагии таъсиси ҚМШС Тоҷикистон ва пойтахт эълон шудани шаҳри Душанбе. 15 октябри соли 2024. Таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалитии Тоҷикистон - падидаи нав дар ташаккули низоми давлатдорӣ навини тоҷикон. – Душанбе: 2024. – С. 98-102

[11-А]. Козизода, Ш. Номҳои гуё доир ба таърихи замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва нақши тоҷикистониён дар пирӯзӣ бар фашизм [Матн] / Ш. Қозизода // Илм аз дидгоҳи олимони ҷавон (маводи конференсияи 1-уми ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Нақши олимони ҷавон дар рушди илм, инноватсия, иқтисоди рақамӣ ва давлатдорӣ миллӣ. Шурои олимони ҷавони Академияи милли илҳои Тоҷикистон. Душанбе: Дониш, 2025. – С. 154-160

[12-А]. Козизода, Ш. Эмомалӣ Раҳмон-Шахсияти барҷастаи сиёсӣ ва таърихсоз [Матн] / Ш. Қозизода. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ таҳти унвони нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҷдид ва рушди фарҳанги миллӣ (ш.Душанбе, 28-уми октябри соли 2025). Маркази омӯзиши «Мақтаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон» Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: ҚДММ Таъминот 55, 2025. – С. 464-472.

АННОТАСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Қозизода Шўхратҷон дар мавзӯи «Таърихи инкишофи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масчоҳ (1955-2021)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020300 – Таърих, 6D020301 – Таърихи ватанӣ.

Вожаҳои калидӣ: таърихи муосир., Тоҷикистон, ноҳияи Масчоҳ, Дилварзин, давраи шуравӣ, истиқлоли давлатӣ, муҳочиркунонӣ, азхудкунии заминҳо, пахтакорӣ, инфрасохтор, рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, фарҳанг, маориф.

Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиши ҳамаҷонибаи таърихи ташаккул, инкишоф ва таҳаввулоти ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масчоҳ дар солҳои 1955-2021 мебошад. Дар рисола раванди азхудкунии заминҳои бекорхобидаи дашти Дилварзин, муҳочиркунонии аҳолии Кӯхистони Масчоҳ, таъсисёбии ноҳияи нав ва ташаккули зерсохторҳои хоҷагидорӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар ду марҳалаи таърихӣ-давrai шуравӣ ва замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтааст.

Объекти таҳқиқот таърихи ташаккулёбӣ ва рушди ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масчоҳ буда, предмети онро равандҳои таърихӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ташкил медиҳанд, ки дар натиҷаи муҳочиркунонии аҳоли, ташкили ноҳияи нав, рушди кишоварзӣ, пахтакорӣ, маориф, фарҳанг ва инфрасохтори иҷтимоӣ ба вучуд омадаанд. Асоси сарчашмавии таҳқиқотро маводи бойгонии ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ҳуҷжатҳои расмӣ ҳизбию давлатӣ, маҷмуаҳои оморӣ, матбуоти даврӣ ва адабиёти илмӣ ташкил медиҳанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки таърихи инкишофи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Масчоҳ бори нахуст дар доираи як таҳқиқоти мустақили диссертатсионӣ ба таври маҷмӯӣ баррасӣ шудааст. Дар он азхудкунии дашти Дилварзин, нақши аҳолии муҳочиршуда дар ободсозии минтақаи нав, ташаккули фарҳанги меҳнатӣ, рушди пахтакорӣ ва дигаргунсозии иҷтимоию фарҳангии ноҳия дар заминаи муқоисаи ду давраи таърихӣ таҳлил гардидаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар омӯзиши таърихи навтарини халқи тоҷик, таърихи минтақаҳои Тоҷикистон ва рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии онҳо, инчунин дар таълими фанҳои «Таърихи халқи тоҷик», «Таърихи муосири Тоҷикистон» ва курсҳои махсуси таърихӣ истифода шаванд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Козизода Шухратджона на тему «История социально-экономического и культурного развития Матчинского района (1955-2021 гг.) на соискание учёной степени доктора философии (PhD), по специальности 6D020300 – История, 6D020301 – Отечественная история.

***Ключевые слова:** новейшая история, Таджикистан, Матчинский район, Дильварзин, советский период, государственная независимость, миграция, освоение земель, хлопководство, инфраструктура, социально-экономическое развитие, культура, образование.*

Основная цель диссертационного исследования заключается во всестороннем изучении истории становления и развития социально-экономической и культурной жизни Матчинского района в 1955-2021 годах. В диссертации анализируются процесс освоения неиспользуемых земель Дильварзинской степи, миграция населения Горной Матчи, образование нового района и формирование хозяйственных, социальных и культурных структур на протяжении двух исторических этапов - советского периода и период государственной независимости Республики Таджикистан.

Объектом исследования является история становления и развития социально-экономической и культурной жизни Матчинского района, предметом – исторические, социальные, экономические и культурные процессы, возникшие в результате миграции населения, организации нового района, развития сельского хозяйства, хлопководства, образования, культуры и социальной инфраструктуры. Источниковую основу исследования составляют материалы республиканских и региональных архивов, нормативно-правовые акты, официальные партийно-государственные документы, статистические сборники, периодическая печать и научная литература.

Научная новизна исследования заключается в том, что история развития социально-экономической и культурной жизни Матчинского района впервые в рамках самостоятельного диссертационного исследования рассмотрена комплексно. В нем проанализированы освоение Дильварзинской степи, роль мигрировавшего населения в обустройстве нового региона, формирование трудовой культуры, развитие хлопководства и социально-культурные трансформации района на фоне сравнения двух исторических периодов.

Результаты исследования могут быть использованы в изучении новейшей истории таджикского народа, истории регионов Таджикистана, их социально-экономического и культурного развития, а также в преподавании предметов «История таджикского народа», «Современная история Таджикистана» и специализированных исторических курсов.

ANNOTATION

to the abstract of Qozizoda Shuhratjon dissertation on the topic «History of the development of the socio-economic and cultural life of the Maschoh district (1955-2021)» for a doctorate degree philosophy (PhD), doctor in specialty 6D020300-History, 6D020301-Domestic history.

Keywords: *modern history, Tajikistan, Maschoh district, Dilvarzin, Soviet period, State Independence, migration, land development, cotton growing, infrastructure, socio-economic development, culture, education.*

The main goal of the dissertation research is a comprehensive study of the history of the formation, development, and evolution of the socio-economic and cultural life of the Maschoh district from 1955 to 2021. The dissertation provides a scientific analysis of the process of developing unused lands of the Dilvarzin Plain, the migration of the population of Mountain Maschoh region, the establishment of a new district, and the formation of economic, social, and cultural structures across two historical stages - the Soviet period and the period of State Independence of the Republic of Tajikistan.

The object of the research is the history of the formation and development of the socio-economic and cultural life of the Maschoh district, while the subject is the historical, social, economic, and cultural processes that arose as a result of population migration, the organization of a new district, the development of agriculture, cotton growing, education, culture, and social infrastructure. The source base of the research consists of materials from republican and regional archives, normative legal acts, official party-state documents, statistical compilations, periodicals, and scholarly literature.

The scientific novelty of the research lies in the fact that, for the first time, the history of the socio-economic and cultural development of the Maschoh district is comprehensively analyzed within the framework of a standalone dissertation study. It analyzes the development of the Dilvarzin Plain, the role of the migrated population in the settlement of the new region, the formation of work culture, the development of cotton growing, and the socio-cultural transformations of the district against the backdrop of a comparison of the two historical periods.

The results of this study can be used in the study of the modern history of the Tajik people, the history of Tajikistan's regions and their socio-economic and cultural development, as well as in the teaching of courses such as «History of the Tajik People», «Modern History of Tajikistan», and specialized history courses.